

Белоусов Ю. Л., Гнатовський М. М., Гацелюк В. О., Федорова А. Л.

**МІНІМАЛЬНІ СТАНДАРТИ
НАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ:
аналіз національного
та міжнародного досвіду**

Практичний посібник

Київ 2013

УДК 343.82
ББК 67.409

ISBN 978-966-2310-23-8

*Видання цієї роботи здійснено в межах реалізації
Проекту Координатора проектів ОБСЄ в Україні
«Сприяння сталій імплементації національного превентивного
механізму проти катувань та неналежного поводження в Україні»*

Організація з безпеки та
співробітництва в Європі
Координатор проектів ОБСЄ в Україні

*Видано за підтримки Координатора проектів ОБСЄ в Україні. У цій
публікації висловлено виключно погляди авторів. Вони не обов'язково
відображають офіційну позицію Координатора проектів ОБСЄ в Україні.*

M54 Мінімальні стандарти належного поводження: аналіз національного та міжнародного досвіду: практичний посібник / Ю. Л. Белоусов, М. М. Гнатівський, В. О. Гацелюк, А. Л. Федорова; за заг. ред. Ю. Л. Белоусова. — К.: Ваїте. 2013. — 170 с.

ISBN 978-966-2310-23-8

У роботі розглянуто основні стандарти належного поводження із затриманими та заарештованими особами, сформульовані у нормативних документах Ради Європи та в практиці Європейського Суду з прав людини. Робота орієнтована, у першу чергу, на фахівців системи виконання покарань, правоохоронних органів, громадських активістів, а також викладачів та студентів профільних навчальних та наукових закладів.

© ОБСЄ, 2013

© Видавництво «Ваїте» 2013

ЗМІСТ

Розділ I. Міжнародні стандарти поводження з особами, яких затримано правоохоронними органами та/або взято під варту. . . . 4	
Розділ II. Сучасні стандарти належного поводження із затриманими та заарештованими особами в практиці Європейського суду з прав людини. 28	
Розділ III. Законопроектна діяльність у сфері розробки стандартів належного поводження із затриманими та заарештованими особами в Україні. 60	
Розділ IV. Мінімальні стандарти належного поводження із особами, затриманими за підозрою у вчиненні злочину: аналіз чинного законодавства України. 133	

РОЗДІЛ І. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПОВОДЖЕННЯ З ОСОБАМИ, ЯКИХ ЗАТРИМАНО ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ ТА/АБО ВЗЯТО ПІД ВАРТУ

Микола Гнатовський¹

У цьому розділі подається короткий виклад основних міжнародних стандартів поведінки з особами, яких затримано правоохоронними органами та/або взято під варту. У першій частині йдеться про поведінку з особою під час та одразу після її затримання, зокрема визначаються основоположні гарантії проти жорстокого поведінки із затриманими особами. Крім того, окреслені головні міжнародні стандарти, які стосуються умов тримання в установах, що підвідомчі правоохоронним органам (насамперед – установах Міністерства внутрішніх справ, зокрема ізоляторах тимчасового тримання). У другій частині міститься короткий виклад стандартів тримання осіб у в'язницях під час слідства та судового розгляду їхньої справи (в Україні такими установами є слідчі ізолятори). Стандарти, викладені у цьому розділі, використовуються у практиці Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінку чи покаранню, Комітету ООН проти катувань, Підкомітету ООН з питань запобігання катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або таким, що принижують людську гідність, видам поведінки або покарання тощо. Вони ґрунтуються на практиці зазначених органів та є розвитком положень відповідних універсальних та регіональних міжнародних договорів у сфері запобігання катуванням та іншому неналежному поведінку з особами, позбавленими волі.

Перелік стандартів, наведених нижче, не є вичерпним, має довідковий характер та не може замінювати необхідність врахування стандартів

¹ Гнатовський Микола Миколайович, кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, другий віце-президент Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінку чи покаранню. Уся інформація, використана для написання цього розділу, перебуває у відкритому доступі. Будь-які думки та оцінки, висловлені у цьому розділі без посилання на джерело, належать його автору і не обов'язково збігаються з офіційною точкою зору Комітету.

поводження із затриманими особами, що впливають із міжнародно-правових зобов'язань, взятих на себе Україною.

Для цілей цього документу терміни «правоохоронні органи» та «поліція», «ув'язнені» та «особи, взяті під варту» («особи, що тримаються під вартою») розглядаються як синонімічні.

Тримання під вартою співробітниками правоохоронних органів

1. Основні гарантії проти жорстокого поводження із затриманими особами

1.1. Від самого початку затримання, тобто від моменту, коли особа є зобов'язаною залишатися зі співробітниками правоохоронних органів, затримана особа повинна користуватися щонайменше такими трьома правами:

- 1) правом повідомити про факт свого затримання третю сторону за власним вибором (члена родини, друга, консульство своєї держави тощо);
- 2) правом на доступ до адвоката;
- 3) правом на доступ до лікаря, включно з правом бути оглянутим – якщо таке бажання висловить затримана особа – лікарем, якого обирає сама затримана особа (на додаток до будь-якого медичного огляду, що здійснювався лікарем, якого запросили співробітники правоохоронних органів).

1.2. Особи, затримані правоохоронними органами, повинні бути негайно поінформовані про свої права, передбачені законодавством, зокрема про ті, що викладені в пункті 1.1.

1.3. Будь-яка надана державним органам можливість відстрочки здійснення одного з наведених вище прав має бути чітко визначена, а її застосування жорстко обмежене в часі.

2. Право повідомити про факт затримання

2.1. Право затриманої особи повідомити родича або третю особу повинно чітко забезпечуватися з самого початку її затримання. Здійснення цього права може бути обмежене у ясно визначений спосіб лише на чітко визначений період та лише з метою захисту інтересів правосуддя.

2.2. У випадку, якщо повідомлення про затримання особи здійснюється не самою особою, а співробітником правоохоронних органів, затримана особа повинна бути оперативно проінформована про те, чи можливо було повідомити про її затримання родичу або третій особі.

3. Право на доступ до адвоката

- 3.1. Доступ до адвоката для осіб, яких тримають під вартою у приміщеннях правоохоронних органів, передбачає право зв'язатися з адвокатом, право на візит адвоката та право особи на присутність адвоката під час допиту.
- 3.2. Право на адвоката має належати не тільки підозрюваним у вчиненні злочинів, але й тим, кого закон зобов'язує з'явитися до приміщення правоохоронних органів і якийсь час провести там (наприклад, особам, яких викликано як свідків).
- 3.3. Повинна функціонувати система безоплатної правової допомоги, яка ефективно забезпечує на практиці право на адвоката для осіб, які не мають фінансової змоги оплатити послуги адвоката. Така система, зокрема, повинна забезпечувати доступ особи до адвоката від початку її затримання.
- 3.4. Конфіденційність спілкування особи з адвокатом, як при реалізації права зв'язатися з адвокатом, так і під час візиту адвоката, має бути гарантована.

4. Право на доступ до лікаря

- 4.1. Прохання затриманої особи бути оглянутою лікарем завжди повинно задовольнятися. Співробітники правоохоронних органів або будь-які інші службовці не мають права вирішувати, у яких випадках таке прохання може бути задоволено, а у яких – ні.
- 4.2. Особа, яку взято під варту, має право бути оглянутою лікарем, якого вона сама обирає, на додаток до будь-якого медичного огляду, який здійснюється лікарем, викликаним співробітниками правоохоронних органів. Огляд лікарем, який обраний затриманою особою, може здійснюватися за рахунок останньої.
- 4.3. Медичне обстеження затриманих правоохоронними органами осіб повинно проводитися у такий спосіб, щоб співробітники правоохоронних органів не могли чути розмови між лікарем та затриманою особою та, якщо лікар у кожному конкретному випадку явно не попросить про протилежне з міркувань безпеки, спостерігати за таким обстеженням.
- 4.4. Результати кожного медичного обстеження затриманої особи та зроблені нею відповідні заяви і висновки лікаря офіційно протоколюються лікарем і надаються затриманій особі та її адвокату.

- 4.5. Конфіденційність медичної інформації має бути суворо дотримана, проте це не повинно заважати затриманій особі посилатися на цю медичну інформацію.
- 4.6. Використання затриманою особою права на доступ до лікаря повинно належним чином фіксуватися у документах, що стосуються її перебування під вартою.

5. Допит затриманої особи

- 5.1. Допит затриманої особи працівниками правоохоронних органів повинен відбуватися згідно з чітко сформульованими правилами та інструкціями, які, зокрема, повинні врегульовувати такі питання:

порядок інформування затриманої особи про персональні дані (прізвища та/або номери) осіб, які присутні під час проведення допиту;

- припустима тривалість допиту;
- час на відпочинок між допитами та час на перерви під час проведення допиту;
- місця, де може проводитися допит;
- можливою є вимога до затриманої особи стояти під час відповіді на запитання;
- допит осіб, які знаходяться під впливом наркотиків, алкоголю тощо.

- 5.2. Має бути забезпечене постійне фіксування часу початку та закінчення допиту, висловлені під час допиту будь-які прохання від затриманої особи, а також від осіб, що були присутні під час кожного допиту.
- 5.3. Повинні вестися електронні записи допитів. Здійснювати це мають працівники правоохоронних органів. Такі записи є додатковою гарантією недопущення жорстокого поводження із затриманими особами та гарантією для співробітників правоохоронних органів від необґрунтованих звинувачень з боку затриманих осіб у неналежному поводженні з ними.
- 5.4. Сторонні предмети, що не є частиною стандартного екіпірування працівників органів внутрішніх справ (наприклад, дерев'яні кийки, ручки від швабр, бейсбольні бити, металеві стрижні, важкі шматки кабелю або муляжі пістолетів чи ножів тощо) не повинні знаходитися у приміщеннях, де проводяться допити затриманих осіб. У разі вилучення подібних предметів у затриманих осіб, вони підлягають маркуванню та зберіганню у спеціально відведеному місці.

5.5. При допиті неповнолітніх осіб необхідно забезпечити, щоб вони не робили жодних заяв та не підписували жодних документів, що стосуються злочину, у вчиненні якого вони підозрюються, без присутності та допомоги адвоката, а також, наскільки можливо, іншої повнолітньої особи, якій вони довіряють.

6. Документи щодо затримання особи

6.1. Повинно вестись єдине і повне дос'є щодо кожної затриманої особи, де б фіксувалися всі аспекти, що пов'язані із затриманням особи, та відображалися усі заходи, яких було вжито по відношенню до затриманої особи, а саме:

- час, коли особу було позбавлено волі, тобто момент, з якого особа була зобов'язана залишатися зі співробітниками правоохоронних органів, незалежно від фактичного місця затримання особи;
- мотиви затримання особи;
- час, коли особу було поінформовано про її права;
- фіксація ушкоджень, проявів душевних захворювань тощо;
- час, коли було сповіщено близьких/консула чи адвоката, а також час, коли вони відвідали затриману особу;
- час, коли особу було оглянуто лікарем;
- час, коли було запропоновано їжу;
- час, коли проводився допит;
- час, коли особу було переведено до іншого закладу або звільнено тощо.

6.2. Підпис затриманої особи має бути під пунктами, де йдеться про речі, які можуть бути в розпорядженні особи, або про факт повідомлення про якесь із прав та про застосування або відмову у застосуванні якогось із прав тощо, і, якщо це необхідно, було надане пояснення відсутності такого підпису.

6.3. Адвокат затриманої особи повинен мати доступ до дос'є тримання під вартою.

7. Матеріальні умови тримання осіб у органах внутрішніх справ (поліції)

7.1. Усі поліцейські камери повинні мати належний розмір – з огляду на кількість осіб, які можуть там знаходитись, – а також відповідне штучне освітлення (достатнє для читання у час, що не відводиться для сну) і вентиляцію. Бажано, щоб камери мали природне освітлення.

Окрім цього, камери мають бути обладнані засобами для відпочинку (наприклад, закріпленим стільцем або закріпленою лавкою); особи, які повинні провести ніч у місці тримання, мають бути забезпечені чистими матрацом та ковдрами.

- 7.2. Особам, яких тримають під вартою в поліції, слід дозволяти справляти природні потреби в час, коли вони того забажають, у чистих і пристойних умовах; їм також слід надавати відповідну можливість для умивання.
- 7.3. Затримані особи повинні бути забезпечені харчуванням та питною водою у відведений для цього час, включаючи, як мінімум, один раз на день повноцінне харчування (щось більш суттєве, ніж бутерброд).
- 7.4. Особи, яких тримають під вартою 24 години і більше, повинні мати можливість здійснювати щоденну прогулянку на свіжому повітрі протягом щонайменше однієї години.
- 7.5. Бажано, щоб камери для одиночного тримання на час, що перевищує декілька годин, мали загальну площу приблизно 7 квадратних метрів, відстань між стінами не менше 2 метрів та відстань між підлогою і стелею 2,5 метри. Одиночні камери розміром менше 5 квадратних метрів не повинні використовуватися для тривалого (тобто тривалішого за кілька годин) тримання осіб. У камерах для кількох осіб на кожен затриману особу має припадати щонайменше 4 квадратні метри житлової площі.

Поводження з особою під час тримання її під вартою у слідчому ізоляторі

8. Загальні засади поведження з особами, що тримаються під вартою

- 8.1. Взяті під варту особи повинні триматися окремо від осіб, засуджених до позбавлення волі.
- 8.2. Поводження з особами, до яких застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, зокрема визначення режиму їхнього тримання у слідчому ізоляторі, повинно виходити з презумпції невинуватості та принципу, відповідно до якого позбавлені волі особи не повинні зазнавати більше обмежень, ніж ті, що є абсолютно необхідними для забезпечення їхнього безпечного тримання під вартою та інтересів правосуддя. Будь-які обмеження прав таких осіб повинні мати мінімальний характер та тривати якнайкоротше.

- 8.3. На режим взятих під варту осіб не повинна впливати можливість визнання їх у майбутньому винними у вчиненні злочину.
- 8.4. Особи, до яких застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, повинні користуватися усіма встановленими законодавством гарантіями належного поведіння з особами, позбавленими волі. Вони також повинні мати можливість брати участь в усіх заходах, передбачених для осіб, позбавлених волі.

9. Матеріальні умови тримання осіб, до яких застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою

- 9.1. Наскільки можливо, взятим під варту особам необхідно надавати можливість розміщення в одиночних камерах, якщо тільки для них не буде кращим перебування у камері з іншими особами або якщо суд не встановить інший порядок розміщення взятої під варту особи.
- 9.2. Особи, які не палять, мають право бути розміщеними у камерах, у яких вони не опиняться примушеними до «пасивного паління».
- 9.3. Камери повинні мати достатню житлову площу, мати гарний доступ до природного освітлення та вентиляції, повинні бути обладнані адекватним штучним освітленням та опаленням, а також системою виклику персоналу та електричними розетками.
- 9.4. Мінімальна житлова площа (що не включає площу зайняту туалетом або санітарним блоком, у разі його наявності в камері) у камерах, призначених для розміщення кількох ув'язнених, має становити 4 квадратних метри на особу. Камери, розраховані на одну ув'язнену особу, повинні мати площу не менше 6 квадратних метрів.
- 9.5. Камери повинні бути відповідно вмебльовані, зокрема мати ліжко, стіл, стілець або табурет, місце для зберігання речей тощо. Усі приміщення мають бути відремонтовані, а взятим під варту особам повинна бути надана можливість підтримувати їхні камери у належному стані чистоти.

10. Гігієна

- 10.1. Кожна взята під варту особа повинна мати власне ліжко, чистий матрац та чисту постільну білизну, яку мають регулярно прати.
- 10.2. У камері мають бути створені умови для того, щоб особи, які в них тримаються, мали можливість відправляти свої природні потреби у чистих та пристойних умовах. Для цього всі камери повинні бути обладнані туалетом, який, у випадку, якщо камера використовується

для тримання більш ніж однієї особи, повинен бути повністю (від підлоги до стелі) відокремлений від решти приміщення камери.

- 10.3. Якщо камеру не обладнано туалетом, повинна існувати можливість для взятих під варту осіб скористатися туалетом, що знаходиться поза камерою, без невинуватених затримок як удень, так і вночі.
- 10.4. Усі взяті під варту особи повинні отримати адекватну кількість предметів особистої гігієни. Бажано, щоб у камері був постійний доступ до води з крану, та всі взяті під варту особи мали адекватний (не менше двох разів на тиждень) доступ до душових.

11. Одяг осіб, взятих під варту

- 11.1. Узяті під варту особи мають право носити власний одяг, якщо він підходить для носіння у в'язниці.
- 11.2. Узяті під варту особи, які не можуть забезпечити собі одяг, повинні отримати належний одяг з урахуванням погодних умов. Такий одяг не повинен являти собою форму, яку носять особи, засуджені до позбавлення волі.
- 11.3. Узяті під варту особи повинні мати право носити наручний годинник та мати люстро у себе в камері.

12. Режим

- 12.1. Необхідно прагнути, щоб взяті під варту особи мали можливість проводити значну частину дня (8 годин чи більше) поза своїми камерами та займатися різноманітною цілеспрямованою діяльністю – роботою (бажано – з освітнім аспектом), спортом, відпочинком та спілкуванням.
- 12.2. Чим тривалішим є період тримання особи під вартою, тим більш розвинутих (наповнених різноманітними видами діяльності) має бути режим її тримання.
- 12.3. Узяті під варту особи повинні отримати можливість працювати, проте не зобов'язані це робити. До праці таких осіб застосовуються ті ж засади (зокрема й щодо матеріальної винагороди), що й до праці засуджених осіб.
- 12.4. Якщо взята під варту особа висловлює бажання мати такий же режим, як і засуджені особи, адміністрація відповідного закладу, наскільки це можливо, повинна задовольнити таке прохання.

12.5. Усі ув'язнені особи мають право на прогулянку на свіжому повітрі щонайменше протягом однієї години щодня незалежно від погодних умов. Прогулянкові майданчики повинні бути обладнані навісом, що захищає від несприятливої погоди, бути достатньо великими для того, щоб ув'язнені особи могли займатися фізичними вправами (а не лише ходити по колу у замкненому просторі), та, наскільки це можливо, розміщуватися на рівні першого поверху.

12.6. Ув'язнені особи не можуть примушуватися виходити на прогулянку. Якщо у певний день ув'язнений відмовляється від прогулянки, до його бажання слід ставитися з повагою.

13. Медичний огляд та медичне обслуговування особи, до якої застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою

13.1. Після надходження до слідчого ізолятора особа, до якої застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, повинна пройти медичне обстеження, що здійснюється лікарем або кваліфікованою медичною сестрою, яка доповідає про його результати лікарю.

13.2. У випадку, якщо під час медичного огляду встановлено, що особа, яка тримається під вартою, має тілесні ушкодження або, навіть за відсутності ушкоджень, заявляє про жорстоке поводження з нею з боку співробітників правоохоронних органів, медичний висновок повинен містити таку інформацію:

- повний виклад тверджень особи, що стосуються медичного огляду, зокрема опис стану її здоров'я та будь-які заяви про жорстоке поводження;
- повний виклад об'єктивних медичних показників, що ґрунтуються на ретельному огляді;
- висновки лікаря у світлі вищевказаного, у яких доктор повинен висловити свою думку, наскільки він вважає це можливим, про відповідність між зробленими твердженнями та об'єктивними медичними показниками.

13.3. Під час перебування під вартою ув'язнені особи повинні мати можливість доступу до лікаря у будь-який час, незалежно від режиму їхнього утримання. Медичне обслуговування повинне бути організоване у такий спосіб, щоб запити стосовно лікарської консультації виконувались без непотрібних затримок. Ув'язненим слід надати можливість доступу до медичного обслуговування на конфіденційній основі, наприклад, через надсилання повідомлення у заклеєному конверті. Окрім цього, персонал закладу не

повинен намагатися контролювати і сортувати запити стосовно лікарської консультації.

- 13.4. Щоразу, коли виникає потреба госпіталізувати ув'язнену особу чи здійснити спеціальне обстеження в умовах лікарні, транспортування ув'язнених пацієнтів повинно здійснюватися у такі строки та за таких умов, як того вимагає стан їхнього здоров'я.
- 13.5. Особа, до якої застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, повинна мати можливість продовжувати необхідне їй лікування (зокрема й стоматологічне), яке вона отримувала до взяття під варту, відповідно до рішення медичного персоналу слідчого ізолятора, що, наскільки це можливо, ухвалюється після консультацій з лікарем такої особи.
- 13.6. Особа, до якої застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, повинна мати можливість продовжувати лікування зі своїм власним лікарем, якщо цього вимагають міркування медичної необхідності. Відмова взятій під варту особі у можливості проконсультуватися з власним лікарем повинна бути обґрунтованою. Будь-які витрати на консультації з власним лікарем або продовження лікування ним несе взята під варту особа.

14. Прибуття особи до слідчого ізолятора та його залишення

- 14.1. Особа, до якої застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, може залишати слідчий ізолятор для проведення подальших слідчих дій лише у виняткових випадках відповідно до розпорядження судді чи прокурора або за власною згодою та лише на обмежений період.
- 14.2. Після повернення до слідчого ізолятора після проведення з нею слідчих дій особа повинна повторно пройти медичне обстеження відповідно до пунктів 13.1 та 13.2.

15. Контакти із зовнішнім світом

- 15.1. Після прибуття до слідчого ізолятору взята під варту особа має право негайно повідомити про цей факт свою родину.
- 15.2. Узяті під варту особи мають право на конфіденційні зустрічі зі своїм адвокатом для підготовки захисту у суді. Для проведення таких зустрічей їм має надаватися відповідне приміщення.
- 15.3. У разі відсутності спеціальної заборони, накладеної судом на певний

період, взяті під варту особи мають право на побачення з членами своєї родини та іншими особами на тих же засадах, що й особи, засуджені до позбавлення волі. Вони також можуть отримувати додаткові побачення та додатковий доступ до інших засобів зв'язку.

- 15.4. За загальним правилом, не повинно існувати обмежень на кількість листів, що може надсилати або отримувати особа, до якої застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою.
- 15.5. Узяті під варту особи повинні мати доступ до книг, газет та інших засобів отримання новин.

16. Освіта

- 16.1. Взяття особи під варту не повинно невинувато переривати освіту неповнолітніх осіб або молодих повнолітніх осіб або невинувато перешкоджати освіті вищого рівня.
- 16.2. З метою освітніх цілей та забезпечення відпочинку осіб, взятих під варту, у слідчому ізоляторі має функціонувати бібліотека.

17. Дисциплінарні покарання

- 17.1. Жодні дисциплінарні покарання особи, до якої застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, не можуть мати наслідком продовження її перебування під вартою або перешкоджання їй у підготовці її захисту.
- 17.2. Дисциплінарне покарання у вигляді ізолюваного тримання не може перешкоджати доступу взятої під варту особи до адвоката та повинно залишати можливість контактів з родиною. Воно також не повинно впливати на умови сну (зокрема, ліжко, матраци, покривала, постільну білизну), можливість мати щоденну прогулянку на свіжому повітрі, питання гігієни, доступу до матеріалу для читання та спілкування з допущеними до слідчого ізолятора священнослужителями.
- 17.3. Дисциплінарне покарання у вигляді ізолюваного тримання не може призначатися на термін понад чотирнадцять діб для повнолітніх осіб та трьох діб – для неповнолітніх осіб. Такі покарання не можуть слідувати одне за одним, між ними завжди має бути принаймні доба перерви.

18. Персонал та його відносини з особами, що тримаються під вартою

- 18.1. Персонал слідчих ізоляторів повинен добиратися та отримувати

належне навчання у такий спосіб, щоб забезпечити врахування ним специфіки статусу та потреб осіб, до яких застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою.

18.2. Необхідно прагнути створити позитивні відносини між персоналом слідчих ізоляторів та особами, що тримаються під вартою. Це, зокрема, передбачає:

- готовність персоналу до спілкування із затриманими особами, зокрема чітко та коректно відповідати на їхні питання;
- відмову від практики, коли затриманих осіб змушують стояти обличчям до стіни, поки ними не займеться охоронець або поки не пройдуть відвідувачі, схилити голови і тримати руки за спиною при пересуванні по території закладу;
- відмову персоналу від носіння кийків на території слідчого ізолятора у відкритий та провокаційний спосіб тощо.

19. Скарги осіб, до яких застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою

19.1. Особи, до яких застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, повинні мати можливість скаржитися на поведження з ними та умови тримання у слідчому ізоляторі як керівництву відповідного закладу, так і органам, що перебувають за його межами. Вони повинні мати можливість конфіденційного спілкування з представниками будь-яких органів, уповноважених розглядати їхні скарги.

19.2. Можливості подавати скарги повинні існувати незалежно від будь-якого права звернення до суду та додатково до нього.

19.3. Скарги осіб, до яких застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, повинні розглядатися якнайшвидше.

Коментарі

Коментар до пункту 1

- 1) Три права затриманих осіб, про які йдеться у цьому пункті (право повідомити про факт свого затримання третю особу, право на доступ до адвоката та право на доступ до лікаря), розглядаються у практиці міжнародних органів як основні гарантії, спрямовані на запобігання неналежному (жорстокому) поводженню із затриманими особами.
- 2) Оскільки ризик жорстокого поводження з особою з боку співробітників правоохоронних органів є найбільш високим у

перші години з моменту затримання, ці три основні гарантії повинні застосовуватися з моменту, коли особа зобов'язана залишатися зі співробітниками правоохоронних органів.

- 3) Ці три права повинні належати не тільки особам, затриманим у зв'язку з підозрою у вчиненні злочину, але й будь-яким особам, яких затримано чи взято під варту з будь-якої причини (зокрема, особам, затриманим в адміністративному порядку, затриманим відповідно до законодавства про статус іноземців тощо).
- 4) Той факт, що одночасно може бути затримано велику кількість осіб, жодним чином не виправдовує недотримання цих прав.
- 5) Права затриманих осіб не можуть належним чином бути реалізовані, якщо такі особи про них не знають. Тому необхідно, щоб затриманим особам чітко повідомляли про їхні права, без зволікань і мовою, яку вони розуміють. Також повинна функціонувати система надання кожному затриманому, на самому початку його перебування під вартою, спеціальної форми з чітко викладеними правами. Більш того, кожний затриманий має розписатися, що його поінформовано про відповідні права. Для досягнення чіткого і негайного інформування затриманої особи про всі її права слід від самого початку тримання особи під вартою регулярно надавати такій особі пам'ятку, в якій ці права будуть викладені у доступному вигляді. Такі заходи є легкими у запровадженні, маловитратними та ефективними.

Коментар до пункту 2

- 1) Право затриманого на те, щоб про його затримання повідомили третій стороні, має, у принципі, бути гарантоване з самого початку перебування під вартою у поліції. Здійснення цього права може підлягати встановленим законом виняткам, спрямованим на захист інтересів слідства. Однак подібні винятки мають бути чітко визначеними і жорстко обмеженими в часі, а застосування виняткової процедури має супроводжуватися відповідними гарантіями (наприклад, письмова реєстрація необхідності відкласти сповіщення про затримання, із зазначенням підстав, і отримання дозволу на відкладення сповіщення від старшого за посадою працівника правоохоронних органів, не пов'язаного з розслідуванням цієї справи, або від прокурора).
- 2) Відповідно до законодавства багатьох держав та/або практики роботи їхніх правоохоронних органів повідомлення третьої особи (родича тощо) про факт затримання здійснюється не затриманою особою, а співробітником поліції. Така практика сама по собі не суперечить міжнародним стандартам. Разом з тим, якщо повідомлення робиться не у присутності затриманої особи, вона повинна бути оперативно проінформована про те, чи відбулося повідомлення та яку саме особу було повідомлено і коли.

Коментар до пункту 3

- 1) Право на доступ до адвоката, про яке йдеться відразу після того, як особу позбавлено волі, стосується не забезпечення права на справедливий суд, передбаченого статтею 6 ЄКПЛ, а запобігання катуванням та жорсткому поводженню із затриманими особами у контексті статті 3 ЄКПЛ. Досвід свідчить, що ризик бути заляканою або підданою жорсткому поводженню одразу після затримання особи є для неї найбільшим. Тому можливість для осіб, яких тримають під вартою в поліції, мати доступ до адвоката під час цього періоду є основною гарантією проти жорсткого поводження. Існування такої можливості діятиме як пересторога для осіб, що здатні жорстко поводитися з особами, яких тримають під вартою. Окрім цього, адвокат є саме тією особою, що може вжити відповідних заходів у разі, якщо жорстке поводження має місце.
- 2) У окремих випадках для забезпечення інтересів правосуддя існує необхідність протягом певного часу не дозволяти особі, яку тримають під вартою, побачення з її адвокатом. Однак це не повинно призводити до повної відмови у праві на адвоката протягом періоду, про який йде мова. У подібних випадках слід організувати контакт з іншим незалежним адвокатом, стосовно якого можна бути певним, що він не порушить законні інтереси слідства.
- 3) Небезпека залякування і фізичної жорстокості по відношенню до затриманої особи є найбільшою протягом кількох перших годин після взяття її під варту. Отже, можливість затриманих залучити свого адвоката саме у цей проміжок часу становить основну гарантію від жорсткого поводження. Існування такої можливості переконливо впливатиме на тих, хто може схилитися до жорсткого поводження із затриманими; більш того, адвокат добре знатиме, до яких дій вдасться, якщо жорстке поводження справді трапиться. Комітет визнає, що за виняткових обставин захист законних інтересів поліцейського розслідування може зробити необхідним певне відкладення можливості затриманого поспілкуватися із адвокатом, на кандидатурі якого він наполягає. Разом з тим, подібні обставини не повинні призвести до того, щоб затриманий протягом усього цього часу взагалі не мав адвокатської допомоги: йому треба забезпечити можливість спілкуватися з іншим, незалежним адвокатом.
- 4) За відсутності ефективної системи безоплатної правової допомоги для осіб, які не мають змоги самостійно оплачувати послуги адвоката, право на доступ до адвоката у більшості випадків залишається суто теоретичним. У зв'язку з цим обов'язком держави є забезпечення належного фінансування такої системи та визначення практичних шляхів гарантування відвідання призначеним адвокатом затриманої особи у приміщенні правоохоронних органів. Іншими словами, система безоплатної правової допомоги повинна функціонувати для кожної особи, яка має в ній потребу, з моменту її затримання.

Адвокати, призначені у порядку безоплатної правової допомоги, повинні бути не тільки формально, але і реально незалежними від правоохоронних органів та прокуратури.

- 5) Право на допомогу адвоката має включати право бесідувати з ним віч-на-віч. У принципі, затриманому має бути надане право на присутність його адвоката на всіх допитах, що їх проводить поліція. Природно, це не має позбавляти поліцію можливості допитати затриманого щодо невідкладних питань за відсутності адвоката (якщо він не може одразу з'явитися) чи виключати заміну адвоката, який заважає належному ходу розслідування.

Коментар до пункту 4

- 1) Особам, яких тримають у поліції під вартою, закон має надавати право бути оглянутим лікарем. Іншими словами, якщо особа вимагає медичного огляду, лікар має бути викликаний негайно, а представники правоохоронних органів не повинні відсіювати жодні подібні вимоги. Більш того, право бути оглянутим лікарем має включати право затриманого бути оглянутим тим лікарем, на якому він зупинить свій вибір (додатково до будь-якого медичного огляду, здійсненого лікарем, якого викликала поліція). Зрозуміло, що послуги такого додаткового лікаря можуть надаватися за рахунок затриманої особи.
- 2) Усі медичні огляди затриманих поліцією осіб мають проводити так, щоб розмову між затриманим і лікарем ніколи не було чути і також не було видно (окрім випадків, коли сам лікар вимагає іншого) представникам правоохоронних органів.
- 3) Також важливо, щоб всі особи, звільнені з-під поліцейської варти без постанови перед суддею, мали право безпосередньо вимагати медичного огляду у кваліфікованого судово-медичного експерта.

Коментар до пункту 5

- 1) Допит підозрюваних у вчиненні злочинів має здійснюватися фахівцями і буде задовільним у разі отримання ними спеціальної професійної підготовки. Насамперед, треба якомога ясно визначити чітку мету проведення допиту: такою метою може бути лише отримання точної й достовірної інформації задля встановлення правди щодо питань, що розслідуються, а не задля отримання зізнання від особи, яку співробітники правоохоронних органів, котрі проводять допит, уже вважають винуватою. У контексті запобігання катуванням та іншим формам жорстокого поводження особливого значення набуває розробка методики кримінального розслідування, застосовування якої уможливить менше покладання на зізнання та інші свідчення чи відомості, отримані шляхом допитів, при засудженні винуватих.

- 2) Досягненню представниками правоохоронних органів зазначеної вище мети значно сприяє, окрім відповідної підготовки, розробка кодексу поведінки при допитуванні осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів.
- 3) Приміщення для допитів мають бути належно освітлені, опалені та вентилязовані; крім того, всі учасники процесу мають однаково зручно розміститися на схожих за дизайном стільцях. Працівник правоохоронних органів, який проводить допит, не має розташовуватися так, щоб домінувати над підозрюваним, – тобто він не має сидіти ані на висоті, ані на відстані. Приміщення для допитів мають бути витримані у нейтральній кольоровій гамі.
- 4) Здійснення електронних записів (тобто аудіо- чи відеозаписів) проведених допитів є важливою додатковою гарантією запобігання жорсткому поводженню із затриманими. Подібна практика призведе до наявності повного й автентичного запису перебігу допитів, а тому значно полегшить розслідування будь-яких тверджень щодо жорсткого поводження. Це відповідає як інтересам осіб, з якими жорстко поводилися, так і, водночас, інтересам співробітників органів внутрішніх справ, котрих безпідставно звинувачують у фізичному чи психологічному катуванні. Наявність записів здійснених правоохоронними органами допитів також зменшить вірогідність навмисної відмови підсудних від попередньо даних свідчень.

Коментар до пункту 6

- 1) Ретельне документування перебування затриманої особи у приміщеннях правоохоронних органів повинно включати інформацію, важливу для встановлення того, чи були дотримані щодо особи вимоги законодавства та її основні права та їхні гарантії.
- 2) Наявність підпису особи у найважливіших пунктах таких записів (реєстрів) є додатковою гарантією дотримання її прав. Відсутність підпису або підписів затриманої особи у відведених для цього місцях повинна бути щоразу ретельно пояснена.
- 3) Відповідні записи повинні вестися співробітниками правоохоронних органів повно, вчасно та акуратно.

Коментар до пункту 7

- 1) Перебування під вартою в органах внутрішніх справ триває (чи принаймні має тривати) доволі недовго. Тому вимоги до таких приміщень на міжнародному рівні встановлено менш ретельно та на дещо меншому рівні, ніж вимоги до камер у пенітенціарних закладах. Утім, умови утримання у камерах у приміщеннях органів внутрішніх справ («поліцейських камерах») мають відповідати певним основним вимогам.

- 2) Усі поліцейські камери повинні бути чистими і мати належний розмір – з огляду на кількість осіб, які можуть там знаходитися, – а також відповідне освітлення (достатнє для читання у час, що не відводиться для сну) і вентиляцію. Бажано, щоб камери мали природне освітлення. Окрім цього, камери мають бути обладнані засобами для відпочинку (наприклад, закріпленим стільцем або закріпленою лавкою); особи, які повинні провести ніч в місці тримання, мають бути забезпечені чистими матрацом та ковдрами.
- 3) Особам, яких тримають під вартою в органах внутрішніх справ, слід дозволяти справляти природні потреби в час, коли вони того забажають, в чистих і пристойних умовах; їм також слід надавати відповідну можливість для умивання. Ці особи повинні бути забезпечені питною водою і, у відведений для цього час, харчуванням, включаючи, як мінімум, один раз на день, повноцінне харчування (щось більш суттєве, ніж бутерброд). Особам, яких тримають під вартою 24 години або довше, треба, якщо це можливо, щодня пропонувати прогулянки на свіжому повітрі.
- 4) Вимоги до розміру «поліцейських камер» залежать від їхнього призначення. Вимоги, що пред'являються до розміру камер, призначених для ночівлі осіб, наближаються до вимог, що встановлені до камер у слідчих ізоляторах та пенітенціарних закладах. Вимоги для камер, призначених для тимчасового тримання осіб протягом кількох годин, є дещо нижчими.

Коментар до пункту 8

- 1) Загальний підхід до тримання осіб під вартою в очікуванні ними суду повинен полягати в тому, що їхні права не є обмеженими згідно з вироком суду. Презумпція невинуватості, як свідчить практика Європейського суду з прав людини (наприклад, параграф 53 рішення у справі Іванчук проти Польщі від 15.11.2011 р.), поширюється і на правовий режим їхнього перебування під вартою та на спосіб, у який до них ставляться співробітники в'язничних закладів (у випадку України – слідчих ізоляторів). Вони заслуговують на спеціальний захист з боку держави.
- 2) Міжнародні стандарти, що стосуються прав осіб, яких тримають під вартою, мають додатковий характер до загальних стандартів поведінки з ув'язненими особами, позбавленими волі за вироком суду. Вони повинні користуватися усіма правами осіб, позбавлених волі, зокрема правом працювати, отримувати освіту, займатися фізичними вправами та відпочивати. Крім того, вони користуються низкою додаткових гарантій.

Коментар до пункту 9

- 1) Європейськими та міжнародними стандартами встановлюється

бажаність одиночних камер для осіб, що перебувають під вартою під час слідства або в очікуванні суду. Логіка авторів такого стандарту зводиться до того, що перебування особи в такому статусі, як правило, є нетривалим (порівняно з особами, які перебувають у пенітенціарних закладах). Разом з тим, застосування цього стандарту потребує врахування інших стандартів, насамперед – щодо можливості особи, яку тримають під вартою, брати участь в різних видах цілеспрямованої діяльності, працювати, спілкуватися з іншими особами тощо. Якщо цих вимог не буде дотримано, особа, яка перебуватиме в одиночній камері, по суті опиниться в одиночному ув'язненні протягом тривалого часу. Такого результату, безумовно, слід уникати.

- 2) Міжнародні стандарти вимагають окремого розміщення осіб, які палять, від осіб, які не палять. Примушення останніх постійно знаходиться у камерах, де інші затримані особи палять, може, за певних обставин, кваліфікуватися як порушення заборони жорсткого поводження (особливо за умов поганої вентиляції у приміщеннях).
- 3) Вимоги до матеріальних умов тримання осіб під вартою, що встановлюються у цьому пункті, є узагальненими мінімальними вимогами. Іншими словами, йдеться не про «середні значення», а про абсолютний мінімум, наявність якого повинна бути гарантованою.
- 4) Характерною рисою слідчих ізоляторів та аналогічних ним закладів у багатьох країнах є те, що на вікнах камер встановлюють металеві ставні, щити чи жалюзі, які позбавляють ув'язнених природного світла і не пропускають у приміщення свіже повітря. Вжиття таких заходів має бути швидше винятком, аніж правилом. Це означає, що відповідні органи мають окремо досліджувати справу кожного ув'язненого на предмет визначення виправданих по відношенню нього особливих засобів безпеки. Проте, навіть за доцільності таких заходів, вони не повинні позбавляти ув'язнених природного світла і свіжого повітря. Світло і повітря необхідні для життя, право на яке має кожен в'язень; більш того, відсутність сонячного світла і свіжого повітря створює умови, сприятливі для поширення хвороб, зокрема туберкульозу.

Коментар до пункту 10

- 1) Вимоги до підтримання належних гігієнічних умов тримання осіб під вартою також мають мінімальний характер та повинні дотримуватися за всіх обставин. Їхнє недотримання створює серйозну загрозу ставлення до затриманих осіб у спосіб, що принижує їхню гідність. Крім того, їх недотримання створює неналежні умови для співробітників відповідних закладів (слідчих ізоляторів тощо).
- 2) Забезпечення безперешкодного доступу до туалету є важливою складовою належного середовища у закладах, де особи утримуються

під вартою. Загальний стандарт полягає у тому, щоб усі без винятку камери були обладнані туалетами. Останні повинні бути відділені від решти приміщення камер, розрахованих на тримання більш ніж однієї особи, перегородкою чи стіною від підлоги до стелі. Це повинно гарантувати належні умови всередині камери з точки зору гігієни, а також захистити гідність осіб, які не повинні користуватися туалетом на очах у інших ув'язнених.

- 3) Хоча стандартною є вимога про встановлення туалетів в усіх без винятку камерах, не можна ігнорувати того факту, що ця вимога дотримується не в усіх випадках. Там, де для користування туалетом ув'язнена особа повинна залишити межі камери, необхідно забезпечити, щоб їй надавалася така можливість негайно за першою її вимогою. Недотримання цієї вимоги також може легко призвести до порушення заборони поведження, що принижує людську гідність. Абсолютно неприйнятною є практика, коли ув'язнені у певні періоди часу (наприклад, уночі, а подекуди – і вдень) мають використовувати для відправлення своїх природних потреб відра, що знаходяться в камерах, та спустошувати їх лише у певні проміжки часу. Така практика принижує гідність і ув'язнених, і в'язничного персоналу, який вимушений за цим спостерігати.
- 4) Особи, що тримаються під вартою, повинні мати регулярний доступ до душевих. Мінімальний стандарт, що встановлюється Європейськими тюремними правилами (переглянутими), становить можливість приймання душу ув'язненими щонайменше двічі на тиждень.
- 5) Існує зв'язок між особистою гігієною ув'язнених та санітарно-гігієнічними умовами у відповідних закладах. Адміністрація останніх повинна забезпечувати ув'язнених засобами для підтримання гігієни як особистої, так і приміщень, де останні перебувають. До обов'язків адміністрації також входить забезпечення того, що камери є чистими у момент прийняття ув'язнених. При цьому ув'язнені повинні, якщо фізично здатні на це, забезпечувати чистоту і гігієну у своїх камерах.

Коментар до пункту 11

- 1) Особи, які тримаються під вартою, зберігають право бути вбраними у власний одяг. У випадку, якщо вони не мають належного одягу, то він має бути забезпечений адміністрацією слідчого ізолятора. Таким одягом не може бути уніформа, яку використовують для осіб, позбавлених волі за вироком суду.

Коментар до пункту 12

- 1) Режим для осіб, яких тримають під вартою, повинен відповідати загальним вимогам поваги до людської гідності. Зайнятість будь-якої ув'язненої особи різними видами діяльності повинна мати тривалість нормального робочого дня (8 годин). У будь-якому разі, міжнародні

стандарти вважають неприйнятною ситуацію, коли ув'язнена особа перебуватиме у своїй камері протягом 23 годин на добу. Особлива увага повинна також приділятися різноманітним видам діяльності для осіб, що досягли пенсійного віку.

- 2) До можливостей праці для осіб, яких тримають під вартою, повною мірою застосовуються міжнародно-правові гарантії заборони примусової праці, а також усі міжнародні стандарти, що стосуються праці взагалі та зокрема – праці у в'язничних умовах. Можливості працювати, що створюються для ув'язнених осіб, повинні відповідати сучасним стандартам праці та організовуватися у межах сучасних систем управління виробництвом. Особливістю ситуації осіб, що тримаються під вартою протягом слідства та в очікуванні суду є те, що вони за жодних обставин не можуть бути примушені працювати, проте їм має бути надана можливість реалізувати своє право працювати.
- 3) Вимога, відповідно до якої особи, що тримаються під вартою, можуть за їхнім проханням отримати режим, що застосовується до осіб, позбавлених волі за вироком суду, має на меті дати їм можливість якнайшвидше почати брати участь у необхідних для них програмах, зокрема програмах позбавлення від алкогольної чи наркотичної залежності. Інформація про можливість долучитися до таких програм повинна надаватися особам, що тримаються під вартою.
- 4) Існування можливості працювати не повинно означати виключення осіб, що тримаються під вартою, з інших видів діяльності, зокрема тих, що спрямовані на освітній, культурний та спортивний розвиток особи. Це також не може перешкоджати особі, яку тримають під вартою, зустрічатися з представниками соціальних служб тощо.
- 5) Усі ув'язнені особи, зокрема й ті, що отримали дисциплінарні покарання, потребують фізичних вправ та прогулянок, хоча останні і не є обов'язковими. Можливості для фізичних вправ та відпочинку повинні надаватися всім ув'язненим особам, а не лише особам, позбавленим волі за вироком суду. Абсолютно мінімальним часом для фізичних вправ на свіжому повітрі є одна година на день (за винятком осіб, що мають змогу отримати достатнє фізичне навантаження на свіжому повітрі під час роботи).
- 6) Приміщення для прогулянок повинні мати розмір, достатній для фізичних вправ ув'язнених, а не лише для ходіння по колу вздовж стіни. Рекомендованим є розташування прогулянкових приміщень не на даху будівлі, а на рівні першого поверху.
- 7) Організація спортивних та оздоровчих заходів є важливим аспектом нормалізації життя ув'язнених осіб, розвитку їхніх навичок соціального життя та міжособистісної взаємодії. Вони також надають можливість для користування свободою об'єднання, яка хоч і є значно обмеженою у закладах пенітенціарної системи, проте не є повністю виключеною.

Коментар до пункту 13

- 1) Після прибуття до в'язниці кожна позбавлена волі особа повинна бути негайно оглянута медичним працівником закладу. У своїх попередніх доповідях Комітет рекомендував, щоб кожному новому ув'язненому якомога в найкоротший строк після прибуття до в'язниці була надана можливість спілкування з лікарем та, у разі необхідності, проведене медичне обстеження. Слід додати, що в деяких країнах повноцінне медичне обстеження після прибуття до в'язниці проводиться кваліфікованим молодшим медичним персоналом (медсестрою), який готує доповідь для лікаря. Такий підхід можна інколи розглядати як більш ефективне використання наявних людських ресурсів.
- 2) Також було б бажано, щоб новому ув'язненому після його прибуття до в'язниці була надана пам'ятка або брошура з інформацією про наявність і діяльність медичних служб та нагадуванням про основні гігієнічні вимоги.
- 3) Тюремна медична служба повинна, як мінімум, бути здатною надавати регулярні амбулаторні консультації та невідкладну медичну допомогу (само собою зрозуміло, що додатково до цього можуть бути ще й приміщення лікарняного типу з ліжками). Кожен з ув'язнених повинен мати змогу отримувати допомогу кваліфікованого стоматолога. Окрім того, медичні працівники, що працюють у пенітенціарних закладах, повинні мати змогу використовувати допомогу фахівців.
- 4) Завжди повинна існувати можливість викликати лікаря для надання невідкладної медичної допомоги. Окрім цього, на території пенітенціарного закладу повинна постійно бути присутня особа, яка може надати невідкладну допомогу. Ця особа, по можливості, повинна мати офіційно підтверджену кваліфікацію молодшого медичного працівника (медсестри).
- 5) Амбулаторне лікування повинно здійснюватися під наглядом медичного персоналу; у багатьох випадках для забезпечення лікування недостатньо ініціативи з боку ув'язненого.
- 6) Має бути забезпечена пряма підтримка з боку добре обладнаної лікарняної служби або в цивільному, або у тюремному медичному закладі.
- 7) У випадку, коли потрібно отримати послуги цивільної лікарні, постає питання про заходи безпеки. Ув'язнених, які перебувають у лікарні на лікуванні, не слід з мотивів безпеки прив'язувати до лікарняних ліжок чи до інших конструкцій. Слід знаходити інші рішення для виконання вимог безпеки; одним з можливих рішень може стати створення в таких лікарнях охоронних підрозділів.

Коментар до пункту 14

- 1) Залишення особою слідчого ізолятора для проведення слідчих дій, що передбачає повернення цієї особи під оруду співробітників правоохоронних органів, повинно мати чіткі законні підстави та відбуватися на підставі рішень компетентних органів на визначений та якнайкоротший період. Повернення особи зі слідчого ізолятора до ізолятора тимчасового тримання є вкрай небажаним з огляду як на нижчі стандарти матеріальних умов перебування там затриманих осіб, так і на ризик неналежного або жорстокого ставлення до особи з боку працівників правоохоронних органів.
- 2) Повторний медичний огляд осіб після їхнього повернення до слідчого ізолятора розглядається як додаткова гарантія від жорстокого ставлення до них з боку працівників правоохоронних органів.

Коментар до пункту 15

- 1) Взяття особи під варту не повинно припиняти зв'язку особи із зовнішнім світом. Усі такі особи повинні зберігати цей зв'язок, а адміністрація слідчого ізолятору повинна прагнути забезпечити його на найкращому рівні. Зв'язок із зовнішнім світом є важливим чинником, що пом'якшує негативні аспекти перебування особи в умовах неволі.
- 2) Традиційними засобами контакту ув'язнених з оточуючим світом є листи, телефонні розмови та відвідання. Разом з тим, за сучасних умов увага також повинна приділятися сучасним засобам комунікації, зокрема електронним листам та можливості використовувати голосовий зв'язок через Інтернет, що є особливо важливим з огляду на високу вартість звичайних телефонних розмов іноземців, що взяті під варту, з їхніми родичами на батьківщині.
- 3) Зв'язки з оточуючим світом для осіб, що перебувають у слідчих ізоляторах, як правило, піддаються значним обмеженням з огляду на інтереси слідства. Разом з тим, такі обмеження мають визначитися з огляду на обставини конкретної справи та виходити з презумпції дозволу контактів з оточуючим світом (насамперед у формі відвідань взятої під варту особи). Право відвідувати особу, взяту під варту, має поширюватися принаймні на всіх членів її сім'ї у найширшому розумінні цього поняття та включати особу, з якою взята під варту особа має стосунки, порівнювані з подружніми, навіть без їхньої офіційної реєстрації.
- 4) Конфіденційні зустрічі особи, взятої під варту, з її адвокатом з метою підготовки захисту (на всіх стадіях процесу) повинні забезпечуватися за всіх обставин.

Коментар до пункту 16

- 1) В'язнична адміністрація повинна звертати особливу увагу на освіту неповнолітніх та молодих ув'язнених, а також брати до уваги інтереси осіб зі спеціальними потребами, зокрема іноземних громадян, інвалідів тощо. У разі, коли під час перебування у пенітенціарному закладі особа отримує певну кваліфікацію, документи, що її підтверджують, не повинні вказувати на здобуття освіти у в'язничних умовах.
- 2) Бібліотека є важливим ресурсом для освіти та відпочинку ув'язнених осіб. Вона повинна мати сучасну літературу різними мовами, доступними ув'язненим особам. Крім того, вона повинна мати юридичну літературу, зокрема з питань кримінального процесу, прав людини та, зокрема, дотримання прав осіб, позбавлених волі або взятих під варту.

Коментар до пункту 17

- 1) Дисциплінарні стягнення (покарання) осіб, взятих під варту, повинні мати винятковий характер. Коли рішення про накладення таких покарань ухвалюється, воно повинно супроводжуватися усіма необхідними процесуальними гарантіями.
- 2) Дисциплінарне покарання у вигляді ізолюваного тримання є найтяжчим та у випадку осіб, взятих під варту, абсолютно винятковим. Сучасні позиції міжнародних органів щодо таких покарань відрізняються від повного їхнього заперечення (Спеціальний доповідач ООН з питань катувань) до встановлення обмеження їхньої тривалості 14 добами у випадку дорослих осіб (XXI Загальна доповідь Європейського комітету з питань запобігання катуванням).

Коментар до пункту 18

- 1) Положення цього пункту стосуються адміністративних питань добору в'язничного персоналу та створення належних відносин між його співробітниками та ув'язненими. Це, серед іншого, має полягати у відмові від мілітаризованих порядків у слідчому ізоляторі, а також від надмірного покладання на фізичну безпеку (ґрати, кайданки тощо) і віддання переваги динамічній безпеці та певній мірі взаємної довіри ув'язнених та персоналу.
- 2) Належний підбір персоналу слідчих ізоляторів та правильна організація безпеки повинні розглядатися як найкращі гарантії від неналежного поведіння з особами, взятими під варту.

Коментар до пункту 19

- 1) Ефективна система скарг належить до числа основоположних гарантій, що запобігають неналежному або жорсткому поведінню з ув'язненими. Останні повинні мати різні способи подання скарги,

як всередині закладу, так і поза в'язничною системою. Вони також повинні мати змогу конфіденційного спілкування з представниками контролюючих органів.

- 2) Для встановлення належних умов тримання осіб у пенітенціарних закладах важливою є не тільки відповідь на конкретні скарги, але і загальний аналіз їхнього змісту, що дозволяє зрозуміти основні проблеми, з якими стикаються особи, взяті під варту. Система скарг, що добре функціонує та є ефективною, важлива для усіх зацікавлених сторін.
- 3) Скарги, наскільки це можливо, повинні вирішуватися оперативно та всередині закладу, з якого вони подаються. Це вимагає створення належної внутрішньої системи скарг, зокрема регулярний доступ ув'язнених до закритих скриньок для скарг, що мають бути встановлені у кожному коридорі (секції, відділі тощо). Повинен існувати централізований реєстр усіх письмових скарг, які повинні після реєстрації передаватися у відповідні служби для з'ясування обставин та реагування. Скаржників повинні повідомляти у чітко визначений час про дії, вжиті на підставі скарги, або про підстави залишення її без задоволення. Статистика подання скарг повинна розглядатися керівництвом закладу як важливий індикатор стану справ у ньому.

РОЗДІЛ II. СУЧАСНІ СТАНДАРТИ НАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ ІЗ ЗАТРИМАНИМИ ТА ЗААРЕШТОВАНИМИ ОСОБАМИ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Алла Федорова²

Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року була першим міжнародним договором у сфері захисту прав людини, який передбачив ефективний контрольний механізм захисту основних громадянських та політичних прав, закріплених у ньому. Основу механізму складає Європейський суд з прав людини, який був наділений повноваженнями не тільки застосовувати Конвенцію та приймати обов'язкові для держав-сторін у справах рішення, але й тлумачити договір. Завдяки застосуванню Європейським судом³ розширеного, еволюційного тлумачення усе більше питань підпадає під регулювання конвенційного контрольного механізму, розширюється зміст та обсяг закріплених прав, деталізуються загальні та абстрактні положення статей, формуються правові позиції та принципи, виокремлюються європейські стандарти прав людини.

Важливе значення для розвитку європейської системи захисту прав людини та належного захисту в межах кожної держави мають стандарти належного поведіння із затриманими та заарештованими особами, що містяться у рішеннях Європейського суду. Відповідні питання розглядалися та тлумачилися Судом в межах багатьох статей Конвенції: статей 2, 3, 5, 6, 8, 9, 13 тощо. Однак, основний масив рішень, безумовно, становлять рішення щодо статті 3 Конвенції, яка закріплює заборону катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність поведіння чи покарання, та покликана захищати фізичну недоторканність особи, захищати від завдання їй болісних психічних страждань.

2 Федорова Алла Леонідівна, доцент кафедри порівняльного і європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Шевченка, кандидат юридичних наук.

3 До набуття чинності Протоколом № 11 до Конвенції 1 листопада 1998 року поряд з Судом функціонувала Європейська комісія з прав людини

Україна є одним з лідерів серед 47 держав-членів Ради Європи щодо кількості скарг, які подаються до Суду. Значна кількість заяв та винесених Судом рішень проти України стосуються проблем поганого поводження з особами, які перебувають під контролем держави (в місцях досудового тримання під вартою або в місцях виконання покарань); неефективності розслідування кримінальних справ, яке проводилося правоохоронними органами за фактами смерті, зникнення осіб, а також за фактами поганого поводження з боку представників державних органів, передусім у місцях досудового тримання осіб під вартою або в місцях виконання покарань; недоліків судової практики, за якою обвинувальні вироки національних судів вирішальною мірою ґрунтуються на визнавальних показаннях, що були надані особою на досудовому слідстві в якості свідка та/або від яких особа на стадії судового слідства відмовляється, небезпідставно стверджуючи про недобровільність їх надання⁴ тощо.

Зазначені порушення в багатьох аспектах пов'язані з відсутністю розуміння основних принципів та стандартів статті 3 Конвенції та не приведенням законодавства та практики України у відповідність до них. Разом з тим, статтю 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»⁵, остання визнана джерелом права в Україні. Це надає можливість застосування в Україні встановлених Європейським судом стандартів поводження із затриманими та заарештованими особами та переводить у практичну площину виокремлення відповідних стандартів для українського суспільства.

Як вже зазначалося, основні стандарти поводження із затриманими та заарештованими особами сформульовано в межах статі 3 Конвенції, про порушення якої стверджується у багатьох заявах проти України.

Стаття 3 містить одну з найбільш фундаментальних цінностей демократичного суспільства⁶, передбачаючи, що «нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню». У своїх рішеннях Суд постійно нагадує про абсолютний характер встановленої заборони. Навіть захищаючи суспільство від тероризму, у разі суспільної небезпеки, що ставить під загрозу життя нації, держава не може відступати від своїх зобов'язань у межах статті 3 Конвенції. В рішенні у справі «Томазі проти Франції» Суд визнав порушення статті 3 Конвенції

4 Узгалення практики застосування судами загальної юрисдикції першої та апеляційної інстанцій при здійсненні судочинства у кримінальних справах статей 3, 5, 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року за 2011 – перше півріччя 2012 року. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-13>

5 Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), – 2006, – № 30, – с. 260

6 *Labita v. Italy* judg. 6 Apr. 2000; *Nevmerzhitsky v. Ukraine* judg. 5 Apr. 2005 etc.

у зв'язку з нанесенням тілесних ушкоджень заявнику, якого підозрювали у вчиненні терористичних дій та вбивстві поліцейського, та підкреслив, що боротьба зі злочинністю, особливі труднощі у боротьбі з тероризмом не можуть виправдовувати дії державних органів поза межами, встановленими стандартами статті 3 Конвенції щодо фізичної недоторканності особи⁷.

У межах статті 3 Конвенції встановлюється абсолютна заборона трьох видів дій: катування, нелюдського поведження чи покарання, а також поведження чи покарання, які принижують гідність. Визначення та тлумачення зазначених термінів було надано в рішеннях Суду. Під катуванням розуміють завдання умисно жорстокого, тяжкого болю, страждань, як правило, з метою отримання відомостей, зізнання, покарання або залякування⁸. При нелюдському поведженні також завдаються тяжкі фізичні та психічні страждання, однак вони не досягають такої інтенсивності, як при катуванні. Принижуючим є таке поведження, коли воно викликає у жертві почуття страху, в тому числі страху смерті, власної неповноцінності, які здатні принижувати чи зганьбити та, можливо, зламати фізичний чи моральний опір⁹. Мета такого поведження має прийматися до уваги (якщо ціллу було приниження або образа особи), водночас, відсутність такої мети не обов'язково впливає на висновок Суду¹⁰.

Три зазначені види забороненого поведження відрізняються між собою різним рівнем страждання, як фізичного, так і морального, завданого потерпілому. Водночас межа між нелюдським та таким, що принижує гідність, поведженням не є досить чіткою¹¹. У загальному сенсі потреби у розмежуванні видів забороненого поведження і немає (хоча від цього залежить розмір сатисфакції), будь-який із зазначених видів становить порушення статті 3. Європейський суд, як правило, чітко встановлює, яким є характер поведження, якого зазнала особа, та відмежовує катування від інших видів забороненого поведження¹². Встановлення катування означає більш серйозні наслідки для держави.

У будь-якому випадку, при оцінці жорстокого поведження із затриманими та заарештованими особами та для застосування стандартів статті 3 таке неналежне заборонене поведження має досягти мінімального рівня

7 Tomasi v. France, judg. 27 July 1992.

8 Selmouni v. France judg. 28 July 1999, § 97; Akkoc v. Turkey judg. 10 Oct. 2000, §115; Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine judg. 21 Apr. 2011, §149.

9 Ireland v. the United Kingdom judg. 18 January 1978; Aksoy v. Turkey judg. 18 December 1996; Selmauni v. France judg. 28 July 1999.

10 Peers v. Greece, judg. 19 April 2001; Valašinas v. Lithuania, judg. 24 July 2001, § 101.

11 Шевчук С. Судовий захист прав людини. Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції/ Вид. 2-е. Київ: Реферат, 2007 – С. 146.

12 Gäfgen v. Germany, judg. 1 June 2010.

жорстокості. Оцінювання Судом досягнення цього мінімуму є відносним та залежить від усіх обставин справи у сукупності: від тривалості неналежного поводження, фізичних та/або психічних наслідків, в окремих випадках – від статі, віку, стану здоров'я особи¹³ тощо. Тобто визначення та встановлення цього мінімального рівня жорстокості залежить від кожної конкретної справи і в жодному випадку не залежить від характеру злочину, якій інкримінується особі, чи державних інтересів¹⁴ або від поведінки особи¹⁵.

Суд незмінно повторює, що страждання й приниження, яких зазнають особи, що знаходяться під контролем держави, не мають у будь-якому випадку бути більші, ніж той неминучий елемент страждань або приниження, який пов'язаний з даною формою законного поводження або покарання¹⁶. Заходи, пов'язані з позбавленням людини її свободи, часто можуть містити такий елемент. Проте, відповідно до цього положення, *держави має гарантувати, що людину утримують в умовах, які сумісні з повагою до її людської гідності; що ні характер, ні спосіб здійснення такої міри не спричиняє їй страждань та негараздів, рівень інтенсивності яких перевищує неминучий рівень страждань, властивий триманню під вартою; і що, з огляду на практичні вимоги режиму ув'язнення, її здоров'я, безпека й нормальне самопочуття достатньою мірою буде забезпечене — серед іншого — шляхом надання необхідної медичної допомоги*¹⁷.

Останніми роками зазначена межа постійно зменшується, розширюючи зміст неналежного поводження. Тому не тільки погане поводження з боку міліції, незаконне застосування сили органами внутрішніх справ, надмірне використання сили під час затримання, катування під час допиту, жорстоке поводження та катування затриманих в міліції, але й умови утримання осіб в установах МВС, в СІЗО, ненадання або несвоєчасне надання кваліфікованої медичної допомоги входить до змісту статті 3 Конвенції та можуть розглядатися як жорстоке поводження, що є порушенням статті 3 Конвенції. Таким чином, Конвенція як «живий інструмент» динамічно розвивається, відповідаючи вимогам сьогодення.

Значна кількість порушень відбувається під час та у перші години після затримання. Затримана та заарештована особа потрапляє під контроль

13 Kudła v. Poland, judgment of 26 Oct. 2000, § 92-94; Peers v. Greece, judgment of 19 Apr. 2001, § 67; Valašinas v. Lithuania, judgment of 24 July 2001, § 100–110; Leach Ph. Taking a Case to the European Court of Human Rights. Oxford University Press Inc. – Third Edition 2011, p.210.

14 Chahal v. the United Kingdom judgment of 15 November 1996.

15 Labita v. Italy judgment of 6 Apr. 2000, § 119.

16 Labzov v. Russia, judgment of 16 June 2005, § 42.

17 Див. зокрема, рішення у справах Kudła v. Poland, judgment of 26 Oct. 2000, §§ 92–94; Kalashnikov v. Russia, judgment of 15 July 2002, § 95; Labzov v. Russia, judgment of 16 June 2005, § 42; Popov v. Russia, judgment of 13 July 2006. § 208.

держави, представники якої мають суворо дотримуватися всіх стандартів поведження з відповідними особами та застосовувати тільки законні методи затримання та дізнання. Враховуючи значну практику Європейського суду можна виокремити певні стандарти, яких представники держав мають дотримуватися та які мають бути виконаними по відношенню до осіб, що потрапляють під їхній контроль. Європейським судом з прав людини сформульовано різноманітні стандарти, в тому числі, певні стандарти поведження з особами під час їх затримання чи арешту, виокремлені основні гарантії захисту прав осіб, яких затримано та заарештовано, також визначені незаконні методи ведення слідства, незаконне застосування сили, примусу, засобів стримування, заборонене поведження з особами, які знаходяться під вартою, стандарти умов утримання осіб у поліцейських відділеннях, під вартою, в слідчих ізоляторах, стандарти у сфері охорони здоров'я осіб, які утримуються, тощо.

Незаконне поведження під час затримання та арешту

Європейський суд неодноразово розглядав справи, що стосувалися неналежного поведження під час затримання, арешту та застосування представниками держави надмірної сили і недозволених методів затримання. Арешт є формою примусу і тому, потенційно пов'язаний із застосуванням сили до особи, яка піддається арешту. Однак, застосування примусу має здійснюватися в чітко визначених межах, закріплених у законодавстві. *За загальним правилом, тілесні ушкодження та страждання, яких зазнає особа під час арешту чи затримання, не становлять порушення стандартів статті 3 Конвенції, якщо така особа чинила опір представникам держави, а останні не використали надмірну, непропорційну силу*¹⁸. На жаль, у повсякденній діяльності представники держави, зокрема працівники правоохоронних органів, досить часто переходять ці межі, застосовуючи непропорційну силу при затриманні та використовуючи незаконні методи ведення розслідування¹⁹.

Так, у справі «Ребок проти Словенії»²⁰ заявника, який підозрювався у торгівлі наркотиками, під час спланованого арешту було побито, в тому числі обличчям об машину, завдано подвійний перелом щелепи. Жодних доказів про опір заявника чи спробу втечі державою не було надано. У цьому рішенні Європейський суд звернув увагу на спланованість операції

18 Див. зокрема рішення у справі *Klaas v. Germany* judg. 22 Sept. 1993.

19 Пушкар П.В. Заборона катувань та інші форми жорстокого поведження чи покарання: застосування практики Європейського суду з прав людини/Європейський суд з прав людини. Судова практика/За ред.. В.Г. Буткевича. Дод. до журн. «Право України». – Київ: Ред. журн. «Право України», 2011. – Вип. 1, ч.3. – С.51.

20 *Rehbock v. Slovenia*, judg. 28 November 2000.

по затриманню заявника та нанесення тілесних ушкоджень за відсутності будь-якої протидії заявника органам поліції та визнав порушення статті 3 Конвенції. Непропорційне застосування сили під час арешту та затримання розглядалося Судом і в рішеннях проти України, зокрема у рішеннях у справах «Куліш проти України»²¹, «Силенок і Техносервіс-Плюс проти України»²² тощо.

Тобто, спроба втечі, опір представникам держави при затриманні чи арешті та поведінка особи, яку затримують, є надзвичайно важливими при розгляді правомірного застосування до неї сили. У протилежному випадку, нанесення тілесних ушкоджень становитиме порушення статті 3 Конвенції. У цілому, незважаючи на можливість правомірного застосування сили під час затримання, Судом було сформульовано чітке правило, що *у випадку затримання, як і в будь-якій іншій ситуації, коли особа знаходиться під контролем держави, саме держава відповідає за неї з моменту затримання до моменту звільнення, незалежно від того, чи була вона розміщена в місцях тримання під вартою чи ні*²³.

Застосування засобів струмування, як правило, не порушує питання за статтею 3 Конвенції, якщо вживається у зв'язку із законним позбавленням особи свободи без застосування сили та без її публічної демонстрації, які б перевищували межі, що обґрунтовано вважаються необхідними. Зокрема, у рішенні у справі «Ранінен проти Фінляндії»,²⁴ незважаючи на визнання урядом відсутності потреби у застосуванні наручників під час незаконного арешту, який відбувався прилюдно, та провадження заявника у них до місця утримання, Суд не знайшов причинового зв'язку між цими подіями та психологічними проблемами, які виникли у заявника. Не було встановлено порушення статті 3 Конвенції і у рішенні по справі «Оджалан проти Туреччини»²⁵ у сенсі застосування до заявника наручників протягом майже доби для запобігання втечі з моменту арешту до прибуття у в'язницю.

Однак, виходячи з практики Суду, застосування зазначених засобів може становити порушення стандартів статті 3 Конвенції, враховуючи, що використання наручників дозволяється на всіх інших етапах знаходження особи під контролем держави, зокрема, при переведенні в інші місця, камери, при проведенні слідчих операції, відправлення до лікарень тощо. При розгляді відповідних питань Європейський суд неодноразово посилався на Рекомендацію Комітету міністрів державам-учасницям про європейські

21 Kulish v. Ukraine, judg. 21 June 2012.

22 Sylenok and Tekhnoservis-Plus v. Ukraine, judg. 9 Dec. 2010.

23 Akkum and Others v. Turkey, judg. 24 June 2005.

24 Raninen v. Finland, judg. 16 Dec. 1997.

25 Öcalan v. Turkey, judg. 12 March 2003.

пенітенціарні правила 2006 року (переглянутий текст Європейських мінімальних стандартних правил поведження з ув'язненими)²⁶.

У квазі-полотному рішенні «Каверзін проти України» від 15 травня 2012 р. порушенням статті 3 було визнано застосування до заявника наручників на постійній основі при виведенні його з камери (на прогулянках, зустрічах з родичами тощо), враховуючи відсутність агресивної поведінки, спроб втечі під час знаходження під вартою та фактичну сліпоту заявника. Знаходження особи протягом значної частини доби прикутою до ліжка впродовж двох місяців під час тримання її під слідством вплинуло на визнання Європейським судом порушення статті 3 Конвенції у справі «Пірс проти Греції» від 19 квітня 2001 р. У рішенні у справі «Кучерук проти України»²⁷ Європейський суд визнав, що застосування наручників для заспокоєння хворого на шизофренію заявника, який перебував під вартою у медичному відділенні слідчого ізолятору, протягом щонайменш 7 днів з 9 також становить порушення статті 3.

Згідно з практикою Суду *утримання хворих осіб, осіб у критичному стані здоров'я прикутими наручниками до ліжка впродовж тривалого часу становитиме нелюдське та принижуюче гідність поведження*. Така позиція Суду була підтверджена, зокрема, у рішенні «Салахов і Іслямова проти України» від 14 березня 2013 р. Застосування наручників до особи в лікарні після проведення складної операції, враховуючи неспроможність останньої піднятися без сторонньої допомоги з ліжка, було визнано нелюдським поведженням і у рішенні у справі «Тарарієва проти Росії»²⁸. У рішенні у справі «Охрименко проти України» від 15 жовтня 2009 р. Суд визнав, що тримання заявника у лікарні весь час прикутим наручниками до ліжка, незважаючи на його слабкий стан здоров'я та відсутність будь-яких спроб втечі, не може розглядатися з точки зору забезпечення безпеки та порядку, а навпаки, кваліфікується як нелюдське та принижуюче гідність поведження.

Тримання чи допит із зав'язаними очима також можуть у сукупності з іншими обставинами досягти мінімального рівня жорстокості в межах статті 3. У справі «Акденіз проти Туреччини» осіб, які перебували під вартою, тримали просто неба день і ніч, їх було зв'язано, декого побито, вони потерпали від холоду, страху, невідомості та очікування своєї долі. Відповідно, нелюдським, принижуючим гідність поведженням може бути й тримання взятих під варту осіб зв'язаними та у невідомості стосовно їхнього майбутнього.

26 Rec(2006)2 CM from 11 January 2006.

27 Kucheruk v. Ukraine, judg. 6 Sept. 2007.

28 Tarariyeva v. Russia, judg. 14 Dec. 2006.

Незалежне поводження під час тримання особи під вартою. Незаконні методи допиту

З моменту фактичного затримання особи вона знаходиться повністю під контролем влади. Коли особу позбавлено свободи, застосування фізичної сили тією мірою, яка не була виключно необхідна з огляду на поведінку цієї особи, як вже зазначалося, може становити порушення права, яке передбачене статтею 3 Конвенції²⁹. Вказане правило було підтверджене в рішенні «Томазі проти Франції», в якому Суд повторив, що будь-яке насильство щодо заарештованої особи є потенційним порушенням статті 3 Конвенції³⁰. Це загальне правило безпосередньо впливає з мети статті 3, якою є захист гідності та фізичної недоторканності людини, тому будь-яке застосування сили вже тягне за собою пониження людської гідності.

Отже, застосування певної сили для приборкання агресивної поведінки особи, яку затримують чи вже затримано або заарештовано, може бути законним, проте буде незаконним застосовувати силу до особи, яка не проявляє агресії, не робить спроб втечі та виявляє «слухняність». Наявність синців та інших тілесних ушкоджень, отриманих під час утримання під контролем держави, як правило, дає підстави припускати, що мало місце поводження, що є забороненим статтею 3³¹. Європейський суд чітко акцентує увагу на тому, що застосування стандартів належного поводження з особами, які знаходяться під контролем держави, має відбуватися незалежно від того, коли були нанесені тілесні ушкодження: під час затримання чи під час допитів³².

У цьому контексті Європейський суд сформулював надзвичайно важливу правову позицію: **влада зобов'язана забезпечити фізичну недоторканність осіб, які затримані чи знаходяться під вартою**. Держава відповідає в цілому за благополуччя всіх осіб, які знаходяться під її контролем, і органи влади зобов'язані захищати благополуччя та здоров'я таких людей³³. Зокрема, у рішенні у справі «Кінан проти Великої Британії»³⁴ Європейський суд підтвердив, що особи, які знаходяться під контролем держави, перебувають у вразливому становищі, і органи влади несуть відповідальність за них. Якщо особу було затримано у задовільному стані здоров'я, а потім з'являються будь-які тілесні ушкодження, то саме

29 Labita v. Italy, judg. 6 Apr. 2000; Ribitsch v. Austria, judg. 4 Dec. 1995, §34; Assenov and others v. Bulgaria, judg. 28 Oct. 1998, §94.

30 Tomasi v. France judg. 27 Aug. 1992.

31 Європейська конвенція про захист прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / За ред. О.Л. Жуковської. – Київ: ВІПОЛ. – 2004. – С.76.

32 Kaverzin v. Ukraine, judg. 15 May 2012; Sylenok and Tekhnoservis-Plus v. Ukraine, judg. 9 December 2010.

33 Afanasyev v. Ukraine, judg. 5 Apr. 2005.

34 Keenan v. United Kingdom, judg. 3 April 2001.

на державу покладається обов'язок надати розумне пояснення причин виникнення таких ушкоджень³⁵. Аналогічне правило було застосоване Судом і в багатьох рішеннях проти України, зокрема, «Афанасьєв проти України», «Нечипорук і Йонкало проти України» тощо.

Правдоподібними поясненнями держави, на думку Суду, можуть вважатися медичні довідки (бажано, щоб медичний огляд проводився одразу після затримання і перед звільненням), інформація від очевидців чи інших осіб (бажано, щоб це були особи не зацікавлені у справі), фотографії, відеозйомка, речові докази та ін.³⁶ Одними з найбільш очевидних ознак застосування фізичної сили будуть наявні тілесні ушкодження та психологічні травми, які фіксуються у відповідних медичних документах. Тому, Європейський суд неодноразово чітко зазначав у своїх рішеннях, що у випадках коли національна влада не зробила медичний огляд особи перед її взяттям під варту, то держава не може стверджувати, що особа отримала ці ушкодження раніше³⁷.

Заборонене поведження в межах статті 3 пов'язане, як правило, із застосуванням фізичної сили та/або завданням психічних страждань.

Аналізуючи практику Європейського суду можна визначити деякі заборонені форми та види поведження при затриманні чи триманні під вартою в межах статті 3, які є фізичним насильством, зокрема нанесення тяжких травм або ушкоджень тупими предметами, побиття, палестинське підвішування, фалака, дйба, нанесення тілесних ушкоджень в цілому, що спричиняють розлад здоров'я та завдають болю, придушування, тягання за волосся, обливання гарячою/холодною водою, завдання опіків термічного або хімічного характеру, застосування електроприладів, електрошоків, медичні експерименти, в тому числі із застосуванням медичних препаратів, позбавлення можливості скористатися туалетом, позбавлення сну, їжі тощо. Втім, встановити більш-менш повний перелік заборонених видів та форм поведження неможливо через їх різноманітність.

У рішенні у справі «Савін проти України» було встановлено, що інвалідність заявника виникла у зв'язку з жорстоким побиттям його по голові та інших частинах тіла представником міліції з метою отримання зізнання у злочині³⁸. У загальновідомій справі «Сельмуні проти Франції»³⁹

35 Ribitsch v. Austria judg. 4 Dec.1995; Salman v. Turkey judg. 27 June 2000 etc.

36 Буткевич В.Г. Особливості з'ясування правового змісту ст. 3 ЄКПЛ та застосування основних стандартів // Європейський суд з прав людини. Судова практика / За заг. ред. В.Г. Буткевича. Дод. до журн. «Право України». – Київ: ред.- журн. «Право України». – Вип. 1, ч.1-2. – 2011. – С.855.

37 Türkan v. Turkey, judg. 18 September 2008 § 43; Teslenko v. Ukraine, judg. 20 December 2011, § 89.

38 Savin v. Ukraine, judg. 16 February 2012.

39 Selmouni v. France, judg. 28 July 1999.

заявника жорстоко били руками, ногами, різними предметами, тягали за волосся, залякували застосуванням паяльної лампи, шприців, мочилися на нього тощо.

Жорстоке поводження з особами у міліції були предметом розгляду Суду у багатьох справах проти України. Зокрема, у справі «Нечипорук і Йонкало проти України»⁴⁰ до першого заявника застосовували електричний струм, жорстоко били, придушували з метою отримання зізнання; під час побиття заявника у справі «Білий проти України»⁴¹ від удару він головою розбив віконне скло. На побиття в міліції, підвішування на трубі в наручниках скаржився заявник у справі «Ковальчук проти України»⁴². Суд підтвердив, що *відсутність детального звіту держави стосовно обставин, за яких ці ушкодження з'явилися, відсутність пояснень, чому представники держави не змогли передбачити їх та запобігти їм, накладає на державу відповідальність за ушкодження, про які стверджує заявник*. У справі «Олексій Михайлович Захаркін проти України»⁴³ у міліції з метою отримання зізнання заявника били по голові, по ступнях, підвішували головою донизу до закріпленого горизонтального лому, натягували протигаз, заповнений водою. Європейський суд знов, враховуючи перебування особи під контролем правоохоронних органів та відсутність жодних обґрунтованих пояснень, поклав відповідальність на державу та констатував порушення статті 3 Конвенції.

Психологічні страждання, які перевищують мінімальний рівень жорстокого поводження, також становлять порушення статті 3 Конвенції. Психологічні страждання виникають внаслідок реальних та безпосередніх погроз, в тому числі погроз застосування насильницьких дій по відношенню безпосередньо до особи і до її близьких. У справі «Нечипорук і Йонкало проти України» погрози заявнику катуванням його дружини, яка була особливо уразливою у зв'язку з її перебуванням на останньому етапі вагітності і яку, як це було відомо заявникові, також тримали у відділенні міліції, завдали, на думку Суду, ймовірно сильні психічні страждання. У справі «Акоч проти Туреччини» психічні страждання були пов'язані з погрозами на адресу дітей заявниці. В цілому, *погрози застосувати заборонене поводження можуть кваліфікуватися як нелюдське поводження, а їх наслідком можуть бути серйозні психічні страждання*⁴⁴.

Певні методи допитів також можуть завдавати психічні страждання та класифікуватися як нелюдське поводження. Зокрема 5 методів

40 Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine, judg. 21 April 2011.

41 Bilyy v. Ukraine, judg. 21 October 2010.

42 Kovalchuk v. Ukraine, judg. 4 November 2010.

43 Oleksiy Mykhaylovych Zakharkin v. Ukraine, judg. 24 June 2010.

44 Campbell and Cosans v. the United Kingdom, judg. 28 Feb. 1982.

психологічного тиску при проведенні допитів було визначено у рішенні у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства»⁴⁵: примушування стояти з розведеними в сторони руками та ногами, з руками, піднятими над головою, тривалий час стояння обличчям до стіни, постійний шумовий вплив, натягування на голови темних каптурів, тобто, позбавлення особи орієнтації у просторі та позбавлення її сенсорних відчуттів. Застосування цих методів ведення допитів у поєднанні з попередньою психологічною обробкою впродовж достатньо тривалого періоду викликало почуття страху, невпевненості, неповноцінності, важкі психічні розлади та в цілому, сильні психічні страждання. Використання зазначених методів не спричинило справжніх тілесних ушкоджень, однак завдало сильних фізичних і психічних страждань, призвело до серйозних психічних розладів. Такі методи, на думку Суду, становили нелюдське поведження у світлі статті 3 Конвенції. В цілому, *методи допитів, які викликають у жертв почуття страху, страждання, неповноцінності, приниженого стану і які можливо порушили їх здатність чинити опір фізично і морально, Суд визнає нелюдським поведженням або таким, що принижує гідність*⁴⁶.

Приниження гідності осіб, які знаходяться під контролем держави, можуть іноді викликати процедури проведення обшуків та певних медичних процедур. Зокрема, обшуки з роздяганням осіб, які утримуються під вартою, також за певних обставин можуть становити порушення статті 3 Конвенції⁴⁷. Так, у справі «Іванчук проти Польщі»⁴⁸ Суд дійшов висновку, що особу, яку було взято під варту в очікуванні на судовий розгляд, було піддано поведженню, яке принижує гідність, через умисне роздягання догола під час проведення обшуку перед голосуванням на парламентських виборах⁴⁹. Суд звернув увагу на відсутність судимості раніше, нормальну спокійну поведінку особи та відсутність чітких доводів про необхідність застосування таких насильницьких дій по відношенню до заявника. У справі «Ван дер Вен проти Нідерландів»⁵⁰ заявника, який знаходився під вартою з посиленням режимом безпеки, три з половиною роки обшукували кожен тиждень з роздяганням догола, включаючи перевірку анального отвору, навіть при відсутності контактів із зовнішнім світом (зокрема, побачень), як

45 Ireland v. the United Kingdom, judg. 18 Jan. 1978.

46 Буткевич В.Г. Особливості з'ясування правового змісту ст. 3 ЄКПЛ та застосування основних стандартів // Європейський суд з прав людини. Судова практика / За заг. ред. В.Г. Буткевича. Дод. до журн. «Право України». – Київ: ред. журн. «Право України». – Вип. 1, ч.1-2. – 2011. – С.807.

47 Valašinas v. Lithuania judg. 24 July 2001.

48 Iwanczuk v. Poland, judg. 15 November 2001.

49 Застосування в Україні європейських стандартів протидії жорсткому поведженню і безкарності: науково-практичний посібник для суддів / За заг. ред. проф. Маляренка В.Т. – К.: «К.І.С.», 2011. – С. 26.

50 Van der Ven v. the Netherlands, judg. 4 February 2003.

елемент заведеної практики. На думку Суду, необхідності в цьому не було, ані у зв'язку з міркуваннями безпеки, ані у зв'язку з поведінкою особи, такі обшуки у поєднанні з усіма іншими заходами безпеки принижували людську гідність та становили порушення статті 3. У рішенні «І.Ф. проти Туреччини»⁵¹, Суд не знайшов аргументів щодо необхідності примусового гінекологічного огляду жінки, яка перебувала під вартою в поліцейському відділку. Таким чином, обшуки, певні процедури чутливого характеру також можуть складати порушення конвенційних стандартів.

Неналежне поводження, що становить порушення статті 3 Конвенції частіше відбувається на початковому етапі утримання чи арешту, коли особа тільки потрапляє до органів влади. На цьому етапі затриманій чи заарештованій особі необхідне забезпечення та гарантування її основних прав, які складають основу захисту від зазначених порушень, зокрема, право не свідчити проти себе, право на доступ до адвоката, на повідомлення про затримання, право на медичну допомогу та право бути повідомленою про права затриманих в цілому. Виходячи з практики Європейського суду, *важливого значення набуває гарантування права затриманій чи заарештованій особі повідомити про свій арешт третім особам, право особи на доступ до адвоката, право на медичний огляд лікарем за вибором*⁵². Про необхідність забезпечення особам, які потрапляють під контроль держави, з самого початку такого контролю цих основних гарантій захисту від жорстокого поводження постійно нагадується у рішеннях Суду⁵³.

Тлумачення Судом статті 6 Конвенції передбачає, що *можливість користуватися допомогою захисника має надаватися вже на початкових етапах після затримання та арешту, на перших поліцейських допитах*. Право захисту буде в принципі непоправно порушене, якщо при засудженні особи судом викривляються викривальні показання, отримані під час допиту без присутності захисника⁵⁴. У рішенні у справі «Мюррей проти Великої Британії»⁵⁵ Суд підкреслив надзвичайну важливість доступу до адвоката саме на початкових етапах допитів в поліції для захисту прав затриманої та заарештованої особи. Це правило було неодноразово повторене в рішеннях Суду. Зокрема, у рішенні Великої палати у справі «Салдус проти Туреччини»⁵⁶ Суд чітко зазначив, що *доступ до адвоката повинен надаватися з першого допиту у поліцейському відділенні за*

51 Y.F. v. Turkey judg. 22 July 2003.

52 Aisling Reidy The prohibition of torture. A guide to the implementation the article 3 of the European convention on Human Rights/ Human Rights Handbooks, № 6. Council of Europe, 2002. – P.25.

53 Korobov v. Ukraine, judg. 21 July 2011, § 70; Teslenko v. Ukraine, judg. 20 December 2011, § 89.

54 Shabelnik v. Ukraine, judg. 19 February 2009.

55 John Murray v. the United Kingdom judg. 25 Jan. 1996.

56 Salduz v. Turkey judg. 27 Nov. 2008.

винятком випадків, коли у світлі обставин конкретної справи існують очевидні обставини обмеження цього права. Хоча визнання вини у поліції за відсутності адвоката може бути оскаржено у суді, відсутність адвоката на допитах непоправно впливає на реалізацію права особи на захист.

Незаконні методи ведення слідства та допитів набагато легше застосовуються за відсутності адвоката, тому скарги на неналежне поведження можуть бути пов'язані і з порушенням статті 6 Конвенції у світлі незабезпечення доступу до адвоката. Коли особа стверджує, що не відмовлялася від правової допомоги, Європейський суд, зазвичай, бере до уваги можливість здійснення тиску на особу за відсутності адвоката⁵⁷ та наявність добровільних заяв, які компрометують затриману особу, зізнання, отримані за відсутності адвоката тощо. Однак, *навіть за відсутністю будь-яких заяв з боку особи під час її знаходження під вартою у поліції, систематичне обмеження доступу до адвоката все одно становить, на думку Європейського суду, порушення статті 6 Конвенції*⁵⁸.

У рішенні у справі «Олег Колесник проти України»⁵⁹ було встановлено, що обвинувальний вирок у справі заявника ґрунтувався здебільшого на зізнанні у вчиненні злочину, отриманому за відсутності захисника. На думку Суду, як зізнання, так і відмова від захисника були надані заявником за обставин, що дають підстави сумніватися у добровільності їх надання, та свідчать, що під час досудового слідства було допущено грубе порушення права особи на захист.

Присутність адвоката має не допустити застосування насильства по відношенню до затриманої особи та зменшити загрозливу, лякаючу атмосферу допитів, утримання у поліції, під вартою тощо.

Крім того, Європейський суд з прав людини неодноразово у своїх рішеннях, зокрема, у справах «Яременко проти України» та «Леонід Лазаренко проти України»⁶⁰, звертав увагу на те, що органи досудового слідства за наявності підстав підозрювати осіб у вчиненні злочинів, за які передбачено покарання у вигляді довічного позбавлення волі, що, в свою чергу, вимагає обов'язкової участі захисника, штучно порушують кримінальні справи за менш тяжкі злочини, щоб обійти зазначену юридичну гарантію. Це демонструє уразливість становища особи та її реальну потребу в юридичній допомозі, в якій фактично було відмовлено⁶¹.

57 Magee v. the United Kingdom, judg. 6 June 2000, § 40.

58 Dayanan v. Turkey judg. 13 October 2009.

59 Oleg Kolesnik v. Ukraine, judg. 19 November 2009.

60 Yaremenko v. Ukraine, judg. 12 June 2008; Leonid Lazarenko v. Ukraine, judg. 28 October 2010.

61 Застосування в Україні європейських стандартів протидії жорсткому поведженню і безкарності: науково-практичний посібник для суддів / За заг. ред. проф. Маляренка В.Т. – К.: «К.І.С», 2011. – С.171-172.

Поширеним явищем в Україні є також адміністративний арешт з метою безперешкодного проведення допитів по кримінальних справах без присутності адвоката. Наявність цієї практики підтверджена у цілому ряді рішень Європейського суду, зокрема, у рішеннях «Савін проти України», «Доронін проти України», «Захаркін проти України», «Нечипорук і Йонкало проти України» тощо.

Протидією жорстокому поводженню з боку представників влади може вважатися декілька стандартів статті 5 Конвенції. *Європейський суд чітко визнав несумісною з поняттям законності та метою статті 5 відсутність повної та точної інформації про затриманого. Дотримання вимог законності при затриманні та арешті можливо тільки із забезпеченням фіксування точних даних щодо затримання, тобто дати, часу, місця перебування затриманого, підстав затримання, імен осіб, які здійснювали затримання.* Зокрема, у рішенні у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» Суд зазначає, що «незарєєстроване затримання особи є повним ігноруванням принципово важливих гарантій, що містяться у ст. 5 Конвенції, і являє собою грубе порушення цього положення. *Відсутність реєстрації таких даних, як час, місце затримання та ім'я людини, яка проводила затримання, слід розглядати як несумісне з вимогами законності й самою метою статті 5 Конвенції*»⁶². Порушення цих стандартів Конвенції було встановлено також у рішенні у справі «Осипенко проти України»⁶³. Суд визнав, що заявник перебував у відділенні міліції декілька годин до того, як став підозрюваним, тому для його тримання під вартою, яке не було зарєєстроване, не було жодних підстав. Відповідно, посилання на добровільний характер перебування у райвідділі МВС було оцінено Європейським судом як неприйнятне. Аналогічне порушення було встановлено і у справі «Лопатін і Медведський проти України».⁶⁴

Доцільним вважається також фіксування стану здоров'я затриманого та інформація про медичний огляд, відсутність інформації про стан здоров'я, як вже зазначалося, має свідчити про нормальний стан здоров'я затриманої особи та відсутність пошкоджень при затриманні. Недотримання цих стандартів може призвести до порушення статті 5 Конвенції та відкрити можливість неналежного поводження в межах статті 3 Конвенції.

Національні суди за жодних обставин не мають бути готові допустити, щоб заподіяні фізичні чи психологічні страждання залишалися безкарними. Європейський суд підкреслює у своїх рішеннях, що *нездатність держави*

62 Nchiporuk and Yonkalo v. Ukraine, judg. 21 April 2011, §176.

63 Osypenko v. Ukraine judg. 9 Nov. 2010.

64 Застосування в Україні європейських стандартів протидії жорстокому поводженню і безкарності: науково-практичний посібник для суддів / За заг. ред. проф. Малайренка В.Т. – К.: «К.І.С.», 2011. – С. 175

МІНІМАЛЬНІ СТАНДАРТИ НАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ:

встановити її представників, винних у неналежному поведженні, насильстві щодо затриманої особи, не може звільнити її від відповідальності за такі дії. За відсутності вірогідного пояснення держави щодо причин виникнення ушкоджень у особи під час її знаходження під контролем держави, слід вважати, що ушкодження, отримані внаслідок катування чи нелюдського або такого, що принижує гідність поведження, тобто Суд встановлює порушення статті 3 Конвенції⁶⁵. Це має істотне значення для забезпечення впевненості суспільства у верховенстві права та підтримання верховенства права з боку суспільства, а також для попередження підозр на адресу державних органів у змові чи пособництві незаконним актам⁶⁶.

Обов'язок держави захищати добробут та здоров'я осіб, які знаходяться під її контролем, поширюється також на осіб, які можуть постраждати від свого оточення під час знаходження під контролем держави (зокрема, інших осіб, які знаходяться під вартою). Так, у рішенні у справі «Пол та Ендрю Едвардс проти Великої Британії» Суд визнав, що незабезпечення захисту життя сина заявників, вбитого іншою психічнохворою особою, яка знаходилася в одній камері з померлим, становить порушення статті 2 Конвенції. Суд, повторюючи стандарт щодо відповідальності держави за ушкодження, отримані особами під час знаходження під вартою, наголосив, що така відповідальність стає особливо суворою, коли особа вмирає⁶⁷. У рішенні у справі «Кінан проти Сполученого Королівства»⁶⁸ Суд розширив обсяг відповідальності держав стосовно можливості заподіяння особами тілесних ушкоджень самим собі.

Особливе значення має також реєстрація та інформація про відправлення у закриті лікарні психічнохворих осіб, тобто дотримання процесуальних гарантій при примусовій госпіталізації. Перевірка законності взяття під варту та подальшого утримання психічнохворих осіб має бути негайно проведена та періодично перевірятися через розумні проміжки часу з дотриманням усіх процесуальних гарантій, встановлених законом. Незаконне утримання осіб у психіатричних лікарнях протягом тривалих періодів внаслідок відсутності достатніх процесуальних гарантій було неодноразово встановлено у рішеннях Суду⁶⁹. Зокрема, у рішенні у справі «Кучерук проти України» заявника незаконно утримували у психіатричній лікарні без рішення суду та надання можливості оскарження правомірності цього утримання⁷⁰.

65 Esen v. Turkey judg. 22 July 2003; Afanasyev v. Ukraine judg. 5 Apr. 2005.

66 Okkali v. Turkey, judg. 16 Oct. 2006.

67 Paul and Audrey Edwards v. the United Kingdom, judg. 14 March 2002.

68 Keenan v. the United Kingdom, judg. 3 April 2001.

69 Див. рішення H.L. v. The United Kingdom judg. 5 Oct. 2004; Gajcsi v Hungary judg. 3 Oct. 2006.

70 Kucheruk v. Ukraine, judg. 6 September 2007.

Одним зі стандартів належного поводження із затриманими та заарештованими особами є чітка фіксація максимального часу такого тримання. Суд визнавав, що при прийнятті рішення про продовження тримання особи під вартою необхідно розглянути альтернативні заходи її присутності під час розгляду справи. Причому ймовірність втечі не може оцінюватися лише на підставі суворості покарання в межах висунутих обвинувачень. У будь-якому разі, які б не були факти, на яких ґрунтувався арешт, і обставини, що зумовили тривалість попереднього розслідування, має бути дотримано стандарт розумного строку тримання під вартою⁷¹.

Стандарти ефективного розслідування скарг стосовно поганого поводження.

Достатньо важливою є правова позиція Суду щодо процесуального аспекту статті 3 Конвенції: у випадку, коли особа висуває небезпідставну скаргу щодо поганого поводження з боку суб'єктів владних повноважень на порушення ст. 3 Конвенції, це положення, якщо його тлумачити у світлі загального обов'язку держави відповідно до ст. 1 Конвенції, вимагає за своїм змістом проведення державою ефективного офіційного розслідування⁷².

Європейський суд сформулював основні принципи такого ефективного розслідування, яким мають слідувати держави, та дотримання яких завжди аналізується Судом при розгляді відповідних заяв. Такими принципами, зокрема, є: оперативність та своєчасність; всебічність; невідкладність та незалежність розслідування; адекватність, компетентність; здатність встановити винних та сприяти їх покаранню; контроль з боку громадськості; доступ потерпілого до матеріалів справи⁷³. Ці принципи мають діяти у ході розслідування випадків завдання uszkodжень потерпілому під час його перебування під контролем держави, зокрема, під вартою у поліції або внаслідок дій поліції. Крім того, зазначені принципи становлять основу для реагування на всі скарги.

Таким чином, розслідування небезпідставних звернень про жорстоке поводження має бути ретельним, оперативним, своєчасним та здатним

71 Бущенко А. Проти катувань. Стаття 5 Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Систематизований дайджест рішень Європейського суду з прав людини. Вип. 29(70). Харківська правозахисна група. – Харків: Фоліо, 2003. – С. 181.

72 Цей принцип сформульовано у сотнях рішень Європейського суду, в тому числі, «Кметті проти Угорщини», «Афанасьєв проти України», «Нечипорук і Йонкало проти України», «Яременко проти України» тощо.

73 Висновок Комісара з прав людини Ради Європи Томаса Хаммарберга стосовно незалежного та результативного реагування на скарги щодо поліції // Opinion of the Commissioner for Human Rights concerning Independent and Effective Determination of Complaints against the Police. 12 March 2009 Електронний ресурс. Режим доступу: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1417857&Site=COE&BackColorInternet=B9BDEE&BackColorIntranet=FFCD4F&BackColorLogged=FFC679>.

призвести до встановлення та покарання відповідальних осіб, щоб не постраждала довіра громадян до верховенства права. Державні органи зобов'язані у всіх випадках вживати серйозних заходів для з'ясування того, що відбулося насправді, і не покладатися на поспішні або необґрунтовані висновки для припинення розслідування чи для прийняття інших рішень. Органи влади мають зробити всі доступні й доречні кроки для того, щоб зафіксувати докази у справі, включаючи, серед іншого, медичні докази, показання свідків і т.п. Будь-який дефект у розслідуванні, що підриває можливість встановити причину походження ушкоджень або винних осіб, може призвести до порушення цього стандарту⁷⁴. Тобто, у ході розслідування повинна існувати можливість зібрати докази для визначення того, чи були незаконними оскаржені дії представників держави, а також для встановлення та покарання винуватих. Відповідно, *важливим принципом необхідно вважати незалежність у проведенні розслідування*: незалежність слідчого від підслідних; незалежність між слідчим та службовцем, щодо якого подано скаргу, відсутність інституційного або ієрархічного зв'язку та існування незалежності на практиці.

У цілому, необхідність проведення ефективного розслідування впливає з відповідальності держави за дії всіх державних посадових осіб, таких, як працівники поліції, прокуратури, служби безпеки тощо. Обов'язок проведення ефективного, ретельного розслідування надає можливість виявити та покарати осіб, відповідальних за вчинення забороненого поведіння чи його допущення⁷⁵. Разом з тим, необхідно розуміти, що не кожне розслідування обов'язково має співпадати з позицією заявника та тягти за собою покарання відповідних осіб, воно повинно бути здатним встановити реальні факти у справі.

Процес розслідування має включати і ефективний доступ скаржника чи членів його сім'ї до процедури розслідування та матеріалів справи для забезпечення їх законних інтересів. Мінімальні стандарти, викладені в практиці Суду, передбачають проведення незалежного та безстороннього розслідування під контролем громадськості⁷⁶, що передбачає відкритість та прозорість процедур, процесів прийняття рішень для забезпечення відповідальності перед громадськістю та уникнення зловживань.

Для ефективного розгляду державними органами відповідних скарг надзвичайно важливе значення має розподілення між сторонами тягаря доведення фактів, про які йдеться у скарзі. Спочатку він лягає на заявника. Суд неодноразово зазначав, що твердження про погане поведіння повинні

74 Mikheyev v. Russia, judg. 26 Jan. 2006; Afanasyev v. Ukraine, judg. 5 April 2005.

75 Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / За ред. О.Л. Жуковської. – Київ: ВІПОЛ, 2004. – С. 76.

76 Yaremenko v. Ukraine, judg. 12 June 2008.

бути підкріплені належними доказами. Особа, яка звинувачує державні органи у зловживанні, повинна спочатку навести докази, наприклад, тілесних ушкоджень (синців, ран) на основі медичної довідки, показів свідків. Однак, держава і заявник мають різний доступ до необхідної інформації, що, у свою чергу, передбачає обов'язок держави надати повну інформацію для перевірки тверджень заявника. Враховуючи різний доступ сторін до інформації, у багатьох випадках Суд при оцінці доказів керується критерієм доведеності «поза розумним сумнівом»⁷⁷. Цей стандарт впливає із сукупності опосередкованих чітких та узгоджених доказів, висновків, які базуються не тільки на теоретичних припущеннях, але і на подібних неспростовних презумпціях фактів або пов'язані з певними фактами. Водночас, які докази вважати достатніми, залежить від обставин справ та чітко Судом не встановлюється. У ситуаціях, коли вся чи значна частина інформації про певні події відома виключно органам влади – як це має місце у справах щодо ув'язнених осіб, які перебувають під контролем органів влади, – і коли у таких осіб під час їхнього ув'язнення з'являються тілесні ушкодження, це породжує відповідні обґрунтовані презумпції факту.

Тягар доведення завжди, як вже зазначалося, переходить до держави, якщо людина потрапляє під її контроль, зокрема взята під варту, здоровою, а під час звільнення має тілесні ушкодження. У такому випадку саме держава має надати правдоподібні пояснення стосовно причин виникнення цих ушкоджень і не має жодного значення, де саме особа перебувала під контролем держави. На державу також покладається тягар доведення, якщо особа отримала тілесні ушкодження під час арешту. Європейський суд чітко визначив, що не заявник, а саме держава зобов'язана довести, що сила, яку було застосовано, була пропорційною»⁷⁸. У протилежному випадку, при наявності доказів силового опору при арешті, тягар доведення пропорційності застосування сили має бути менш суворим.

Таким чином, мінімальні стандарти ефективності, які виокремлені у практиці Суду, включають вимоги щодо проведення незалежного, безстороннього та всебічного розслідування, яке має бути об'єктом громадського контролю, а також вимоги щодо дій компетентних органів, які мають діяти оперативно та з максимальною старанністю⁷⁹.

Порушення процесуального аспекту статті 3 Конвенції встановлено Європейським судом у багатьох рішеннях проти України як окремо, так і у поєднанні з порушенням її матеріальної складової. Зокрема, у рішенні у справі «Вергельський проти України» розслідування скарги заявника на жорстоке поводження проводилося 5 років та не дало результатів, у

77 Ireland v. the United Kingdom, judg. 18 Jan 1978.

78 Rehbock v. Slovenia judg. 28 November 2000.

79 Menesheva v. Russia, judg. 9 March 2006, § 67; Savin v. Ukraine, judg. 16 February 2012, § 66.

справі «Савін проти України» розслідування тривало більше 10 років. Не проведення повного та ефективного розслідування скарг щодо жорстокого поводження із заявником у міліції було констатовано у рішеннях «Яценко проти України» від 16 лютого 2012 р., «Смирнов проти України» від 15 липня 2010 р., «Спінов проти України» від 27 листопада 2008 р., «Кузнєцов проти України» від 29 квітня 2003 р., «Лопатін та Медведський проти України» від 20 травня 2010 р., «Олексій Михайлович Захаркін проти України» від 24 червня 2010 р. тощо.

Окрім перерахованих стандартів проведення ефективного розслідування, Європейський суд встановлює ще цілу низку пов'язаних з цим питань стандартів. Зокрема, *розслідування має бути спрямоване на встановлення та покарання винних осіб. У протилежному випадку загальна заборона катувань, нелюдського та принижуючого гідність поводження, незважаючи на її фундаментальне значення, буде неефективною, а представники держави у певних випадках фактично безкарно зможуть порушувати права осіб, які знаходяться під їхнім контролем⁸⁰. Коли представник держави звинувачується у злочинах із застосуванням катувань або нелюдського поводження, такі справи не повинні мати строку позовної давності у національному законодавстві, а амністія чи помилування не повинні допускатися⁸¹*. Не менш важливою, на думку Суду, є *необхідність відсторонення такого представника держави від роботи під час розслідування скарг на катування чи нелюдське поводження з його боку, та його звільнення при встановленні вини⁸²*. Дотримання зазначених вимог є невід'ємним обов'язком держави задля недопущення безкарності за жорстоке поводження та демонстрацією своєї нетерпимості до цього ганебного явища.

Основними причинами прийняття Європейським судом рішень, в яких констатується порушення ст. 3 Конвенції у зв'язку із застосуванням незаконних методів дізнання і досудового слідства є: відсутність правдоподібного та достовірного пояснення державних органів щодо причин виникнення у заявників чи їхніх близьких родичів тілесних ушкоджень під час їхнього перебування під вартою; відсутність ефективного розслідування скарг заявників чи їх близьких родичів на погане, нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження та катування з боку представників держави; незабезпечення збалансованості сили, застосованої до

80 Assenov and Others v. Bulgaria, judg. 28 October 1998, § 102; Labita v. Italy, judg. 6 Apr. 2000, § 131.

81 Abdülsamet Yaman v. Turkey, judg. 2 November 2004§ 55; Savin v. Ukraine, judg. 16 February 2012, § 67.

82 Nikolova and Velichkova v. Bulgaria, judg. 20 December 2007, § 63; Serdar Güzel v. Turkey, judg. 15 March 2011, § 42; Savin v. Ukraine, judg. 16 February 2012, § 68.

заявників працівниками міліції під час подолання їх непокори у контексті обставин подій⁸³.

У цілому, більшість рішень Суду щодо статті 3 Конвенції, в тому числі проти України, стосується завдання особам тілесних ушкоджень та вчинення насилля при затриманні та під час перебування під контролем держави у поєднанні з відсутністю будь-яких обґрунтованих пояснень щодо їх походження державою-відповідачем.

Умови утримання

Формування стандартів умов утримання осіб під контролем держави та визнання їх недотримання державами самостійним порушенням статті 3 Конвенції відбулося відносно недавно. Виходячи з практики Європейського суду в межах статті 3 Конвенції *кожна затримана, заарештована особа, особа, що знаходиться під вартою, має утримуватися в належних умовах, які відповідають принципам поваги людської гідності*.

Одним з перших відомих рішень стосовно визначення мінімальних умов утримання осіб була «Грецька справа» 1969 р. У цій справі Європейська комісія з прав людини визнала, що тримання людей у переповнених камерах, без належного опалення, каналізації, їжі, обладнання для сну, відпочинку та можливості спілкування з оточуючим світом становить принижуюче гідність поводження⁸⁴. На сьогоднішній день недотримання мінімально необхідних для людини матеріально-побутових стандартів утримання затриманих та заарештованих осіб неодноразово констатувалося в рішеннях Суду.

Незабезпечення заявнику належних умов утримання у рішенні «Харченко проти України»⁸⁵ від 10 лютого 2011 р. призвели до встановлення Європейським судом поводження, що принижує гідність, внаслідок утримання заявника більше двох років у переповнених камерах з неналежною вентиляцією, неадекватним опаленням в холодну погоду, відсутнім гарячим водопостачанням, тобто у зв'язку з матеріально-побутовими умовами утримання в СІЗО, які не відповідають мінімальним стандартам, встановленим практикою Суду.

Значна кількість скарг щодо умов утримання, в тому числі проти України, пов'язана з переповненістю камер, в яких утримуються особи. Так, сторони у справі «Харченко проти України» надавали різну інформацію про

83 Узагальнення практики застосування судами загальної юрисдикції першої та апеляційної інстанцій при здійсненні судочинства у кримінальних справах статей 3, 5, 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року за 2011 – перше півріччя 2012 р. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-13>.

84 The Greek Case, 18 November 1969, (1969) 12 YECRHR.

85 Kharchenko v. Ukraine, judg. 10 February 2011

кількість осіб у камерах. Уряд наголошував на наявності від 2,55 до 4,67 кв. м житлової площі на кожного ув'язненого у більшій кількості камер, в яких тримали заявника. За твердженням заявника, розмір житлової площі під час його ув'язнення становив лише одну третину від названого урядом. У будь-якому разі, Європейський суд визнав, що зазначені державою показники є значно меншими за мінімальні стандарти з точки зору сталої практики Суду та стандартів, встановлених Європейським комітетом з питань запобігання катуванням і нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню і покаранню (КЗК). *Європейський суд у багатьох своїх рішеннях посиляється на відповідні стандарти Комітету, що дозволяє стверджувати про їх прийняття та підтримку Судом.*

У рішенні у справі «Мельник проти України» від 28 березня 2006 р. Суд також не вважав за потрібне вирішувати суперечку між урядом та заявником з приводу розміру камер та нагадав, що КЗК встановлює 7 кв. м. на в'язня в якості бажаних умов утримання (мова йде саме про належні бажані умови, а не про мінімальні стандарти)⁸⁶, а тому, у будь-якому разі, камери, в яких тримали як Мельника, так і Харченка були визнані Судом перенаселеними. Знаходження у таких камерах, на думку Суду, було нелюдським поведінням та становило порушення статті 3.

Невідповідність 3,5 кв. м житлової площі на одну особу під час її знаходження в СІЗО мінімальним стандартам, рекомендованим КЗК для України, було встановлено Судом у рішенні у справі «Іглін проти України» від 17 лютого 2012 р. Розглядаючи справу, Суд посилався на свої попередні рішення «Давидов проти України», «Віслогузов проти України», «Мельник проти України» та інші. Зокрема, у рішенні у справі «Давидов та інші проти України» Суд прямо вказав на пункт доповіді КЗК про візит в Україну 2005 р. щодо рекомендації українській владі переглянути стандарти житлової площі для ув'язнених як мінімум до 4 кв. м у всіх установах, підпорядкованих Департаменту виконання покарань⁸⁷. *Європейський суд також чітко визнав, чинні українські норми є значно нижчими за стандарти, рекомендовані КЗК для України, якими передбачено наявність не менше 4 кв. м житлової площі на одну особу у багатомісних камерах*⁸⁸. Незважаючи на визначений стандарт Європейського суду, в ст. 11 Закону України «Про попереднє ув'язнення»⁸⁹ вказано, що норма площі в камері для однієї взятої під варту особи не може бути меншою за 2,5 кв. м, а для вагітної жінки або жінки, яка має при собі дитину, – 4,5 кв. м, що прямо

86 Див. Друга Загальна Доповідь — СРТ/Іnf (92) 3, п. 43.

87 Davydov and Others v. Ukraine, judg. of 1 July 2010, § 107.

88 Там само, § 229.

89 Закон України «Про попереднє ув'язнення» від 30.06.1993 № 3352-ХІІ.// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 35, с. 360.

суперечить не тільки загальновизнаним стандартам Суду, але й вже винесеним рішенням Суду проти України.

Взагалі, рекомендований КЗК мінімальний стандарт площі при розміщенні в одній камері понад одну особу становить 4 кв. м на одну людину (у слідчих ізоляторах) та 7 кв. м для камер на одну особу у відділеннях поліції (причому, не менше 2,2 м – відстань між стінками та 2,5 м – висота). Окремий стандарт передбачено для осіб, що знаходяться у колоніях – 9 кв. м. Ці стандарти неодноразово застосовувалися Судом при розгляді справ⁹⁰. Мінімальний стандарт 4 кв. м особистого простору для однієї особи був неодноразово підтверджений в документах КЗК. Зокрема, у доповіді за результатами відвідування Азербайджану у період з 24 листопада по 6 грудня 2002 р. КЗК також запропонував мінімальні стандарти, визначивши у п. 189, що норми заповнення камер (у слідчих ізоляторах) слід зменшити до того, щоб на кожного ув'язненого припадало принаймні 4 кв. м особистого простору.

Водночас, у рішенні у справі «Харченко проти України» Суд не взяв до уваги твердження уряду про надання в деяких камерах до 4,67 кв. м площі на кожну особу, що начебто мало відповідати мініальному стандарту для утримання осіб у слідчих ізоляторах. Це рішення та інша практика свідчать про посилання Суду все ж таки на бажаний стандарт 7 кв. м та на розгляд у сукупності всіх умов, на які скаржитися заявник. У рішенні у справі «Калашніков проти Росії» Суд, не виокремлюючи стандарти для утримання осіб у поліцейських дільницях та слідчих ізоляторах, нагадував, що КЗК встановив простір у 7 кв. м на одного в'язня як приблизний рекомендований стандарт для обладнання камер⁹¹. Суд визнав, що *тільки утримання заявника у камерах з площею меншою ніж 2 кв. м на одну особу вже становить такий ступінь переповнення камер, що саме по собі порушує вимоги статті 3 Конвенції*. У рішенні у справі «Попов проти Росії» Суд нагадав про свої висновки у рішенні «Пірс проти Греції», в якому камеру завбільшки 7 кв. м на двох в'язнів було названо істотним аспектом для того, щоб зробити висновок про порушення статті 3 Конвенції⁹². Подібний висновок Суд зробив і у рішенні у справі «Лабзов проти Росії» (на заявника під час його 35-денного тримання під вартою припадав менш ніж 1 кв. м площі)⁹³, у справі «Майзіт проти Росії» (заявник мав менше 2 кв. м особистого простору в камері протягом понад 9 місяців його тримання під вартою)⁹⁴.

Переповненість камер тягне за собою порушення, як правило, ще

90 Зокрема, див. Nevmerzhitsky v. Ukraine, judg. 5 April 2005, § 66; Rodić and Others v. Bosnia and Herzegovina, judg. 27 May 2008, § 77; Malechkov v. Bulgaria, judg. 28 June 2007, § 137.

91 Kalashnikov v. Russia, judg. 15 July 2002, §97.

92 Popov v. Russia, judg. 22 June 2006; Peers v. Greece judg. 19 April 2001, § 70–72.

93 Labzov v. Russia, judg. 16 June 2005, §§ 41–49.

94 Mayzit v. Russia judg. 20 Jan. 2005, § 40; Popov v. Russia, judg. 22 June 2006.

одного стандарту щодо умов утримання: забезпечення можливості нічного відпочинку, тобто сну для затриманих та осіб, які знаходяться під вартою.

Таким чином, Європейський суд при встановленні адекватності умов утримання осіб у камерах посилається у переважній більшості випадків на стандарти Європейського комітету з питань запобігання катуванням і нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню та покаранню. У багатьох випадках Суд поділяє та застосовує стандарти особистого простору (житлової площі) на одну особу в межах 7 кв. м як бажаної площі для однієї особи. Разом з тим, Європейський суд, застосовуючи стандарти КЗК, не завжди чітко виокремлює відмінність у мінімальних стандартах житлової площі для однієї особи, яка утримується в слідчих ізоляторах, тюрмах, та, з іншого боку, у відділеннях поліції⁹⁵. Стандарти КЗК, вироблені стосовно утримання осіб у слідчих ізоляторах, ізоляторах тимчасового утримання, слідчих тюрмах, передбачають забезпечення особистого простору на рівні 4 кв. м на кожну особу, яка утримується у камерах, розрахованих більш як на одну особу, та щонайменше 6 кв. м для камери, в якій утримується одна особа. З іншого боку, бажаний стандарт для камер у відділеннях поліції складає 7 кв. м з урахуванням відстані між стінами у 2 м та між підлогою і стелею – у 2,5 м. Розглядаючи справу Європейський суд, як правило, враховує всі побутові та санітарно-гігієнічні умови у сукупності та період утримання у таких умовах.

Урахування Судом всіх умов утримання в цілому приводить, в деяких випадках, до невизнання порушення статті 3, оскільки обмежена площа в спальних приміщеннях (менш ніж мінімальні стандарти) може компенсуватися свободою пересування особи удень⁹⁶. Тобто, переповненість камер може не становити порушення вимог статті 3 Конвенції у випадку достатньої свободи пересування протягом дня та забезпечення умов для сну⁹⁷.

Окрім утримання у перенаселених камерах Європейський суд звертав увагу на санітарно-гігієнічні умови. У цитованому рішенні «Калашніков проти Росії» Суд звертав увагу на відсутність належної вентиляції в камері заявника та

95 У рішеннях у справах «Калашніков проти Росії» та «Маузіт проти Росії» Європейський суд посилався на стандарт утримання осіб у камерах у поліцейських відділеннях замість стандарту утримання осіб у слідчих ізоляторах, що, на думку М.М. Гнатовського можна вважати курйозною неточністю, а не встановлення більш високого стандарту / Див. Гнатовський М.М. Застосування ст. 3 ЄКПЛ Європейським судом з прав людини та практика Європейського комітету з питань запобігання катуванням // Європейський суд з прав людини. Судова практика / За заг. ред. В.Г. Буткевича. Дод. до журн. «Право України». – Київ: ред. журн. «Право України». – Вип. 1, ч.3. – 2011. – С. 43.

96 Valašinas v. Lithuania, judg. 24 July 2001, §103, §107; Nurmamagomedov v. Russia, judg. 16 Sept. 2004.

97 Nurmamagomedov v. Russia, judg. 16 Sept. 2004, § 217.

перебування в ній значної кількості в'язнів, яким дозволялося палити. І хоча заявник мав змогу одну чи дві години проводити поза межами камери, решту доби він перебував у камері з надзвичайно обмеженим особистим простором, без свіжого повітря; ситуація ускладнювалася і наявністю великої кількості комах. Умови гігієни та санітарії з огляду на скупчення в'язнів, на думку Суду, погіршувалися також через обмежену можливість здійснення особистих гігієнічних процедур. Так, дозволялося приймати душ та прати білизну лише раз на тиждень⁹⁸. У рішенні у справі «Модарка проти Молдови»⁹⁹ заявник також скаржився на відсутність вентиляції, опалення, постільної білизни, належного освітлення, енерго- та водопостачання, та надання практично неістівної їжі. Суд розглядав умови у сукупності всіх обставин та знайшов порушення статті 3 Конвенції. Відсутність свіжого повітря та неналежна вентиляційна система у переповнених камерах під час тримання осіб під вартою ставала предметом розгляду у багатьох інших рішеннях Суду, зокрема, «Коваль проти України»¹⁰⁰, «Ахмет Озкан та інші проти Туреччини»¹⁰¹ тощо.

Поширеним порушенням гідних умов утримання є також невідокремлення туалету від житлової частини камери, що завдає особам додаткових психологічних страждань. Зокрема, Суд звертав увагу на цю обставину у рішеннях «Пірс проти Греції», «Знайкін проти України», «Рамішвілі та Кохріїдзе проти Грузії» тощо.

У цілому, відповідно до стандартів Європейського суду, *перебування заявників під вартою в перенаселених камерах, в антисанітарних умовах, з невідокремленим від житлової зони туалетом, без доступу до питної води, з відсутніми або неналежним чином функціонуючими вентиляцією, опаленням, за відсутності дезінфекції проти гризунів, комах, без постільної білизни та належним чином обладнаних місць для сну, відпочинку тощо визнається таким, що має шкідливий вплив на здоров'я та благополуччя осіб, які утримувалися, та становить нелюдське поводження або поводження, що принижує гідність.*

Окрім спеціально обладнаних закладів утримання осіб на досудовому етапі, які розраховані на тривалий час перебування, Європейський суд звертав увагу у своїх рішеннях на умови перебування осіб у відділеннях органів внутрішніх справ. Після затримання осіб доправляють, як правило, в органи внутрішніх справ (у відділення поліції / міліції), де вони знаходяться в ізольованих приміщеннях перші години після затримання в межах адміністративного чи кримінального переслідування. Такими приміщеннями можуть бути кабінети,

98 Kalashnikov v. Russia, judg. 15 July 2002.

99 Modarca v. Moldova judg. 10 May 2007.

100 Koval v. Ukraine, judg. 19 October 2006.

101 Ahmet Özkan and Others v. Turkey, judg. 6 April 2004.

камери для тимчасового утримання, спеціальна клітка (невеличкий простір з решітками при відділенні поліції), ізолятори тимчасового тримання тощо. Суд визнавав, що тримання осіб в міліції, як правило, триває відносно короткий період. Разом з тим, держава має створювати необхідні матеріально-побутові умови утримання навіть на незначний період.

Європейський суд з прав людини неодноразово посилався на Другу загальну доповідь КЗК СРТ/Inf (92)3 від 13 квітня 1992 р.¹⁰², в якій зазначено, що утримання осіб під вартою в поліцейському відділенні є відносно нетривалим, навіть коли мова йде про адміністративний арешт, тому матеріальні умови утримання можуть бути гірші, ніж умови утримання у місцях, де особи знаходяться тривалий період. Тим не менш, такі заклади повинні забезпечувати особам елементарні матеріальні умови утримання. Зокрема, камери повинні мати розумні розміри, освітлення, обладнання для відпочинку (стіл, стілець) та сну для осіб, які залишаються на ніч. Особам має бути надана можливість користування туалетом, який відповідає санітарним нормам. Важливе значення, виходячи з практики Суду, має тривалість утримання осіб в органах міліції в умовах, які не відповідають стандартам утримання в межах статті 3.

Однак, Європейський суд не завжди погоджується з мінімальними стандартами, визначеними КЗК, встановлюючи більш високі вимоги для держав. Так, згідно зі стандартами КЗК, особам, які утримуються в поліцейських тимчасових ізоляторах, має надаватися харчування, включаючи повноцінний обід принаймні один раз на день. Європейський суд у рішенні у справі «Кадікіс проти Латвії»¹⁰³ чітко визначив, що повноцінне харчування один раз на день без надання сніданку та вечері, хоча й з добовою нормою хліба, є недостатнім для задоволення основних потреб організму впродовж 15 діб. Європейський суд підкреслив, що ситуація з недостатнім харчуванням може погіршуватися заборорою утримання передач з продуктами харчування. Крім того, безперешкодний доступ до питної води розглядається Судом як необхідний стандарт умов утримання осіб під контролем держави.

Оцінюючи умови тримання під вартою, у поліцейських відділеннях слід також брати до уваги кумулятивний ефект цих умов, а також специфічні скарги заявника¹⁰⁴.

¹⁰² Fedotov v. Russia judg. 25 October 2005; Kadikis v. Latvia, judg. 4 May 2006.

¹⁰³ Kadikis v. Latvia judg. 4 May 2006.

¹⁰⁴ Dougouz v. Greece, judg. 6 March 2001, § 46; Kalashnikov v. Russia, judg. 15 July 2002, § 95.

**Умови утримання окремих категорій
затриманих та заарештованих осіб.**

При затриманні чи арешті осіб з обмеженими можливостями, з фізичними вадами, певними захворюваннями, тобто зі спеціальними потребами, камери мають бути обладнані відповідно до потреб такої категорії осіб. У рішенні у справі «Прайс проти Сполученого Королівства» Суд розглядав відповідність умов тимчасового утримання інваліда у камері, не пристосованої для осіб з важкими фізичними вадами. Заявниця змушена була спати у інвалідному візку, не могла дотягнутися до кнопок негайного виклику, повинна була користуватися послугами персоналу-чоловіків для відправлення своїх особистих гігієнічних потреб, потребувала ліків у зв'язку із захворюванням нирок тощо. У даному випадку було визнано порушення статті 3 Конвенції, зважаючи на особливість становища інваліда-заявника¹⁰⁵. У рішенні у справі «Р.М. проти Угорщини» Суд визнав, що незабезпечення належного санітарного нагляду затриманій особі з паралізованою нижньою частиною тіла, внаслідок чого остання не контролювала сечовипускання, також становило порушення статті 3¹⁰⁶. Очевидно, знаходження здорової людини у зазначених умовах навряд чи склали би порушення статті 3 Конвенції.

Розглядаючи скарги осіб з фізичними вадами на умови утримання, Європейський суд сформулював чітке правило, що у випадку рішення органів влади тримати під вартою важко хвору особу, особу з фізичними вадами, спеціальними потребами тощо необхідним є забезпечення належних умов тримання, відповідних стану її здоров'я¹⁰⁷. Водночас, конвенційні стандарти щодо належного поводження з особами, які знаходяться під контролем держави, не вимагають від держави звільняти ув'язнених з-під варти за станом здоров'я.

Окрім необхідності забезпечення задовільних умов утримання для хворих та осіб з вадами, можна стверджувати про доцільність виокремлення ще одного стандарту, який також прописаний в висновках та доповідях КЗК. Держава має забезпечити окреме утримання різних категорій осіб, зокрема, жінок від чоловіків, неповнолітніх від дорослих, рецидивістів від тих, хто потрапляє під контроль держави вперше, здорових окремо від хворих на інфекційні захворювання тощо. Ці стандарти є цілком зрозумілими та закріплені у національному законодавстві держав-членів Ради Європи. Однак скарги на їх порушення неодноразово розглядалися

105 Price v. the United Kingdom, judg. 10 July 2001.

106 P.M. v. Hungary, dec. 21 May 1997.

107 Цей принцип неодноразово повторювався, зокрема у рішеннях Mechenkov v. Russia judg. 7 February 2008, Farbtuhs v. Latvia, judg. 2 December 2004.

Європейським судом. Зокрема, Судом було винесено низку рішень проти України щодо зараження на туберкульоз під час утримання під вартою, утримання здорових людей спільно з хворими на тяжкі інфекційні хвороби, що тягне за собою небезпеку для здорових, ймовірність погіршення стану хворих та становить порушення статті 3 Конвенції. Також, у практиці Суду непоодинокими є випадки відсутності реагування влади та потакання побиттю заявників іншими особами, що знаходяться у камері. Зокрема, у справі «Премініні проти Росії» заявників було неодноразово жорстко побито співкамерниками за дорученням адміністрації закладу¹⁰⁸. У рішенні у справі «О. проти України» Європейський суд встановив, що органи влади не здійснили жодних заходів стосовно недопущення постійного нанесення заявнику тілесних ушкоджень співкамерниками та не надали належної медичної допомоги¹⁰⁹.

У цілому, стосовно осіб, позбавлених свободи, держави мають забезпечувати кожній такій особі в межах статті 3 Конвенції повагу її людської гідності та такі умови утримання, які не піддають її стражданню, що перевищують неминучий рівень страждань, пов'язаний з позбавленням свободи¹¹⁰.

Всі стандарти належного поведіння та умов утримання заарештованих чи затриманих осіб поширюються також на осіб, що знаходяться у центрах для осіб, які чекають на екстрадицію чи отримання відповідного статусу для перебування на території держави. Так, у рішенні у справі «Коктиш проти України» Суд, зокрема, встановив порушення статті 3 щодо незабезпечення заявнику належних умов утримання в ізоляторі тимчасового тримання у слідчому ізоляторі (переповненість камер, антисанітарія, вільне паління у камерах тощо) та стосовно умов транспортування¹¹¹.

Належна медична допомога

Відповідно до виокремлених Європейським судом стандартів в межах статті 3 Конвенції *на державу покладається обов'язок дбати про фізичний стан та добробут осіб, яких позбавлено свободи, що безпосередньо включає захист їх здоров'я та підтримання його нормального стану¹¹²*. Суд погоджується з тим, що якість медичної допомоги в закладах охорони здоров'я пенітенціарних установ, можливо, не завжди тієї якості, яка надається в найкращих публічних медичних закладах. Суд передбачає

108 Premininy v. Russia, judg. 10 Feb. 2011.

109 O. v. Ukraine, judg. 8 Sept. 2011.

110 Mouisel v. France, judg. 14 November 2002, § 40.

111 Koktysh v. Ukraine, judg. 10 December 2009.

112 Hurtado v. Switzerland judg. 28 Jan. 1994.

достатню гнучкість при визначенні стандартів медичної допомоги в кожному конкретному випадку¹¹³. Однак держава повинна дбати про належне забезпечення охорони здоров'я та добробуту осіб, узятих під варту, зокрема, шляхом надання їм **необхідної та достатньої медичної допомоги**¹¹⁴. За загальним правилом, **медична допомога має бути кваліфікованою, своєчасною та адекватною**. Відсутність належного лікування становить порушення статті 3 Конвенції, якщо це призвело до погіршення стану здоров'я або інших серйозних наслідків.

Таким чином, у випадку погіршення стану здоров'я особи в місцях утримання під вартою, завжди постає питання, яке ставить під сумнів відповідність медичної допомоги, доступної особам у таких місцях¹¹⁵. Це правило було підтверджено Судом у сотнях рішень. Зокрема, питання ненадання належної медичної допомоги розглядалося у рішеннях «Маленко проти України», «Ісаєв проти України», «Віслогузов проти України», «Каверзін проти України», «Логвиненко проти України», «Харченко проти України»¹¹⁶ тощо. У рішенні у справі «Похлебін проти України» Суд встановив відсутність належної медичної допомоги заявнику, враховуючи *суттєве погіршення його стану здоров'я під час його знаходження під вартою*, в тому числі часткову втрату здатності рухатися внаслідок загострення туберкульозу¹¹⁷. Взагалі *різке погіршення стану здоров'я особи, яка знаходиться під контролем держави, є одним з важливих факторів, який ставить під сумнів відповідність доступної медичної допомоги мінімальним стандартам в межах статті 3*¹¹⁸.

Водночас, слід звернути увагу, що Європейський суд не встановлює досягнення мінімального рівня жорстокості у сенсі статті 3 у випадку погіршення стану здоров'я особи, якщо це погіршення обумовлено розвитком захворювання, на яке вона скаржилася ще до затримання чи арешту, і якщо це погіршення не було обумовлене неналежною медичною допомогою та умовами утримання. Також, стаття 3 Конвенції не вимагає звільнити затриманого за станом здоров'я чи помістити його у цивільну лікарню, щоб надати особливе медичне лікування. Втім, особам, які страждають

113 Aleksanyan v. Russia, judg. 22 December 2008§ 140; Petukhov v. Ukraine, judg. 21 October 2010§ 89

114 Mechenkov v. Russia judg. 7 Feb. 2008, § 101; Kudla v. Poland, judg. 26 Oct. 2000 §94; Hurtado v. Switzerland, judg. 28 Jan. 1994.

115 Salakhov and Islyamova v. Ukraine, judg. 14 March 2013, § 129; Farbtuhs v. Latvia, judg. 2 Dec.2004, § 57; Khudobin v. Russia, judg. 26 October 2006, § 84.

116 Malenko v. Ukraine, judg. 19 Feb. 2009; Isayev v. Ukraine, judg. 28 May 2009; Visloguzov v. Ukraine, judg. 20 May 2010; Kaverzin v. Ukraine, judg. 15 May 2012; Logvinenko v. Ukraine, judg. 14 October 2010; Kharchenko v. Ukraine, judg. 10 February 2011.

117 Pokhlebin v. Ukraine, judg. 20 May 2010.

118 Salakhov and Islyamova v. Ukraine, judg. 14 March 2013, § 129.

на певні хвороби, такі як ВІЛ/СНІД, туберкульоз та деякі інші, влада має надати спеціальне медичне лікування в умовах утримання під вартою або розглянути альтернативні можливості лікування поза межами ізоляторів тимчасового тримання, слідчих ізоляторів тощо¹¹⁹. Відсутність в Україні належного медичного лікування хворих на ВІЛ/СНІД осіб, які знаходяться під контролем держави, неодноразово було предметом розгляду у Європейському суді внаслідок суттєвого погіршення стану здоров'я таких осіб або їхньої смерті¹²⁰. Ненадання психіатричного лікування особам під вартою, які мають психічні захворювання, може також призвести до порушення статті 3 Конвенції. Такі самі наслідки може мати неналежне лікування затриманих, які потребують психіатричного догляду. При розгляді відповідних справ Європейський суд завжди бере до уваги, вразливість та іноді неспроможність таких осіб звернутися з чітко викладеною скаргою чи взагалі поскаржитися на те чи інше конкретне поведіння, від якого вони потерпіли. Держава зобов'язана організувати обстеження такої особи психіатром з метою з'ясування можливості та безпеки її утримання під вартою та визначення необхідних медичних заходів¹²¹.

У цілому, розглядаючи сумісність стану здоров'я особи та умов її утримання, необхідно враховувати три основні складові, які були сформульовані у рішеннях Суду: 1) медичний стан здоров'я особи, 2) адекватність медичної допомоги, яка надається в умовах утримання, 3) доцільність утримання з огляду на стан здоров'я особи¹²².

Для з'ясування стану здоров'я особи, яка потрапляє під контроль держави, важливим є забезпечення ведення детального обліку стану здоров'я ув'язненого й лікування, яке він отримав, перебуваючи під вартою. Тобто органи влади мають, як було зазначено, забезпечити повну фіксацію стану здоров'я особи, яка тримається під вартою, та лікування, яке ця особа отримувала під час перебування під контролем держави¹²³. Якщо людина страждає декількома захворюваннями, під час утримання під вартою, ймовірність погіршення стану, пов'язана з кожним із цих захворювань, може зрости, й психологічні страждання та страх, який відчуває хворий перед таким погіршенням, може посилитися. У рішеннях у справі «Худобін

119 Пушкар П.В. Заборона катувань та інші форми жорстокого поведіння чи покарання: застосування практики Європейського суду з прав людини / Європейський суд з прав людини. Судова практика/За ред. В.Г. Буткевича. Дод. до журн. «Право України». – Київ: Ред. журн. «Право України», 2011. – Вип. 1, ч.3. – С. 110.

120 Yakovenko v. Ukraine, judg. 25 October 2007; Salakhov and Islyamova v. Ukraine, judg. 14 March 2013.

121 Rupa v. Romania, judg. 16 December 2008.

122 Melnik v. Ukraine, judg. 28 March 2006, § 94; Mouisel v. France, judg. 14 November 2002; §§ 40-42, Riviere v. France, judg. 11 July 2006, § 63.

123 Khudobin v. Russia judg. 26 Oct. 2006, § 83.

проти Росії»¹²⁴ відмову органів влади провести незалежний медичний огляд стану здоров'я заявника, викликало гостре відчуття незахищеності, яке у сукупності з фізичними стражданнями становило, на думку Суду, поводження, що принижує гідність¹²⁵.

У світлі надання належної та адекватної медичної допомоги Європейським судом було встановлено низку відповідних мінімальних стандартів, яких мають дотримуватися держави для виконання вимог статті 3 Конвенції. Так, лише *той факт, що особу, яка потрапила під контроль держави, оглянув лікар та призначив певний вид лікування, автоматично не може привести до висновку, що медична допомога була достатньою та адекватною*¹²⁶. *Відсутність інформації про лікування хворої особи*¹²⁷ та *суперечності в медичній документації особи також можуть привести, на думку Суду, до встановлення порушення статті 3 Конвенції*¹²⁸.

*При наданні медичної допомоги необхідними також є оперативність, точність встановлення діагнозу та безпосередньо надання допомоги*¹²⁹. У разі необхідності та залежно від характеру захворювання держава має забезпечити регулярний та систематичний нагляд, який включає в себе всебічний план лікування, спрямований на лікування захворювань особи та попередження їх загострення, а не на усунення симптомів¹³⁰. Крім того, на державу покладено тягар доведення того, що були створені всі умови, необхідні для призначеного лікування, і це лікування було дійсно отримане особою¹³¹.

Примусове годування осіб, які знаходяться під контролем держави

У випадках, коли затримана особа вдається до голодування, то постає питання щодо співвідношення її права на фізичну недоторканність та обов'язок держави охороняти життя та здоров'я осіб, які знаходяться під її контролем. *Європейський суд неодноразово наголошував, що примусове годування, за загальним правилом, не може вважатися нелюдським або*

124 Khudobin v. Russia judg. 26 Oct. 2006.

125 Заявник був ВІЛ-інфікованим, страждав на низку хронічних захворювань, включаючи епілепсію, вірусний гепатит та психічні розлади. Під час утримання під вартою впродовж року він хворів на кір, бронхіт та гостру пневмонію. У зв'язку зі станом здоров'я заявника часто переводили до інфекційної лікарні, однак його прохання про комплексне медичне обстеження було відхилене.

126 Hummatov v. Azerbaijan, judg. 29 November 2007, § 116; Malenko v. Ukraine, judg. 19 Feb. 2009.

127 Див. Melnik v. Ukraine 28 March 2006.

128 Див. Exandru Marius Radu v. Romania, judg. 21 July 2009.

129 Hummatov v. Azerbaijan judg. 29 November 2007, §115; Melnik v. Ukraine 28 March 2006, §§104–106.

130 Hummatov v. Azerbaijan 29 November 2007 § 109, 114; Sarban v. Moldova judg. 4 Oct. 2005, § 79; Popov v. Russia judg. 13 July 2006, §211.

131 Holomiov v. Moldova judg. 7 Nov. 2006, § 117.

принижуючим гідність поведженням, якщо воно обумовлене медичною необхідністю та спрямоване на врятування життя особи, що відмовляється вживати їжу. Проте держава має переконатися у наявності такої медичної необхідності та дотримуватися встановлених процесуальних гарантій при примусовому годуванні. Крім того, спосіб, в який особу було піддано примусовому годуванню не повинен перевищувати стандарт мінімального рівня жорстокості, встановленого у практиці Суду¹³². Ці три критерії Суд неодноразово повторював у своїй практиці. Так, у рішенні у справі «Чорап проти Молдови»¹³³ Суд нагадав, що для встановлення відповідності примусового годування вимогам статті 3 Конвенції необхідно, щоб: 1) медична необхідність процедури примусового годування мала бути належним чином встановлена, 2) процедурні гарантії дотримано, 3) спосіб здійснення процедури не виходив за межі неминучого рівня суворості.

У рішенні у справі «Невмержицький проти України» Європейський суд взагалі дійшов висновку, що використання таких методів примусового годування, як застосування наручників, розширювача рота, спеціальних гумових трубок, можна розглядати як катування. Тобто примусове годування без належного медичного обґрунтування, з використанням спеціального обладнання та всупереч волі заявника, становило, безумовно, поведження настільки жорстокого характеру, що вимагало визнання його катуванням¹³⁴.

Окрім примусового годування, деякі інші медичні процедури можуть вважатися порушенням статті 3 Конвенції. У справі «Яллох проти Німеччини»¹³⁵ заявнику, який підозрювався у торгівлі наркотиками, вводили препарати для викликання блювання з метою отримання пакетів з наркотиками, які він, на думку поліції, проковтнув перед арештом. Європейський суд прийняв до уваги той факт, що застосовані медичні препарати не були безпечні для здоров'я та викликали декілька смертельних випадків у Німеччині. Крім того, органи влади, як правило, чекали, доки наркотики не вийдуть природним шляхом у подібних випадках. Відповідно, Судом було встановлено порушення статті 3 Конвенції.

Розширюючи зміст статті 3 Конвенції на умови утримання, надання належної медичної допомоги, Європейський суд наголошує на тому, що забезпечення умов, сумісних з повагою гідності особи, надання адекватного медичного забезпечення та медичної допомоги є одним з головних

132 Nevmerzhitsky v. Ukraine judg. 5 Apr. 2005; Herczegfalvy v. Austria judg. 24 Sept. 1992.

133 Ciorap v. Moldova, judg. 19 June 2007.

134 Nevmerzhitsky v. Ukraine judg. 5 Apr. 2005, § 98.

135 Jalloh v. Germany judg. 11 July 2006.

*стандартів статті 3 Конвенції*¹³⁶. Держава має забезпечити особу умовами утримання, які б не посягали на її людську гідність, не зумовлювали страждання або труднощі такої міри, які б перевищували неминучий рівень страждань в'язня та щоб, з огляду на практичні вимоги утримання, здоров'я та добробут особи були забезпечені.

Сьогодні надзвичайно актуальним для багатьох держав є виконання встановленого Європейським судом з прав людини обов'язку держав організувати свої системи утримання осіб під контролем таким чином, щоб не принижувати їхню гідність. У рішеннях Європейського суду часто вказується на перенаселення камер, неналежну вентиляцію та відсутність доступу до свіжого повітря, незадовільні санітарно-гігієнічні умови, невідокремлення туалету, відсутність доступу до медичної допомоги. Встановлюючи відповідні мінімальні стандарти, Європейський суд достатньо часто посилається у своїх рішеннях на стандарти Європейського комітету з питань запобігання катуванням у питаннях, які стосуються умов утримання осіб під контролем держави, зокрема щодо визначення мінімальної площі особистого простору на одну особу у камерах, санітарно-гігієнічних умов, медичної допомоги, умов перевезення. Водночас ці стандарти не є обов'язковими для Суду, який може самостійно впроваджувати більш високий рівень захисту, брати до уваги всі обставини справи у сукупності, враховуючи живий характер Конвенції та можливість її динамічного тлумачення.

У цілому, з метою дотримання основних стандартів поведінки з затриманими чи заарештованими особами держава зобов'язана гарантувати їм застосування своїми представниками тільки такої фізичної сили, в якій є пряма необхідність, гарантувати добробут, життя, безпеку та належну медичну допомогу особам, які перебувають під контролем держави.

136 Буткевич В.Г. Особливості з'ясування правового змісту ст. 3 ЄКПЛ та застосування основних стандартів // Європейський суд з прав людини. Судова практика / За заг. ред. В.Г. Буткевича. Дод. до журн. «Право України». – Київ: ред. журн. «Право України». – Вип. 1, ч.1-2. – 2011. – С. 865.

РОЗДІЛ III. ЗАКОНОПРОЕКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СФЕРІ РОЗРОБКИ СТАНДАРТІВ НАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ ІЗ ЗАТРИМАНИМИ ТА ЗААРЕШТОВАНИМИ ОСОБАМИ В УКРАЇНІ

Віталій Гацелюк¹³⁷

Аналіз результатів діяльності суб'єктів права законодавчої ініціативи за період з другого півріччя 2011 року (коли інтерес громадськості, експертів та міжнародної спільноти до проблем правового регулювання та практики застосування законодавства про статус заарештованих та ув'язнених значно поживавився) по друге півріччя 2013 року включно свідчить про те, що зазначені питання перебувають серед пріоритетних.

Відповідні законопроекти стосуються як умов затримання та перебування особи у місцях несвободи, так і дотичних питань, таких як, наприклад, право засудженого на пенсійне забезпечення (дослідження законопроектів з цього приводу виходить за межі даної роботи).

Зокрема, наш аналіз стосуватиметься таких законопроектів:

У Верховній Раді України шостого скликання:

Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо забезпечення конституційних прав заарештованих осіб на медичну допомогу та віросповідання), реєстр. № 9206.

Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації законодавства про попереднє ув'язнення та забезпечення конституційних прав і свобод осіб, взятих під варту), реєстр. № 9216.

Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо приведення у відповідність з Рішенням

¹³⁷ Гацелюк Віталій Олександрович, заступник завідувача секретаріату Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, кандидат юридичних наук.

Конституційного Суду України від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011 (справа про строки адміністративного затримання), реєстр № 9301.

Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо приведення чинного законодавства у відповідність з Рішенням Конституційного Суду України від 11.10.2011 року № 10-рп/2011 (справа про строки адміністративного затримання), реєстр. № 9301-1.

Проект Закону про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України (щодо забезпечення конституційних гарантій громадян, які перебувають під вартою і не визнані у встановленому законом порядку винними у вчиненні злочину), реєстр. № 9307.

Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання психіатричної допомоги особам, які тримаються під вартою, реєстр. № 9437.

Проект Закону про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо посилення державного та громадського контролю за дотриманням прав засуджених осіб в установах виконання покарань), реєстр. № 9708.

Проект Закону про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо забезпечення прав засуджених осіб на медичну допомогу та віросповідання), реєстр. № 10176.

Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації законодавства та забезпечення конституційних прав і свобод осіб, які взяті під варту та які відбувають покарання в установах виконання покарань, реєстр. № 10316.

Проект Закону про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо підвищення рівня захисту прав засуджених осіб, реєстр. № 10398.

Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» щодо національного превентивного механізму, реєстр. № 11073.

У Верховній Раді України сьомого скликання:

Проект Закону про внесення змін до статті 116 Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо забезпечення прав засуджених осіб на медичну допомогу), реєстр. № 1020.

Проект Закону про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу

України щодо порядку та умов відбування покарання, реєстр. № 1131.

Проект Закону про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо забезпечення права засуджених осіб на користування мобільним зв'язком в установах виконання покарань), реєстр. № 2022.

Проект Закону про внесення змін до статті 9 Закону України «Про попереднє ув'язнення» (щодо права осіб, які утримуються у слідчих ізоляторах на короткочасні виїзди у зв'язку зі смертю або тяжкою хворобою близького родича, що загрожує життю хворого), реєстр. № 2039а.

Проект Закону про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо посилення державного та громадського контролю за дотриманням прав засуджених осіб в установах виконання покарань), реєстр. № 2080.

Проект Закону про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо примусового годування засуджених), реєстр. № 2199.

Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації законодавства про попереднє ув'язнення та забезпечення конституційних прав і свобод осіб, взятих під варту, осіб, засуджених до позбавлення волі, а також засуджених, які перебувають на лікуванні в закладах охорони здоров'я за межами установ виконання покарань), реєстр. № 2293.

Проект Закону про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо забезпечення права засуджених на лікування за кордоном), реєстр. № 2453а.

Проект Закону про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо надання засудженим особам права на користування інтернетом), реєстр. № 3025.

Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо боротьби з поширенням туберкульозу в установах виконання покарань, реєстр. № 3029.

Отже, аналіз наведених вище законопроектів дасть змогу зробити узагальнюючі висновки та розробити пропозиції щодо заходів, спрямованих на вдосконалення цього напрямку політики забезпечення впровадження та дотримання стандартів належного поведіння із затриманими та заарештованими особами в Україні.

Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо забезпечення конституційних прав заарештованих осіб на медичну допомогу та віросповідання), реєстр. № 9206.

Автор законопроекту, В.М. Олійник у Пояснювальній записці¹³⁸ до нього зазначав, що Конституція України, Основи законодавства України про охорону здоров'я, Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» та інші законодавчі акти передбачають право кожного громадянина України на вільний вибір лікаря для отримання кваліфікованої медичної допомоги та священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів. Разом з цим, кримінальне-процесуальне та законодавство про попереднє ув'язнення не містять чітких норм про право заарештованої особи на вільний вибір і допуск лікаря для отримання медичної допомоги та священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів у слідчих ізоляторах.

Про це неодноразово наголошувалося у зверненнях Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Карпачової Н.І., які оприлюднювалися у засобах масової інформації.

Законопроектом пропонувалося доповнити статті 9, 11 Закону України «Про попереднє ув'язнення» та статтю 43 Кримінально-процесуального кодексу України положеннями щодо права осіб, взятих під варту, на вільний вибір і допуск у слідчий ізолятор лікаря для надання медичної допомоги за кошти пацієнта, а також священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів.

Підтримавши законопроект із зауваженнями, Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України (далі – ГНЕУ) зазначило, що за загальним правилом, яке сформульоване у статті 11 Закону України «Про попереднє ув'язнення», медичне обслуговування, а також лікувально-профілактична і протиепідемічна робота в місцях попереднього ув'язнення організуються і проводяться відповідно до законодавства про охорону здоров'я. Порядок надання ув'язненим медичної допомоги, використання лікувальних закладів органів охорони здоров'я, залучення з цієї метою їх медичного персоналу та проведення медичних експертиз визначається Державним департаментом України з питань виконання покарань, Міністерством оборони України і Міністерством охорони здоров'я України.

На відміну від матеріально-побутового забезпечення, *медико-санітарне забезпечення осіб, які перебувають під вартою, базується на тих самих принципах і здійснюється в тому самому обсязі, що і для всіх інших громадян України*. Адже в силу вимог частини першої статті 1 вищевказаного Закону попереднє ув'язнення є *запобіжним заходом* щодо обвинуваченого, підсудного, підозрюваного у вчиненні злочину, за який *може бути призначено*

138 http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=41237

покарання у вигляді позбавлення волі, та засудженого, вирок щодо якого не набрав законної сили. Отже, особа, яка перебуває у попередньому ув'язненні, фактично ще не несе кримінальної відповідальності за вчинення злочину.

Хоча за формальними ознаками всі положення вітчизняних нормативно-правових актів щодо медичного обслуговування осіб, які тримаються під вартою, відповідають актам міжнародного права, сформульовані вони нечітко і є значною мірою декларативними. Внаслідок цього особи, які перебувають під вартою, позбавлені можливості доступу до широкого спектру медичних послуг. У першу чергу це пов'язано з відсутністю у цих нормативно-правових актах чіткої регламентації механізму вимагання таких послуг з боку утримуваних в слідчих ізоляторах (далі – СІЗО) осіб. Ці особи фактично не мають відповідних правових важелів, за допомогою яких вони мали б змогу отримувати належні медичні послуги. У зв'язку з цим вони наразі повністю перебувають у залежності від адміністрації СІЗО, яка на свій розсуд визначає, дозволити чи не дозволити особам, взятим під варту, вільний вибір та допуск у слідчий ізолятор лікаря для надання медичної допомоги, отримання, за висновком лікаря, від родичів передач з необхідними для лікування медичними препаратами (у фабричній упаковці) за відсутності їх у медичній частині установи тощо.

Однак у пропонованій законопроекті редакції положення статті 11 Закону України «Про попереднє ув'язнення» та статті 43 КПК України, що стосується права осіб, взятих під варту, на вільний вибір і допуск у слідчий ізолятор лікаря може тлумачитися неоднозначно, а тому викликає певні зауваження.

Зокрема, запропоновані положення можна розуміти так, що допуск у слідчий ізолятор лікаря, обраного безпосередньо особою, взятою під варту, для надання їй медичної допомоги за власні кошти буде можливим не тільки у разі, якщо це виправдано станом її здоров'я та після попереднього проведення медичного обстеження в межах СІЗО спеціалістами цього закладу, а й за будь-яким клопотанням ув'язненої особи. На наш погляд, така законодавча пропозиція сприятиме поданню численних безпідставних клопотань з боку ув'язнених, що, у свою чергу, перешкоджатиме та затягуватиме розслідування або судовий розгляд справи по суті.

Прийняті ООН Мінімальні стандартні правила поведінки в'язнями, а також відповідні документи Ради Європи, зокрема Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінку чи покаранню 1987 року, Європейські пенітенціарні правила 1987 року, до яких Україна приєдналася і взяла на себе

зобов'язання виконувати їх вимоги, виходять з того, що «ув'язнені мусять мати доступ до медичних послуг, які існують у країні, без дискримінації за ознакою їхнього правового становища».

Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (далі – КЗК), який розглядається як невід'ємна складова системи захисту прав людини під егідою Ради Європи, а також як попереджувальний механізм несудового характеру, який функціонує паралельно з Європейським судом з прав людини, приділяє особливу увагу праву вимагати медичного обстеження лікарем за власним вибором (додатково до медичного обстеження, яке здійснюється лікарем, що його запросили поліцейські органи). Це право осіб, взятих під варту, було сформульоване Комітетом в такому вигляді: *право на доступ до лікаря, включаючи й право бути оглянутим – якщо таке бажання висловить затримана особа – лікарем, якого обирає сама затримана особа (на додаток до будь-якого медичного огляду, який здійснювався лікарем, що його запросили поліцейські службовці)* (Витяг з Другої Загальної доповіді [СРТ/Inf (92) 3]).

З огляду на наведене зміни, запропоновані законопроектом до статті 11 Закону України «Про попереднє ув'язнення» та статті 43 КПК України потребують певного удосконалення та редагування.

Положення проекту, на думку ГНЕУ, потребують певних коректив і у частині регулювання права на допуск священнослужителів. Зокрема, його обсяг має визначатися з урахуванням можливостей СІЗО щодо забезпечення реалізації такого права. З огляду на це Закон України «Про попереднє ув'язнення» має не просто декларувати право на допуск священнослужителя, але й визначати періодичність такого допуску для кожної особи, яка перебуває під вартою (наприклад, не рідше одного разу на тиждень, за наявності відповідного прохання особи), а також ті випадки, коли священнослужителі на прохання особи допускаються невідкладно.

За наслідками розгляду профільний Комітет ВР України пропонував законопроект прийняти за основу, але парламентом його було відхилено.

Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації законодавства про попереднє ув'язнення та забезпечення конституційних прав і свобод осіб, взятих під варту), реєстр. № 9216.

А.П. Яценюк та Р.П. Князевич, автори даного законопроекту, обґрунтували необхідність його прийняття так¹³⁹. Норми чинного законодавства України, що регулюють умови тримання засуджених та осіб, взятих під варту, не

139 http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=41256

повною мірою відповідають вимогам ратифікованих Україною міжнародних договорів у цій сфері, а саме: Загальної декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, Мінімальним стандартним правилам поводження з ув'язненими та Європейським в'язничним правилам.

Це неодноразово відзначали Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, представники Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, експерти Ради Європи, громадські правозахисні організації.

Так, в період між 1996 і 2003 роками експерти Ради Європи, які представляли Данію, Німеччину, Велику Британію, Польщу і Швецію, провели ґрунтовні дослідження галузі ув'язнення і представили дві змістовні доповіді Ради Європи (Assessment of the Ukrainian Prison System, Report on Council of Europe Expert Missions to Ukraine in June and August 1996 – UKRV.B. (97)1-, Reassessment on the Needs of the Ukrainian Prison System, Report on Council of Europe Expert Missions to Ukraine in April 2003 – SG/Ukraine (2003) 1 REV-), у яких зазначено, що система попереднього ув'язнення потребує суттєвого реформування.

Законопроект підготовлено у зв'язку з необхідністю забезпечення дотримання та виконання Україною взятих на себе зобов'язань перед Радою Європи та імплементації положень зазначених міжнародних договорів, які регламентують та вимагають, щоб тримання засуджених та підозрюваних осіб здійснювалося в таких умовах, котрі забезпечують людяність, дотримання прав особи, гідності людини, її честі та повагу до особистості.

Дуже обмеженими вважаються на сьогодні можливості контактів осіб, які знаходяться у попередньому ув'язненні, із зовнішнім світом шляхом листування, передачі пакетів та зустрічей. Це при тому, що презумпція невинуватості в даному випадку ще повинна діяти в повному обсязі. Натомість відвідування і листи хоча і дозволяються, але вимагають дозволу з боку особи, яка проводить розслідування, і такі дозволи, щонайменше на початковій стадії ув'язнення, переважно надаються достатньо рідко. У зв'язку з цим існує схильність до обмеження або іноді взагалі до припинення необхідних соціальних контактів особи під вартою, в тому числі з її дітьми, друзями та іншими особами.

Багато нарікань з боку європейських експертів викликає і наявна процедура відвідань осіб, які знаходяться у попередньому ув'язненні. Серед низки виявлених порушень найбільш проблематичним видається,

перш за все, те, що надання побачень поставлено в залежність від рішення особи, яка веде дізнання або слідство. Отже не можна сказати, що побачення та інші контакти є гарантованими для осіб, які тримаються в установах для попереднього ув'язнення. Така регламентація інституту побачень для затриманих осіб дає підґрунтя для зловживань з боку посадових осіб, що ведуть слідство, та ставить ув'язненого в невизначений стан щодо можливості побачити рідних, близьких та інших осіб, що є прямим порушенням вимог зазначених вище міжнародно-правових актів.

Що ж стосується надання взятим під варту змоги отримувати інформацію про події у суспільстві, державі та світі, то така можливість взагалі не передбачена чинним законодавством, що є обмеженням особи на отримання суспільно-важливої інформації.

Існує чимало проблем і з забезпеченням охорони здоров'я в установах для попереднього ув'язнення. При цьому, саме держава, взявши на себе функцію покарання осіб та обмеживши їх свободу і можливість пересування шляхом поміщення у спеціалізовані установи, зобов'язана надавати таким особам необхідне медичне лікування та огляди. Зі звітів Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню вбачається, що основними недоліками медичного забезпечення та охорони здоров'я установах для попереднього ув'язнення в Україні є: неналежні умови для утримання людей, що призводить до створення сприятливих умов для поширення хвороб, зокрема, туберкульозу; відсутність необхідних ліків; неукомплектованість штату медичних працівників, їх недостатність для тієї кількості осіб, яка тримається в зазначених установах і як результат – нерегулярні огляди ув'язнених, виявлення, діагностування та профілактика захворювань.

Мінімальні стандарти поводження з ув'язненими вимагають, щоб кожна особа, яка утримується, зокрема в установах для попереднього ув'язнення, мала можливість звертатися з проханням або подавати скарги у конфіденційному порядку до центральної в'язничної адміністрації, судового органу або інших відповідних органів. Під час проведення інспектувань установ для попереднього ув'язнення України значна увага приділялася можливості ув'язнених подавати скарги, оскільки ефективний порядок оскарження та перевірки за скаргами є основною гарантією проти жорстокого чи незаконного поводження у місцях позбавлення волі. Як виявилось, закріплений в нинішньому законодавстві механізм подачі скарг є далеким від досконалого.

Найпершим проблемним моментом подачі звернень є те, що особам, взятим під варту, не надають допомоги при складанні звернень, заяв та скарг.

У більшості випадків звернення, заяви та скарги ув'язнених складаються таким чином, що з їх змісту не можна дійти однозначного висновку про те, чого саме бажає ув'язнений і, відповідно, не завжди така особа може бути обізнана з тим, кому необхідно адресувати таке звернення, заяву або скаргу. Все це може привести до того, що звернення ув'язненого або не буде розглянуто, або не надійде до потрібного адресата. Саме тому необхідно на законодавчому рівні для запобігання дискримінації ув'язнених осіб та забезпечення принципу рівності перед законом та принципу презумпції невинуватості, передбачити обов'язок посадових осіб установ для попереднього ув'язнення надавати ув'язненим кваліфіковану допомогу при складанні звернень, заяв та скарг.

Однією з суттєвих ознак реалізації права на подання звернень, заяв та скарг ув'язненими міжнародні стандарти визначають ознаку конфіденційності подання вказаних документів. Але чинне українське законодавство, всупереч міжнародним нормам та власній Конституції (в якій міститься заборона будь-якої цензури), вводить таке поняття як «перегляд» кореспонденції утримуваних під вартою. Таким чином, кореспонденція осіб, які тримаються під вартою, фактично підлягає цензурі, яка, зрозуміло, не передбачає ніяких можливостей для конфіденційності листування ув'язнених, що прямо суперечить статті 31 Конституції України.

Як свідчать результати системного моніторингу пенітенціарної системи України, для забезпечення її прозорості та з метою недопущення порушень прав та свобод засуджених і взятих під варту осіб необхідно також надати можливість органам державної влади та органам місцевого самоврядування та їх представникам здійснювати контроль за установами для попереднього ув'язнення та взятими під варту особами, які в них перебувають, а також здійснювати контроль за засудженими в установах виконання покарань.

З огляду на наведені висновки і рекомендації, можна зробити загальний висновок, що чинне кримінально-виконавче законодавство України не відповідає базовим міжнародним стандартам і ця невідповідність полягає, перш за все, у відсутності системності, узгодженості та дієвих механізмів реалізації існуючих положень.

Законодавство про попереднє ув'язнення потребує негайних і якісних змін, які дозволять Україні неухильно дотримуватися курсу на інтеграцію до Європейського Союзу, який забезпечує гарантії верховенства права, плюралістичної демократії, дотримання прав людини та розвиток в Україні громадянського суспільства.

Для вирішення зазначених проблем законопроект пропонувався внести зміни та доповнення до Закону України «Про попереднє ув'язнення» в частині покращення правового становища осіб, які перебувають у

місцях попереднього ув'язнення, розширення прав осіб, взятих під варту, лібералізації режиму у місцях попереднього ув'язнення, оптимізації порядку надання побачень особам, взятим під варту, а також положень Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) щодо забезпечення здійснення контролю за ув'язненими.

Основні ідеї полягали в тому, щоб:

- надати особам, які перебувають у місцях попереднього ув'язнення, можливість користуватися всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України та ратифікованими Україною міжнародно-правовими актами;
- встановити, що режим у місцях попереднього ув'язнення має зводити до мінімуму різницю між умовами перебування в них і проживання на свободі;
- забезпечити, щоб хворі на туберкульоз чи інші небезпечні інфекційні захворювання розміщувалися окремо, ізольовано від інших осіб, які перебувають під вартою;
- розширити обсяг прав осіб, взятих під варту, а саме закріпити за ними право на гуманне ставлення до себе і на повагу гідності, на отримання медичної допомоги і лікування, подачі пропозицій, заяв і скарг, одержання інформації та роз'яснень правил тримання під вартою;
- подовжити тривалість щоденних прогулянок в межах від однієї до трьох годин;
- забезпечити особам, взятим під варту, допомогу з боку адміністрації місця попереднього ув'язнення у належному оформленні та складанні звернень, заяв та скарг;
- скарги, заяви, клопотання і листи (кореспонденція) осіб, взятих під варту, перегляду не підлягали;
- зняти обмеження на одержання передач, посилок та грошові переказів;
- визначити, що побачення особам, взятим під варту, надавалися адміністрацією місця попереднього ув'язнення з одночасним письмовим повідомленням слідчого, органу дізнання або суду, у провадженні яких знаходиться справа;
- надати особам, взятим під варту, до чотирьох побачень на тиждень з родичами або іншими особами, а також можливість відмовитися від запропонованого побачення та на власний розсуд визначати черговість зустрічей;
- забезпечити особам, взятим під варту, об'єктивне, повне і своєчасне інформування про найважливіші соціально-політичні події в Україні та за її межами;
- надати можливість органам державної влади та органам місцевого

самоврядування і їх представникам здійснювати контроль за установами для попереднього ув'язнення та взятими під варту особами, які в них перебувають, а також здійснювати контроль за засудженими в установах виконання покарань;

- контроль за додержанням законодавства в місцях попереднього ув'язнення здійснювати у порядку, встановленому Кримінально-виконавчим кодексом України.

Зокрема, пропонувалося внести зміни до таких законів України:

1. У Кримінально-виконавчому кодексі України:

частину першу статті 24 після слів «виконання покарань» доповнити словами «та засуджених, які у них перебувають»;

2. У Законі України «Про попереднє ув'язнення»:

- 1) у частині другій статті 1 слова «актами законодавства» замінити словами «законами України»;
- 2) у статті 4:
 - у частині другій слова «законами України» замінити словами «Кабінетом Міністрів України»;
 - у частині третій слова «постановою особи, яка проводить розслідування» замінити словами «вмотивованим рішенням суду»;
- 3) доповнити новою статтею 4-1 такого змісту:

«Стаття 4-1. Відвідування установ для попереднього ув'язнення

1. Без спеціального дозволу відвідувати установи для попереднього ув'язнення та осіб, взятих під варту, які у них перебувають, або до яких застосовано тимчасовий і екстрадиційний арешт, для здійснення контролю мають право:

- Президент України;
- Прем'єр-міністр України;
- Уповноважений Верховної Ради України з прав людини або спеціально уповноважені ним представники;
- голова, заступники голови та члени Комісії при Президентові України у питаннях помилування;
- Міністр юстиції України;
- члени Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню;

- Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим, голови місцевих державних адміністрацій, на території яких вони розташовані;
- народні депутати України, а також депутати, уповноважені на те Верховною Радою Автономної Республіки Крим, місцевими радами;
- Генеральний прокурор України, а також уповноважені ним прокурори і прокурори, які здійснюють нагляд за додержанням законодавства в місцях попереднього ув'язнення на відповідній території;
- Голова, заступник голови та члени наглядової комісії, які здійснюють організацію громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів осіб, взятих під варту, під час тримання їх в установах для попереднього ув'язнення;
- сільський, селищний, міський голова – на території відповідної місцевої ради.

2. Представники засобів масової інформації та інші особи можуть відвідувати установи для попереднього ув'язнення за спеціальним дозволом адміністрації цих установ або органів управління зазначеними установами.»;

4) статтю 6 викласти в новій редакції такого змісту:

«Особи, які перебувають у місцях попереднього ув'язнення, користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених цим Законом, іншими законами України і вмотивованими рішеннями суду.

Правовий статус іноземців і осіб без громадянства, які перебувають у місцях попереднього ув'язнення, визначається законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Забороняється дискримінація осіб, які перебувають у місцях попереднього ув'язнення, за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або будь-якими іншими ознаками.»;

5) статтю 7 викласти в новій редакції такого змісту:

«Режим у місцях попереднього ув'язнення, тобто порядок і умови тримання осіб, взятих під варту, та нагляду за ними з метою забезпечення попереднього ув'язнення, встановлюється цим Законом та іншими нормативними актами.

Режим у місцях попереднього ув'язнення має зводити **до мінімуму різницю між умовами перебування в них і проживання на свободі**, що повинно сприяти досягненню мети попереднього ув'язнення, а також ефективній підготовці особи, взятої під варту, до захисту своїх прав та інтересів при здійсненні кримінально-процесуальних заходів.

Основними вимогами режиму в місцях попереднього ув'язнення є ізоляція осіб, взятих під варту, постійний нагляд за ними і роздільне тримання їх у порядку, передбаченому статтею 8 цього Закону.

Особи, щодо яких як запобіжний захід обрано взяття під варту або до яких застосовано тимчасовий чи екстрадиційний арешт, підлягають обшуку, медичному огляду, дактилоскопіюванню і фотографуванню; їх ознайомлюють з правами, обов'язками та вимогами режиму.

Речі, які є при них, а також передачі і посилки, що надходять на їхнє ім'я, підлягають огляду. Відомості, які стали відомі персоналу місць попереднього ув'язнення в результаті проведення таких заходів й не стосуються кримінальної справи, є таємною інформацією й не підлягають розголошенню.

Особам, щодо яких як запобіжний захід обрано взяття під варту або до яких застосовано тимчасовий чи екстрадиційний арешт, забороняється мати при собі гроші та цінні речі, а також предмети, не дозволені для зберігання в місцях попереднього ув'язнення. Вилучені у них при доставленні в місця попереднього ув'язнення гроші зараховуються на їхні особові рахунки, а предмети, які заборонені для зберігання і використання в місцях попереднього ув'язнення, вилучаються і здаються на зберігання адміністрації установи до звільнення, про що складається відповідний акт.

Обшук співробітника кадрового складу розвідувального органу України, взятого під варту, та огляд його речей здійснюються тільки в присутності офіційних представників цього органу.

Особи, які заходять на територію установи або виходять з неї, підлягають огляду у порядку, визначеному нормативно-правовими актами центрального органу виконавчої влади з питань виконання покарань.»;

б) у статті 8:

- у частині першій слова «мотивованою постановою особи, установи, в провадженні яких знаходиться справа, чи начальника установи для попереднього ув'язнення, санкціонованою прокурором,» замінити словами «вмотивованим рішенням суду»;
- в абзаці п'ятому частини другої слова «яких вперше притягнуто до кримінальної відповідальності» замінити словами «які раніше не притягалися до кримінальної відповідальності»;
- доповнити новою частиною п'ятою такого змісту:

«Особи, хворі на туберкульоз, ВІЛ-інфекцію/СНІД чи інші вірусні та соціально небезпечні захворювання, з моменту їх виявлення негайно розміщуються окремо, ізольовано від інших осіб, які перебувають під вартою. Хворим невідкладно надається лікування відповідно до вимог, передбачених законодавством.»;

- у зв'язку з цим частину п'яту вважати відповідно частиною шостою;
- у частині шостій слова «центральним органом виконавчої влади з питань виконання покарань, Військовою службою правопорядку у Збройних Силах України, Міністерством охорони здоров'я України за погодженням з Генеральною прокуратурою України» замінити словами «Кабінетом Міністрів України»;

7) у статті 9:

- частину першу доповнити новими абзацами другим – четвертим такого змісту:

«на гуманне ставлення до себе і на повагу гідності, властивої людській особистості;

на отримання медичної допомоги і лікування, в тому числі платних медичних послуг за рахунок особистих грошових коштів чи коштів рідних та близьких;

подавати пропозиції, заяви і скарги в усній чи письмовій формі від свого імені»;

МІНІМАЛЬНІ СТАНДАРТИ НАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ:

- у зв'язку з цим абзаци другий – четвертий вважати відповідно п'ятим – сьомим;
- абзац шостий викласти в новій редакції такого змісту:

«одержувати інформацію і роз'яснення правил тримання під вартою;»;
- у першому реченні абзацу сьомого слова «одна година» замінити словами «не менше однієї години і не більше трьох годин»;
- у другому реченні абзацу сьомого слова «двох годин» замінити словами «чотирьох годин з можливими перервами;»;
- доповнити новим, восьмим, абзацем такого змісту:

«на об'єктивне, повне і своєчасне інформування про найважливіші соціально-політичні події в Україні та за її межами;»;
- у зв'язку з цим абзаци п'ятий та шостий вважати відповідно абзацами дев'ятим та десятим і викласти їх в новій редакції такого змісту:

«одержувати передачі або посилки та грошові перекази і передачі без обмеження їх кількості;

купувати протягом місяця за безготівковим розрахунком продукти харчування, предмети першої необхідності, письмове приладдя, газети та книги без будь-яких обмежень через торговельну мережу на замовлення;»;
- доповнити новим, одинадцятим, абзацем такого змісту:

«на забезпечення належних санітарно-гігієнічних умов, в тому числі на прийняття душу (з гарячою водою) або відвідування бані не менше чотирьох разів на тиждень;»
- у зв'язку з цим абзаци сьомий – десятий вважати відповідно абзацами дванадцятим – п'ятнадцятим;
- доповнити новим, шістнадцятим, абзацем такого змісту:

«на допомогу з боку адміністрації місця попереднього ув'язнення у належному оформленні та складанні звернень, заяв та скарг.»;
- доповнити новою, другою, частиною такого змісту:

«У разі виникнення небезпеки життю і здоров'ю особи, взятої під варту, вона має право звернутися із заявою до будь-якого працівника місця попереднього ув'язнення з проханням про забезпечення особистої безпеки. У цьому разі відповідний працівник зобов'язаний вжити

невідкладних заходів щодо забезпечення особистої безпеки затриманого.»;

- у зв'язку з цим частини другу – п'яту вважати відповідно частинами третьою – шостою;
- у частині шостій слова «першої необхідності, які забороняється передавати особам,» замінити словами «які забороняється отримувати та зберігати особам,»;

8) у статті 12:

- частину першу викласти в новій редакції такого змісту:

«Особам, взятим під варту, адміністрацією місця попереднього ув'язнення з одночасним письмовим повідомленням слідчого, органу дізнання або суду, в провадженні яких знаходиться справа, **надається до чотирьох побачень на тиждень з родичами або іншими особами.** Тривалість побачення встановлюється від однієї до чотирьох годин.»;

- доповнити новою частиною другою такого змісту:

«Особи, взяті під варту, можуть у письмовій формі відмовитися від запропонованого побачення та на власний розсуд визначають черговість зустрічей з родичами або іншими особами, про що робиться відповідних запис у спеціальному журналі.»;

- у зв'язку з цим частини другу – п'яту вважати відповідно третьою – шостою;
- у частині шостій слова «письмового дозволу» замінити словами «одночасним письмовим повідомленням»;

9) у статті 13:

- у першому реченні частини першої слово «громадянами» замінити словом «особами» та слова «з письмового дозволу особи або органу, в провадженні яких знаходиться справа» вилучити;
- у частині другій слова «переглядає адміністрація місця попереднього ув'язнення, за винятком випадків, передбачених цією статтею» замінити словами «перегляду не підлягають»;

- доповнити новою, третьою, частиною такого змісту:

«Відомості, які стали відомі персоналу місць попереднього ув'язнення в результаті проведення таких заходів й не стосуються кримінальної справи, є таємною інформацією й не підлягають розголошенню.»;

- у зв'язку з цим частини третю – дев'яту вважати відповідно частинами

четвертою – десятою;

10) у частині першої статті 14:

- доповнити новим, третім, абзацем такого змісту: «додаткове побачення»;
- у зв'язку з цим абзаци третій – сьомий вважати відповідно четвертим – восьмим;
- абзаци п'ятий – сьомий вилучити;

11) частину третю статті 15 викласти в новій редакції такого змісту:

«Особи, взяті під варту, які злісно порушують вимоги режиму, за вмотивованим рішенням суду можуть бути поміщені до карцера на строк до десяти діб, а неповнолітні – на строк до п'яти діб. **Поміщення до карцера не повинно поєднуватися з погіршенням встановлених норм харчування, санітарії та гігієни**»;

12) у частині другій статті 17 слова «постановою начальника місця попереднього ув'язнення» замінити словами «**вмотивованим рішенням суду**»;

13) статтю 22 доповнити новою, третьою, частиною такого змісту:

«Парламентський, відомчий та громадський контроль за дотриманням законодавства в місцях попереднього ув'язнення здійснюється у порядку, встановленому Кримінально-виконавчим кодексом України».

3. В Кримінально-процесуальному кодексі України (Відомості Верховної Ради УРСР від 12.01.1961 – 1961 р., № 2, стаття):

1) частину першу статті 162 викласти в новій редакції такого змісту:

«Побачення родичів або інших осіб із заарештованим надається адміністрацією установи, де він утримується, **з одночасним письмовим повідомленням слідчого, органу дізнання або суду, які провадять справу.** Тривалість побачення встановлюється **від однієї до чотирьох годин.** Побачення надається **до чотирьох разів на тиждень**».

Основні зауваження ГНЕУ:

1. Законопроектом пропонується внести зміни до частини другої статті 4 Закону України «Про попереднє ув'язнення», відповідно до яких порядок і термін тримання осіб, взятих під варту, в ізоляторі тимчасового тримання, на гауптвахті Військової служби правопорядку у Збройних Силах України мають визначатися **не законами України (як це є наразі), а Кабінетом Міністрів України.** Втім, пропонований припис суперечить

вимогам частини другої статті 29 Конституції України, відповідно до якої *ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.*

2. Кількість посадових осіб, які мають право відвідувати установи для попереднього ув'язнення та осіб, взятих під варту, що у них перебувають, або до яких застосовано тимчасовий і екстрадиційний арешт, має бути обмеженою, а їх професійна діяльність має стосуватися або питань додержання законності, або питань додержання прав людини. З огляду на це наведений у проекті перелік доцільно переглянути у бік його скорочення

3. Вбачається необхідним розширити права ув'язнених щодо побачень, дозволивши їх **у межах, що не перешкоджають провадженню в кримінальній справі та не порушують нормальну роботу установ попереднього ув'язнення.** У разі прийняття законопроекту значна частина часу перебування заарештованого під вартою буде витрачатися не на реалізацію завдань кримінального судочинства, а на проведення побачень заарештованого з його родичами та іншими особами.

4. У разі прийняття законопроекту, особам взятим під варту, надалі буде надано право з додержанням конфіденційності листуватися з *будь-якою особою* (у тому числі і з засудженими, що перебувають у місцях позбавлення волі й не є родичами) або установою, тобто безперешкодно відправляти і отримувати листи (звичайні, рекомендовані, цінні), поштові перекази, телеграми, інші письмові відправлення, текст яких може бути виконаний тайнописом, шифром або із застосуванням інших умовностей, містити відомості, що перешкоджатимуть встановленню істини в кримінальній справі або такі, що не підлягають розголошенню. Оскільки Європейський Суд з прав людини у справі «Сільвер та інші проти Великобританії» (1983 г.) постановив, що *держава має право на розумний перегляд листів у зв'язку з триманням у тюрмі небезпечних в'язнів, здійснення незаконної комерційної діяльності та інших аналогічних проблем, вважаємо недостатньо виваженою та такою, що не сприятиме виконанню завдань кримінального судочинства, пропозицію законопроекту щодо виключення положення про право адміністрації місця попереднього ув'язнення *переглядати скарги, заяви, клопотання і листи (кореспонденцію) осіб, взятих під варту.**

5. Проектом пропонується змінити текст абзацу шостого частини першої статті 9 Закону України «Про попереднє ув'язнення», яким передбачається право осіб, взятих під варту, *одержувати інформацію і роз'яснення правил тримання під вартою.* Таке формулювання, на нашу думку, *не покладає на адміністрацію обов'язок надавати відповідну*

інформацію у письмовому вигляді і вимагає уточнення наявності такого обов'язку у законодавстві.

Проаналізувавши даний законопроект, профільний Комітет більшістю голосів підтримав ідею покращення та удосконалення процедури і умов утримання осіб під вартою. На думку Комітету, прийняття цього проекту сприятиме мінімізації негативних наслідків ув'язнення, усуненню недоліків у діяльності пенітенціарної системи України, а також зміцненню міжнародного авторитета України. З урахуванням вищевикладеного, Комітет рекомендував Верховній Раді України за результатами розгляду в першому читанні прийняти законопроект за основу, але 14.03.2012 року його було відхилено.

Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо приведення у відповідність з Рішенням Конституційного Суду України від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011 (справа про строки адміністративного затримання), реєстр № 9301.

Цей законопроект та альтернативний йому проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо приведення чинного законодавства у відповідність з Рішенням Конституційного Суду України від 11.10.2011 року № 10-рп/2011 (справа про строки адміністративного затримання), реєстр. № 9301-1, прямо не торкався умов тримання осіб у місцях несвободи, але побічно впливав на стан дотримання їхніх прав через визначення тривалості адміністративного затримання.

Необхідність прийняття подібного законопроекту була обумовлена тим, що Конституційний Суд України прийняв рішення від 11.10.2011 року № 10-рп/2011 (справа про строки адміністративного затримання). Зокрема, вказаним рішенням встановлено питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – Кодекс) та пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» (далі – Закон) стосовно строків затримання осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, та порядку обчислення таких строків.

Конституційний Суд України звертає увагу на те, що у статті 257 Кодексу встановлено порядок надіслання протоколу про адміністративне правопорушення, в частині другій цієї статті унормовано строк лише надіслання до суду протоколу про вчинення адміністративного корупційного правопорушення – три дні. Строки розгляду справ про адміністративні правопорушення визначено у статті 277 Кодексу (від однієї доби до п'ятнадцяти), однак такі строки починають обчислюватися з дня одержання

органом (посадовою особою), правомірним розглядати справу, протоколу про адміністративне правопорушення та інших матеріалів справи (частина перша).

Таким чином, залишено поза сферою регулювання питання щодо строків складання протоколу про адміністративне правопорушення та його надіслання до органу чи посадової особи, уповноважених розглянути справу про таке правопорушення і винести відповідну постанову, залишивши цим самим за органами (посадовими особами), уповноваженими реагувати на адміністративні правопорушення, право на власний розсуд визначати такі строки, чим створено підґрунтя для можливих зловживань з боку останніх.

Окрім того, після проведеного аналізу Конституційний Суд України вважає, що є підстави для того, що невизначеність у вирішенні питання, пов'язаного з часом доставлення порушника, може призвести до певних зловживань з боку відповідних органів в частині, що стосується встановлення можливого строку обмеження права особи на свободу, який з урахуванням часу доставлення може тривати більше, ніж це визначено в законі.

Основним законопроектом пропонувалося таке¹⁴⁰:

Внести до Кодексу України про адміністративні правопорушення такі зміни:

- 1) частину першу статті 257 викласти у такій редакції:

«Протокол надсилається органу (посадовій особі), уповноваженому розглядати справу про адміністративне правопорушення протягом одного дня з моменту його складення».
- 2) частину восьму статті 259 викласти у такій редакції:

«Доставлення порушника має бути проведено в можливо короткий строк, припустима максимальна тривалість якого, з урахуванням часу складення протоколу, не може перевищувати трьох годин. У виняткових випадках, у зв'язку з особливою потребою, законами України може бути встановлено інші строки».
- 3) у статті 263:
 - у частині другій та третій слова «або на строк до десяти діб з санкції прокурора, якщо правопорушники не мають документів, що посвідчують їх особу» виключити;
 - частину четверту викласти у такій редакції:

«Осіб, які вчинили дрібне хуліганство, насильство в сім'ї,

¹⁴⁰ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=41489

злісну непокору законному розпорядженню або вимозі працівника міліції, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, а також військовослужбовця чи образу їх, публічні заклики до невиконання вимог працівника міліції чи посадової особи Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, може бути затримано до розгляду справи суддею або начальником (заступником начальника) органу внутрішніх справ, але не більше ніж на три доби. До розгляду суддею справи, але не більше ніж на три доби, може бути затримано також осіб, які незаконно перетнули або зробили спробу незаконно перетнути державний кордон України, вчинили злісну непокору законному розпорядженню або вимозі військовослужбовця чи працівника Державної прикордонної служби України або члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, порушили порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій або проявили неповагу до суду чи торгували з рук у невстановлених місцях. Іноземців та осіб без громадянства, які порушили правила перебування в Україні й транзитного проїзду через територію України, може бути затримано до розгляду справи суддею або посадовою особою органу Державної прикордонної служби України, але не більше ніж на три доби»;

- частину п'яту викласти у такій редакції:

«Строк адміністративного затримання обчислюється з моменту затримання порушника на місці вчинення правопорушення».

Окрім зауважень технічного характеру, варто підкреслити, що, на думку фахівців ГНЕУ, поза увагою у законопроекті залишилася проблема врегулювання строків адміністративного затримання іноземців та осіб без громадянства, затриманих при перетинанні або спробі перетинання державного кордону України **у разі неможливості встановлення їх особи**. Адже встановлення особи та її громадянства займає досить тривалий час (іноді більше року). Без вирішення цього питання неможливо прийняти рішення не тільки про видворення цієї особи за межі України, а й навіть розглянути справу про вчинення адміністративного правопорушення.

Альтернативним законопроектом пропонувалося внести до Кодексу України про адміністративні правопорушення такі зміни:

1. У статті 254 Кодексу після абзацу першого доповнити абзацем другим такого змісту:

«Протокол про вчинення адміністративного правопорушення складається в момент виявлення правопорушення. У разі наявності об'єктивних причин, які унеможливають складання протоколу в момент виявлення правопорушення, він складається протягом розумного строку, але в термін не пізніше трьох днів.»

Абзац другий, третій, відповідно вважати абзацем третім, четвертим.

2. У частині 1 статті 257 Кодексу після слова «Протокол» доповнити словами «про вчинення адміністративного правопорушення разом з іншими матеріалами не пізніше ніж у триденний строк з моменту його складення».

3. У частині восьмій статті 259 Кодексу після слів «доставлення порушника має бути проведено у можливо короткий строк» доповнити словами «але не більше трьох годин з моменту обмеження свободи дій та пересування особи.».

4. Статтю 263 доповнити абзацем третім, четвертим, п'ятим такого змісту:

«До розгляду суддею справи, але строком не більше трьох діб, може бути затримано осіб, які вчинили дрібне хуліганство, насильство в сім'ї та осіб, які незаконно перетнули або зробили спробу незаконно перетнути державний кордон України, вчинили злісну непокору законному розпорядженню або вимозі військовослужбовця чи працівника Державної прикордонної служби України або члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону.

Іноземців та осіб без громадянства, які порушили правила перебування в Україні і транзитного проїзду через територію України, може бути затримано до розгляду справи суддею або посадовою особою органу Державної прикордонної служби України, але строком не більше трьох діб.

Строк адміністративного затримання обчислюється з моменту обмеження свободи дій та пересування особи.»

Серед зауважень до його змісту варто виокремити такі:

- 1) ані зі змісту законопроекту, ані з положень Пояснювальної записки до нього не зрозуміло, за якими критеріями саме ці правопорушення було включено до цього переліку, а також як зазначені приписи співвідносяться з вимогами статті 260 КУпАП «Заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення»;
- 2) змінами до статті 263 КУпАП строк адміністративного затримання пропонується обчислювати з моменту обмеження свободи дій та пересування особи. Проте, словосполучення «свободи дій» є занадто оціночним, оскільки під ним можна розуміти обмеження будь-яких дій. У зв'язку з цим формулювання щодо моменту, з якого починається обчислення строку адміністративного затримання, необхідно уточнити.

Обидва законопроекти були відхилені.

Проект Закону про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України (щодо забезпечення конституційних гарантій громадян, які перебувають під вартою і не визнані у встановленому законом порядку винними у вчиненні злочину), реєстр. № 9307.

Цей законопроект також стосується прав засуджених в розрізі чіткого визначення термінів їх перебування у місцях несвободи, цього разу – у СІЗО.

Автор законопроекту Ю. Кармазін у Пояснювальній записці¹⁴¹ до нього зазначив, що, незважаючи на принципи та засади демократичного суспільства, в Україні спостерігається стрімка тенденція порушення прав громадян, які обвинувачуються у вчиненні злочину і стосовно яких обрана міра запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Особливо складна ситуація склалася з підсудними, які перебувають під вартою.

Так, чинним (на той момент) Кримінально-процесуальним кодексом України не встановлювався граничний термін чи строки тримання під вартою підсудних, оскільки статтями 155, 156 та 274 це питання не було врегульоване.

Як свідчать статистичні дані, в Україні особи, які обвинувачуються у вчиненні злочину і відносно яких вже розглядаються кримінальні справи в суді, можуть перебувати під вартою два, три, а в деяких випадках понад 5 років без рішення суду. При цьому, в багатьох випадках відносно таких осіб виносяться виправдальні вироки або вчинені ними злочинні діяння перекваліфікуються на менш тяжкі і міра покарання їм присуджується значно нижча ніж термін відбутий ними в якості перебування під вартою.

Відповідно, законопроектом пропонувалося доповнити статтю 156 Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК України) новими

141 http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=41503

частинами десятою – п'ятнадцятою, а також внести відповідні зміни до чинних норм вказаної статті, які визначатимуть граничні строки утримання підсудного під вартою на стадії судового розгляду кримінальної справи, а також порядок продовження судом таких строків.

ГНЕУ у своєму висновку підкреслило, що з урахуванням складного характеру багатоепізодних кримінальних справ є очевидним, що пропоновані проектом зміни до статті 156 КПК України про встановлення *граничних строків тримання підсудного під вартою на стадії судового розгляду кримінальної справи* не є оптимальним вирішенням існуючих проблем і не можуть забезпечити збереження балансу прав і свобод підсудного та інтересів правосуддя.

Було зазначено, що положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція), яка була ратифікована Україною 17 липня 1997 року, і в силу вимог статті 9 Конституції України стала частиною національного законодавства, як і практика Європейського суду з прав людини щодо застосування цієї Конвенції, *не передбачають конкретного терміну тримання під вартою, у тому числі й граничного строку, понад який тримання вважалось б порушенням права на свободу.*

Так, пункт 3 статті 5 зазначеної вище Конвенції гарантує підсудному, щодо якого обрано запобіжний захід у вигляді взяття під варту, **процесуальне право на судовий розгляд упродовж розумного строку**. Фактично це право стосується тривалості тримання під вартою *з моменту затримання до винесення вироку судом першої інстанції*.

Європейський суд з прав людини виходить з обставин кожної окремої справи, але тримання під вартою **протягом кількох років** у кожному випадку вважатиметься порушенням пункту 3 статті 5 Конвенції, особливо якщо воно нічим не буде мотивоване (Рішення у справі «Невмержицький проти України» від 5 квітня 2005 року, «Ткачов проти України» від 13 грудня 2007 року та ін.).

Отже, вказане положення в інтерпретації Європейського суду з прав людини дозволяє суду продовження строків тримання під вартою без їх обмеження будь-яким максимальним загальним строком *за умов наявності суттєвих і достатніх підстав для цього*.

Таким чином, законодавчо мають бути встановлені чіткі норми, які передбачали б можливість у належному порядку на стадії судового провадження продовжувати строк тримання особи під вартою і при цьому задовольняли б критерій «передбачуваності закону», як цього вимагає пункт 1 статті 5 вказаної Конвенції.

Законопроект отримав статус знятого з розгляду, оскільки не був включений до порядку денного сесії.

Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання психіатричної допомоги особам, які тримаються під вартою, реєстр. № 9437.

Цей законопроект є першим в нашому аналізі, який був ініційований Урядом.

На думку Кабінету Міністрів, необхідність розробки вказаного проекту Закону пов'язана з тим, що положення чинного національного законодавства не відповідають вимогам статті 49 Конституції України та статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція), яка була ратифікована Верховною Радою 17.07.1997 р.

Відповідно до частини 3 пункту (b) статті 31 Віденської Конвенції про право міжнародних договорів від 1969 р., ратифікованої Україною 14 травня 1986 р., разом з договором враховується наступна практика його застосування, яка встановлює угоду учасників щодо тлумачення. Крім того, відповідно до статті 32 Конвенції питання тлумачення і застосування Конвенції належить до виключної компетенції Європейського суду з прав людини (далі – Європейський суд), який діє відповідно до Конвенції. Таким чином, рішення Європейського суду є невід'ємною частиною Конвенції як практика її застосування і тлумачення.

6 вересня 2007 року Європейський суд виніс рішення у справі «Кучерук проти України», яким визнав порушення Україною, зокрема, статті 3 Конвенції (заборона катування) у зв'язку з ненаданням адекватної медичної допомоги та ефективного лікування хворому на психічну хворобу заявнику, який тримався під вартою в слідчому ізоляторі (далі – СІЗО) та з огляду на стан здоров'я потребував спеціалізованого (психіатричного) лікування.

Підставами визнаного порушення у справі «Кучерук проти України» є недоліки чинного законодавства, оскільки на даний час законодавчо не передбачено порядок та умови надання адекватної психіатричної допомоги (лікування) психічно хворій особі (обвинуваченому), яка тримається під вартою.

Відповідно до Закону «Про психіатричну допомогу» надання психіатричної допомоги у примусовому порядку можливе лише за рішенням суду. Чинне законодавство передбачає, що психічно хвора особа, яка тримається під вартою, отримує психіатричну допомогу (лікування) тільки після закінчення досудового слідства та винесення судом постанови про застосування примусових заходів медичного характеру.

Таким чином, психічно хвора особа, яка тримається під вартою та поведінка якої з огляду на її захворювання становить небезпеку для неї та

оточуючих, під час досудового слідства у її справі не отримує адекватної психіатричної допомоги (лікування) і до рішення суду про застосування примусових заходів медичного характеру тримається в умовах СІЗО, внаслідок чого стан здоров'я такої особи значно погіршується.

Відповідно, незабезпечення особи, яка повністю знаходиться під контролем держави, вчасною та адекватною медичною допомогою (лікуванням), прирівнюється до поведінки, що суперечить статті 3 Конвенції.

У зв'язку з вищевказаним та беручи до уваги те, що досудове слідство у справах таких осіб може тривати роками, виявляється за необхідне законодавчо передбачити можливість надання вказаній категорії осіб психіатричної допомоги (лікування), коли це необхідно їм за станом здоров'я, а не коли закінчується досудове слідство.

На думку розробника, прийняття цього законопроекту дозволить усунути недоліки законодавства та привести його у відповідність з Конституцією України, а також припинити спричинені цими недоліками порушення Конвенції, що, у свою чергу, дозволить зменшити кількість відповідних скарг проти України, які подаються до Європейського суду.

Крім того, внесення запропонованих змін до чинного законодавства дозволить Україні виконати рішення Європейського суду «Кучерук проти України», оскільки усунення підстав для аналогічних скарг є обов'язковою умовою для розгляду Комітетом Міністрів Ради Європи питання про виконання державою відповідного рішення.

Необхідність прийняття законопроекту набуває особливої ваги у контексті Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1516 від 2.10.2006 р., відповідно до якої Парламентська Асамблея залишає за собою право вживати відповідні дії, зокрема застосувати Правило 8 свого Регламенту (тобто зупинити повноваження національної делегації), у разі постійного невиконання відповідною державою вимог, зазначених у рішеннях Європейського суду.

Запропонованим проектом Закону України передбачалося внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу, Законів України «Про попереднє ув'язнення» та «Про психіатричну допомогу».

Відповідні зміни до Кримінально-процесуального кодексу встановлювали порядок та умови надання на стадії досудового слідства психіатричної допомоги обвинуваченим, які тримаються під вартою та які хворіють на психічну хворобу, що позбавляє їх можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними, а також вчиняють чи виявляють реальні наміри вчинити дії,

що являють собою безпосередню небезпеку для них чи оточуючих. Також передбачався порядок та умови продовження та припинення надання такої допомоги.

Зміни до Закону України «Про попереднє ув'язнення» передбачали, що установою для попереднього ув'язнення психічно хворих осіб, яким надається психіатрична допомога, є спеціалізовані заклади для надання психіатричної допомоги у примусовому порядку.

Зміни до Закону України «Про психіатричну допомогу» передбачали порядок судового розгляду подання про надання вказаній категорії осіб психіатричної допомоги.

До законопроекту були висловлені зауваження¹⁴², серед яких найбільш суттєвими є такі:

- 1) у запропонованому тексті нової редакції пункту 3 статті 76 КПК України йдеться про можливість обов'язкового призначення судово-психіатричної експертизи для визначення психічного стану підозрюваного або обвинуваченого, який утримується під вартою, на підставі даних, які надійшли від установи для попереднього ув'язнення і викликають сумнів щодо його осудності (тобто без проведення процесуальної перевірки, дослідження та закріплення цих даних). Вказане положення суперечить чинним (на той час) нормам КПК України, а тому не може вважатися прийнятним;
- 2) не можна погодитися і з пропозицією законопроекту щодо обмеження кола осіб, які підлягають психіатричному лікуванню у примусовому порядку, лише обвинуваченим, оскільки відповідно до положень статей 148 та 155 КПК України залежно від стадії досудового розслідування під вартою можуть перебувати також підозрюваний, підсудний та засуджений;
- 3) у частині першій статті 155-2 зазначено, що *питання щодо продовження надання обвинуваченому психіатричної допомоги у примусовому порядку вирішується судом на підставі подання слідчого в порядку, встановленому в статті 155-1 цього Кодексу, одночасно з продовженням строків тримання під вартою обвинуваченого* (як це передбачається статтею 156 КПК України). До подання додається висновок комісії лікарів-психіатрів.

На наш погляд, така пропозиція не узгоджується з чинними КК України та КПК України в частині застосування примусових заходів медичного характеру до вказаних осіб, якщо відповідно до висновку експертів у цьому є необхідність.

Відповідно до статті 93 КК України, примусові заходи медичного

142 http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=41727

характеру можуть бути застосовані судом до осіб: 1) які вчинили у стані неосудності суспільно небезпечні діяння; 2) які вчинили у стані обмеженої осудності злочини; 3) *які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання.*

З огляду на викладене, логічно виникає запитання: чим відрізняється «надання психіатричної допомоги у примусовому порядку» від передбаченого у КК «застосування примусових заходів медичного характеру»? Якщо тільки фактом закінчення досудового розслідування кримінальної справи щодо особи, яка захворіла на психічну хворобу, перебуваючи в місцях попереднього ув'язнення, то відповідно до частини четвертої статті 156 КПК України *у строк тримання під вартою включається час перебування особи на стаціонарному експертному дослідженні у психіатричній медичній установі будь-якого типу.* Але про яке продовження тримання під вартою може йтися (як це передбачено у статті 155-2 законопроекту), якщо лікарі-психіатри дійдуть висновку про необхідність застосування примусових заходів медичного характеру?

20 березня 2013 року законопроект було знято з розгляду.

Проект Закону про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо посилення державного та громадського контролю за дотриманням прав засуджених осіб в установах виконання покарань), реєстр. № 9708.

Автор законопроекту (А.С. Гриценко) таким чином обґрунтував необхідність прийняття цього законодавчого акту¹⁴³:

У 1987 році Україна ратифікувала Конвенцію ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання, 16.01.1998 р. – також Європейську Конвенцію про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, ставши стороною цих договорів. Крім того, Верховна Рада України ратифікувала Факультативний протокол до вищезгаданої Конвенції ООН, а 22.06.2006 р. Президент України підписав закон про ратифікацію Факультативного протоколу ООН проти катувань.

Ратифікація зазначеного протоколу передбачає для держави імплементацію положень Протоколу в національне законодавство, тим більше, що проблема застосування катувань і нелюдського поводження, особливо в місцях позбавлення волі, як була, так і залишається гострою для України. Система

143 http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42325

МІНІМАЛЬНІ СТАНДАРТИ НАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ:

виконання покарань є закритою для суспільства, а випадки катувань засуджених і підслідних в установах, підпорядкованих Пенітенціарній службі, мають неконтрольований латентний характер. Про це свідчить невідповідність державної політики України викликам у сфері забезпечення і дотримання прав людини, особливо свободи від катувань, заборони жорстокого і такого, що принижує людську гідність, видів поведження і покарання.

Відповідно до Протоколу, країни, які його ратифікували, зобов'язані: а) створити систему і механізми національного контролю, який здійснюється незалежними національними і міжнародними органами, за місцями відвідування; б) створити глобальну систему регулярних відвідувань (які здійснюються незалежними міжнародними і національними органами) місць, де перебувають позбавлені волі особи, з метою запобігання катувань. Для цього в системі ООН створено Підкомітет із запобігання катувань, який виступає координуючим органом.

Уповноважений Верховної Ради з прав людини Карпачова Н.І. ще у 2006 році відмовилася від роботи в цьому напрямі, що зафіксовано стенограмою круглого столу, який проводився 22.12.2006 р. в приміщенні парламенту.

На сьогодні в Україні не імплементовано ефективного превентивного механізму попередження катувань засуджених, що передбачав би реальне залучення службовців та громадськості до здійснення відвідувань місць позбавлення волі.

Неефективність існуючої системи захисту прав засуджених викликає небезпідставні побоювання за останніх з огляду на невтішні тенденції в роботі Державної кримінально-виконавчої служби.

Протягом I-го півріччя 2011 року в установах кримінально-виконавчої системи померла 601 особа, тоді як за весь 2010 рік – 808 осіб. Це означає, що смертність за півроку зросла на 45 %. Очевидна тенденція до росту і суїцидів – за півроку їх сталося 28 (44 за весь минулий рік), тобто ріст складає 22 %.

Від засуджених до Державної пенітенціарної служби за півроку надійшло 187 скарг. З них задоволено лише 3, ще стільки ж частково знайшли своє підтвердження.

При цьому, згідно з чинним законодавством, громадський контроль за дотриманням прав засуджених можуть здійснювати тільки наглядові комісії, які утворюються органами місцевої влади і діють відповідно до «Положення про наглядові комісії». Здебільшого ці комісії працюють формально і виконують невластиві для дієвого громадського контролю функції,

наприклад, погодження подання від адміністрацій виправних закладів до суду стосовно умовно дострокового звільнення від відбування покарання засуджених. Водночас вони майже не мають впливу на застосування адміністративних стягнень відносно засуджених або переведення їх на більш жорсткі умови утримання.

При цьому навіть такі формальні функції наглядових комісій не поширюються на осіб, що утримуються в СІЗО. Варто зазначити, що на сьогодні важко пригадати, коли до публічної сфери потрапляла інформація про порушення прав і свобод ув'язнених за сприяння чи за ініціативи представників таких комісій, за винятком комісії в Чернігівській області.

Разом з тим Пенітенціарна служба вкотре ініціювала створення Громадських рад при Пенітенціарній службі та її регіональних департаментах, які, за твердженням керівництва відомства, мають створювати атмосферу громадського контролю в галузі системи виконання покарань. Проте зазначені ради не мають жодних законних повноважень на безперешкодне відвідування установ системи виконання покарань, реальних важелів впливу на Пенітенціарну службу, їх функції є швидше дорадчими, ніж ухвальними, висновки членів громадських рад не мають жодних обов'язкових наслідків для виконання з боку Пенітенціарної служби.

Даний законопроект покликаний частково вирішити проблему неефективності діючої системи захисту засуджених від катувань, жорстокого поводження, трудової експлуатації та інших протиправних посягань з боку адміністрації установ виконання покарань шляхом деталізації повноважень осіб, що мають право відвідувати такі установи без спеціальних дозволів, та розширення переліку осіб, наділених таким правом.

Законопроектом пропонувалося:

У Кримінально-виконавчому кодексі України:

1) статтю 24 викласти в такій редакції:

«Стаття 24. Відвідування установ виконання покарань

1. Без спеціального дозволу (акредитації) в будь-який час безперешкодно відвідувати установи виконання покарань для здійснення контролю та проведення перевірок (за бажанням – у супроводі до трьох медичних працівників для медичного огляду засуджених та до двох представників засобів масової інформації) мають право:

1) Президент України або спеціально уповноважений ним представники (не більше п'яти осіб у кожній області,

Автономній Республіці Крим, містах Києві та Севастополі);

2) Прем'єр-міністр України або спеціально уповноважені ним представники (не більше двох осіб у кожній області, Автономній Республіці Крим, містах Києві та Севастополі);

3) Уповноважений Верховної Ради України з прав людини або спеціально уповноважені ним представники;

4) голова, заступники голови та члени Комісії при Президентів України у питаннях помилування;

5) Міністр юстиції України або спеціально уповноважені ним представники (не більше двох осіб у кожній області, Автономній Республіці Крим, містах Києві та Севастополі);

6) Міністр внутрішніх справ України або спеціально уповноважені ним представники (не більше двох осіб у кожній області, Автономній Республіці Крим, містах Києві та Севастополі);

7) члени Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню;

8) Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим, голови місцевих державних адміністрацій, на території яких вони розташовані, або спеціально уповноважені ними представники (не більше п'яти осіб на відповідну територію);

9) народні депутати України, їхні помічники, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим та депутати місцевих рад;

10) Генеральний прокурор України, а також уповноважені ним прокурори і прокурори, які здійснюють нагляд за виконанням покарань на відповідній території;

11) Голова, заступник голови та члени наглядової комісії, які здійснюють організацію громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань;

12) сільський, селищний, міський голова або спеціаль-

но уповноважені ними представники (не більше п'яти осіб) – на території відповідної місцевої ради;

13) члени громадських рад при центральному органі виконавчої влади з питань виконання покарань та його територіальних підрозділах – на відповідній території.

2. Інші особи, а також близькі родичі засуджених, можуть відвідувати установи виконання покарань за спеціальним дозволом адміністрації цих установ або органів управління зазначеними установами.

3. Особи, зазначені в частині першій цієї статті, в тому числі представники засобів масової інформації, під час відвідування установ виконання покарань вправі безперешкодно, без обмеження в часі, із забезпеченням максимального сприяння працівників та адміністрацій установ виконання покарань пересуватися територією установ виконання покарань, здійснювати аудіо- та відеозапис та поширювати отриману інформацію, ознайомлюватися зі звітністю, в тому числі й статистичною, проводити ревізії, здійснювати інспектування, подавати усні або письмові запити, перевіряти додержання законодавства, оскаржувати протиправні дії (бездіяльність) посадових та службових осіб установ виконання покарань, вимагати негайного припинення таких дій (бездіяльності) та притягнення до відповідальності винних осіб (з наступним вичерпним письмовим повідомленням відповідної особи про вжиті (не вжиті) заходи відповідальності протягом 10 днів з дня отримання відповідної вимоги), ознайомлюватися з особовими справами засуджених, іншими документами тощо, спілкуватися з будь-якими працівниками установ виконання покарань та засудженими (в тому числі на умовах анонімності).

4. Спеціально уповноважені представники набувають своїх повноважень після подання до суб'єкта призначення, зазначеного в частині першій цієї статті, письмової заяви, видання щодо них відповідних розпорядчих актів особами, яких вони представляють, та отримання відповідного посвідчення.

Спеціально уповноважені представники (крім пред-

ставників Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини) здійснюють свої повноваження на громадських засадах.

При призначенні особами, зазначеними в частині першій цієї статті, крім Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, своїх представників перевага надається кандидатам – членам громадських правозахисних організацій.

5. Режим в установах виконання покарань не повинен перешкоджати або використовуватися як перешкода реалізації суб'єктами контролю своїх повноважень, встановлених частиною третьою цієї статті.

6. В одній установі виконання покарань не може одночасно перебувати більше 10 осіб, зазначених в частині першій цієї статті, включаючи медичних працівників (які здійснюють супровід) та представників засобів масової інформації. У разі перевищення вказаної кількості перевага на подальше перебування в установі виконання покарань надається особам, які першими потрапили на територію установи виконання покарань.»;

- 2) частину другу статті 25 після слів «об'єднання громадян» доповнити словами «та засоби масової інформації».

Фактично законопроект стосувався запровадження НПМ в Україні, що й сталося на наступній сесії Верховної Ради України восени 2012 року, але внаслідок ухвалення не цього законопроекту, а підтримки парламентом законодавчої ініціативи Президента України (реєстр. № 11073).

Детальний аналіз дискусії з цього приводу наведений у виданні: «Особливості реалізації національних превентивних механізмів у форматі «Омбудсман+»: аналіз міжнародного та національного досвіду: [Аналітичний огляд] / Ю.Л. Белоусов, В.О. Гацелюк, Н.С. Кульчицький, О.А. Мартиненко // за заг. ред. Ю.Л. Белоусова. – К.: Атіка, 2012. – 96 с.»

Проект Закону про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо забезпечення прав засуджених осіб на медичну допомогу та віросповідання), реєстр. № 10176.

На відміну від законопроекту реєстр. № 9206 (який стосувався прав заарештованих), ця ініціатива торкається правового статусу засуджених.

Законопроект передбачав внести до Кримінально-виконавчого кодексу України такі зміни:

1. У частині першій статті 8:

- 1) абзац шостий викласти в такій редакції:

«на охорону здоров'я в обсязі, встановленому Основами законодавства України про охорону здоров'я, за винятком обмежень, передбачених цим Кодексом. Охорона здоров'я забезпечується системою медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних заходів, а також поєднанням безоплатних і платних форм медичної допомоги. Засудженому гарантується право на вільний вибір і допуск лікаря для отримання медичної допомоги, у тому числі за власні кошти. Засуджені, які мають розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи інших одурманюючих засобів, можуть за їх письмової згоди пройти курс лікування від вказаних захворювань»;
- 2) доповнити новим, восьмим, абзацем такого змісту:

«на здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані зі ставленням до релігії, у тому числі на вільний вибір і допуск священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів, за винятком обмежень, передбачених цим Кодексом».

2. Частину першу статті 111 доповнити абзацем третім такого змісту:

«одержання медичної допомоги, якщо така допомога не може бути надана на території відповідного місця позбавлення волі».

Подібність предмету регулювання із законопроектом № 9206 частково обумовила й подібність висловлених ГНЕУ зауважень¹⁴⁴:

- 1) запропоновані положення можна розуміти так, що допуск в установу виконання покарання лікаря, обраного безпосередньо засудженим для надання йому медичної допомоги за власні кошти, буде можливим *не тільки у разі, якщо це виправдано станом його здоров'я та після попереднього проведення медичного обстеження спеціалістами такої установи, а й за будь-яким клопотанням засудженої особи;*
- 2) КВК України, на нашу думку, має не просто декларувати право на допуск священнослужителя, але й визначити періодичність такого

¹⁴⁴ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42773

допуску для кожної засудженої особи, (наприклад, не рідше одного разу на тиждень за наявності відповідного прохання особи), а також ті випадки, коли священнослужителі на прохання особи допускаються невідкладно;

- 3) змін, на наш погляд, потребує саме стаття 116 КВК України. Зокрема, у вказаній нормі повинно бути чітко передбачено підстави, порядок госпіталізації засуджених до лікувальних закладів територіальних органів Міністерства охорони здоров'я, а також вимоги щодо ізоляції, охорони та нагляду, які мають здійснюватися під час такої госпіталізації.

**Проект Закону про внесення змін до деяких
законодавчих актів України щодо гуманізації
законодавства та забезпечення конституційних прав і
свобод осіб, які взяті під варту та які відбувають покарання
в установах виконання покарань, реєстр. № 10316.**

Цей законопроект був підготовлений за таких обставин.

14 березня 2012 року під час розгляду на пленарному засіданні Верховної Ради України законопроекту реєстр. № 9216 Голова Верховної Ради України дав доручення Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності узагальнити законопроекти щодо питання гуманізації тримання засуджених та осіб, взятих під варту, розробити та подати на розгляд Верховної Ради України 10-13 квітня 2012 року узагальнений комплексний законопроект з цього питання, що було підтримано Верховною Радою.

У Комітеті з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності був здійснений аналіз законопроектів, що знаходилися на розгляді в Комітеті й торкалися зазначеної вище сфери, а саме:

Проект Закону про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України та Закону України «Про попереднє ув'язнення» (щодо запобіжних заходів), реєстр. № 4189;

- Проект Закону про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо зняття обмежень на одержання засудженими посилок (передач) і бандеролей), реєстр. № 4190;
- Проект Закону про внесення доповнень до статті 8 Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо заборони проведення будь-яких дослідів над засудженими), реєстр. № 4721;
- Проект Закону про внесення змін до статей 78 і 79 Кримінального кодексу України (щодо звільнення від відбування покарання з випробуванням), реєстр. № 6232;
- Проект Закону про внесення змін до статті 122 Кримінально-

виконавчого кодексу України (щодо реалізації права на пенсію осіб, які перебувають в місцях позбавлення волі), реєстр. № 6382;

- Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо забезпечення конституційних прав заарештованих осіб на медичну допомогу та віросповідання), реєстр. № 9206;
- Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації законодавства про попереднє ув'язнення та забезпечення конституційних прав і свобод осіб, взятих під варту), реєстр. № 9216;
- Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання психіатричної допомоги особам, які тримаються під вартою, реєстр. № 9437;
- Проект Закону про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо посилення державного та громадського контролю за дотриманням прав засуджених осіб в установах виконання покарань), реєстр. № 9708;
- Проект Закону про внесення змін до статті 122 Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо призначення пенсії засудженим особам під час відбування покарання), реєстр. № 9773;
- Проект Закону про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо забезпечення прав засуджених осіб на медичну допомогу та віросповідання) реєстр. № 10176.

Частина з цих законопроектів ухвалена як закони, частина не розглянута або відхилена з тих чи інших причин. При підготовці цього законопроекту Комітетом враховані всі позитивні пропозиції щодо гуманізації становища засуджених та осіб, що взяті під варту, з вказаних законопроектів. Також комітетом проаналізовано та враховано висновки Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України до законопроектів реєстр. номери 6382, 9216, 9206, 9773.

Норми чинного законодавства України, що регулюють умови тримання засуджених та осіб, взятих під варту, не повною мірою відповідають вимогам ратифікованих Україною міжнародних договорів у цій сфері, а саме Загальної декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, Мінімальним стандартним правилам поводження з ув'язненими та Європейським в'язничним правилам.

Це неодноразово зазначали Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, представники Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню

чи покаранню, експерти Ради Європи, громадські правозахисні організації.

Законопроект підготовлено у зв'язку з необхідністю забезпечення дотримання та виконання Україною взятих на себе зобов'язань перед Радою Європи та імплементації положень зазначених міжнародних договорів, які регламентують та вимагають, щоб тримання засуджених та підозрюваних осіб здійснювалося в таких умовах, котрі забезпечують людяність, дотримання прав особи, гідності людини, її честі та повагу до особистості.

Дуже обмеженими вважаються на сьогодні можливості контактів осіб, які знаходяться у попередньому ув'язненні, із зовнішнім світом шляхом листування, передачі пакетів та зустрічей. Це при тому, що презумпція невинуватості в даному випадку ще повинна діяти у повному обсязі. Натомість, відвідування і листи хоча і дозволяються, але вимагають дозволу з боку особи, яка проводить розслідування, і такі дозволи, щонайменше на початковій стадії ув'язнення, переважно надаються достатньо рідко. У зв'язку з цим існує схильність до обмеження або іноді взагалі до припинення необхідних соціальних контактів особи під вартою, в тому числі, і з її дітьми, подружжям та іншими особами.

Багато нарікань з боку європейських експертів викликає і наявна процедура відвідання осіб, які знаходяться у попередньому ув'язненні. Серед низки виявлених порушень найбільш проблематичним видається перш за все те, що надання побачень поставлено в залежність від рішення особи, яка веде дізнання або слідство. Отже не можна сказати, що побачення та інші контакти є гарантованими для осіб, які тримаються в установах для попереднього ув'язнення. Така регламентація інституту побачень для затриманих осіб дає підґрунтя для зловживань з боку посадових осіб, що ведуть слідство, та ставить ув'язненого у невизначений стан щодо можливості побачити рідних, близьких та інших осіб, що є прямим порушенням вимог зазначених вище міжнародно-правових актів.

Що ж стосується надання взятим під варту змоги отримувати інформацію про події у суспільстві, державі та світі, то така можливість взагалі не передбачена чинним законодавством, що є обмеженням особи на отримання суспільно-важливої інформації.

Конституція України, Основи законодавства України про охорону здоров'я, Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» та інші законодавчі акти передбачають право кожного громадянина України на вільний вибір лікаря для отримання кваліфікованої медичної допомоги та священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів. Разом з цим, кримінально-виконавче законодавство не містить чітких норм про право засуджених осіб на вільний вибір і допуск лікаря для отримання

медичної допомоги та священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів у місцях позбавлення волі.

Існує чимало проблем і з забезпеченням охорони здоров'я в установах для попереднього ув'язнення. При цьому, саме держава, взявши на себе функцію покарання осіб та обмеживши їх свободу і можливість пересування шляхом поміщення у спеціалізовані установи, зобов'язана надавати таким особам необхідне медичне лікування та огляди. Зі звітів Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню вбачається, що основними недоліками медичного забезпечення та охорони здоров'я установах для попереднього ув'язнення в Україні є: неналежні умови для утримання людей, що призводить до створення сприятливих умов для поширення хвороб, зокрема туберкульозу; відсутність необхідних ліків; неукомплектованість штату медичних працівників, їх недостатність для тієї кількості осіб, яка тримається в зазначених установах і як результат – нерегулярні огляди ув'язнених, виявлення, діагностування та профілактика захворювань.

Чинне кримінально-виконавче законодавство України не відповідає базовим міжнародним стандартам, і ця невідповідність полягає, перш за все, у відсутності системності, узгодженості та дієвих механізмів реалізації існуючих положень.

Законодавство про попереднє ув'язнення потребує негайних і якісних змін, які дозволять Україні неухильно дотримуватися курсу на інтеграцію до Європейського Союзу, який забезпечує гарантії верховенства права, плюралістичної демократії, дотримання прав людини та розвиток в Україні громадянського суспільства.

Даний законопроект покликаний частково вирішити проблему неефективності діючої системи захисту засуджених від катувань, жорстокого поводження, трудової експлуатації та інших протиправних посягань з боку адміністрації установ виконання покарань шляхом деталізації повноважень осіб, що мають право відвідувати такі установи без спеціальних дозволів, та розширення переліку осіб, наділених таким правом.

Як бачимо, проект повинен був носити комплексний характер.

Зокрема, ним передбачалося внести зміни до таких законів України:

1. У Кримінально-виконавчому кодексі України:

1) У частині першій статті 8:

- абзац шостий викласти в такій редакції:

«на охорону здоров'я в обсязі, встановленому Основами

законодавства України про охорону здоров'я, за винятком обмежень, передбачених цим Кодексом. Охорона здоров'я забезпечується системою медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних заходів, а також поєднанням безоплатних і платних форм медичної допомоги. Засудженому гарантується право на вільний вибір і допуск лікаря для отримання медичної допомоги, у тому числі за власні кошти. Засуджені, які мають розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи інших одурманюючих засобів, можуть за їх письмової згоди пройти курс лікування від вказаних захворювань»;

- доповнити новим, восьмим, абзацем такого змісту:

«на здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані із ставленням до релігії, у тому числі на вільний вибір і допуск священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів, за винятком обмежень, передбачених цим Кодексом».

- 2) статтю 24 викласти в такій редакції:

«Стаття 24. Відвідування установ виконання покарань

1. Без спеціального дозволу (акредитації) в будь-який час безперешкодно відвідувати установи виконання покарань для здійснення контролю та проведення перевірок (за бажанням – у супроводі до трьох медичних працівників для медичного огляду засуджених та до двох представників засобів масової інформації) мають право:

1) Президент України або спеціально уповноважені ним представники (не більше п'яти осіб у кожній області, Автономній Республіці Крим, містах Києві та Севастополі);

2) Голова Верховної Ради України або спеціально уповноважені ним представники (не більше двох осіб у кожній області, Автономній Республіці Крим, містах Києві та Севастополі);

3) Прем'єр-міністр України або спеціально уповноважені ним представники (не більше двох осіб у кожній області, Автономній Республіці Крим, містах Києві та Севастополі);

- 4) Уповноважений Верховної Ради України з прав людини або спеціально уповноважені ним представники;
- 5) Голова комітету Верховної Ради України, до предмету відання якого віднесено кримінально-виконавче законодавство, або члени цього комітету;
- 6) голова, заступники голови та члени Комісії при Президентові України у питаннях помилування;
- 7) Міністр юстиції України або спеціально уповноважені ним представники (не більше двох осіб у кожній області, Автономній Республіці Крим, містах Києві та Севастополі);
- 8) Міністр внутрішніх справ України або спеціально уповноважені ним представники (не більше двох осіб у кожній області, Автономній Республіці Крим, містах Києві та Севастополі);
- 9) члени Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню;
- 10) Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим, голови місцевих державних адміністрацій, на території яких вони розташовані, або спеціально уповноважені ними представники (не більше п'яти осіб на відповідну територію);
- 11) депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим та депутати місцевих рад;
- 12) Генеральний прокурор України, а також уповноважені ним прокурори і прокурори, які здійснюють нагляд за виконанням покарань на відповідній території;
- 13) Голова, заступник голови та члени наглядової комісії, які здійснюють організацію громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань;
- 14) народні депутати України, їх помічники;
- 15) сільський, селищний, міський голова або спеціально уповноважені ними представники (не більше п'яти осіб) – на території відповідної місцевої ради;

1б) члени громадських рад при центральному органі виконавчої влади з питань виконання покарань та його територіальних підрозділах – на відповідній території.

2. Інші особи, а також близькі родичі засуджених, можуть відвідувати установи виконання покарань за спеціальним дозволом адміністрації цих установ або органів управління зазначеними установами.

3. Особи, зазначені в частині першій цієї статті, в тому числі представники засобів масової інформації, під час відвідування установ виконання покарань вправі безперешкодно, без обмеження в часі, із забезпеченням максимального сприяння працівників та адміністрацій установ виконання покарань пересуватися територією установ виконання покарань, здійснювати аудіо- та відеозапис та поширювати отриману інформацію, ознайомлюватися зі звітністю, в тому числі й статистичною, проводити ревізії, здійснювати інспектування, подавати усні або письмові запити, перевіряти дотримання законодавства, оскаржувати протиправні дії (бездіяльність) посадових та службових осіб установ виконання покарань, вимагати негайного припинення таких дій (бездіяльності) та притягнення до відповідальності винних осіб (з наступним вичерпним письмовим повідомленням відповідної особи про житті (не вжиті) заходи відповідальності протягом 10 днів з дня отримання відповідної вимоги), ознайомлюватися з особовими справами засуджених, іншими документами тощо, спілкуватися з будь-якими працівниками установ виконання покарань та засудженими (в тому числі на умовах анонімності).

4. Особи, зазначені в п. 1-11 частини першої цієї статті, на їх вимогу мають право зустрітися з будь-якою особою, яка відбуває покарання.

5. Спеціально уповноважені представники набувають своїх повноважень після подання до суб'єкта призначення, зазначеного в частині першій цієї статті, письмової заяви, видання щодо них відповідних розпорядчих актів особами, яких вони представляють, та отримання відповідного посвідчення.

Спеціально уповноважені представники (крім представників Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини) здійснюють свої повноваження на громадських засадах.

При призначенні особами, зазначеними в частині першій цієї статті, крім Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, своїх представників перевага надається кандидатам – членам громадських правозахисних організацій.

6. Режим в установах виконання покарань не повинен перешкоджати або використовуватися як перешкода реалізації суб'єктами контролю своїх повноважень, встановлених частиною третьою цієї статті.

7. В одній установі виконання покарань не може одночасно перебувати більше 10 осіб, зазначених в частині першій цієї статті, включаючи медичних працівників (які здійснюють супровід) та представників засобів масової інформації. У разі перевищення вказаної кількості перевага на подальше перебування в установі виконання покарань надається особам, які першими потрапили на територію установи виконання покарань»;

- 3) частину другу статті 25 після слів «об'єднання громадян» доповнити словами «та засоби масової інформації»;
- 4) частину першу статті 111 доповнити абзацем третім такого змісту:
«одержання медичної допомоги, якщо така допомога не може бути надана на території відповідного місця позбавлення волі»;
- 5) у статті 122:
 - частину першу доповнити абзацем другим такого змісту:
«Пенсії засудженим за наявності відповідного права, мають призначатися органами Пенсійного фонду за місцем відбування покарання»;
 - у частині другій перше речення виключити;
 - доповнити новою, третьою, частиною такого змісту:
«3. Особа, яка під час відбування покарання набула права на пенсію відповідно до частини першої цієї статті, надає адміністрації виправного закладу клопотання про забезпечення необхідних умов для призначення їй

пенсії за місцезнаходженням цього виправного закладу, в тому числі щодо виклику представників Пенсійного фонду України та офіційного прийому ними у встановленому порядку необхідних документів безпосередньо від особи, яка відбуває покарання або від представника особи, яка відбуває покарання, за нотаріальним дорученням.

Адміністрація виправного закладу не більш, як протягом 30 днів з дня реєстрації клопотання особи, що набула права на призначення пенсії відповідно до частини першої цієї статті, під час відбування покарання, забезпечує зустріч засудженого з представником Пенсійного фонду України та всебічно сприяє належному оформленню і подачі ним відповідних документів або забезпечує умови для оформлення і подання необхідних документів через представника особи, яка відбуває покарання»;

- відповідно частини третю – четверту вважати частинами четвертою – п'ятою;
- у частині четвертій слова «після звільнення» виключити;
- у частині п'ятій слова «після звільнення їх від покарання» виключити.

2. У Законі України «Про попереднє ув'язнення»:

1) у статті 4:

- частину другу викласти в такій редакції:

«Порядок і термін тримання осіб, взятих під варту, в ізоляторі тимчасового тримання, на гауптвахті Військової служби правопорядку у Збройних Силах України визначаються законом»;

- у частині третій слова «постановою особи, яка проводить розслідування» замінити словами «вмотивованим рішенням суду»;

2) доповнити новою статтею 4-1 такого змісту:

«Стаття 4-1. Відвідування установ для попереднього ув'язнення

1. Без спеціального дозволу відвідувати установи для попереднього ув'язнення та осіб, взятих під варту, які у них перебувають, або до яких застосовано тимчасовий і екстрадиційний арешт, для здійснення контролю мають право:

- Президент України;
- Прем'єр-міністр України;

- Уповноважений Верховної Ради України з прав людини або спеціально уповноважені ним представники;
- голова, заступники голови та члени Комісії при Президентіві України у питаннях помилування;
- Міністр юстиції України;
- члени Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню;
- Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим, голови місцевих державних адміністрацій, на території яких вони розташовані;
- народні депутати України, а також депутати, уповноважені на те Верховною Радою Автономної Республіки Крим, місцевими радами;
- Генеральний прокурор України, а також уповноважені ним прокурори і прокурори, які здійснюють нагляд за додержанням законодавства в місцях попереднього ув'язнення на відповідній території;
- Голова, заступник голови та члени наглядової комісії, які здійснюють організацію громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів осіб, взятих під варту, під час тримання їх в установах для попереднього ув'язнення;
- сільський, селищний, міський голова – на території відповідної місцевої ради.

2. Представники засобів масової інформації та інші особи можуть відвідувати установи для попереднього ув'язнення за спеціальним дозволом адміністрації цих установ або органів управління зазначеними установами.»;

3) статтю 6 викласти в новій редакції такого змісту:

«Особи, які перебувають у місцях попереднього ув'язнення, користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених цим Законом, іншими законами України і вмотивованими рішеннями суду.

Правовий статус іноземців і осіб без громадянства, які перебувають у місцях попереднього ув'язнення,

визначається законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Забороняється дискримінація осіб, які перебувають у місцях попереднього ув'язнення, за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або будь-якими іншими ознаками»;

4) статтю 7 викласти в новій редакції такого змісту:

«Режим у місцях попереднього ув'язнення, тобто порядок і умови тримання осіб, взятих під варту, та нагляду за ними з метою забезпечення попереднього ув'язнення, встановлюється цим Законом та іншими нормативними актами.

Режим у місцях попереднього ув'язнення має зводити до мінімуму різницю між умовами перебування в них і проживання на свободі, що повинно сприяти досягненню мети попереднього ув'язнення, а також ефективній підготовці особи, взятої під варту, до захисту своїх прав та інтересів при здійсненні кримінально-процесуальних заходів.

Основними вимогами режиму в місцях попереднього ув'язнення є ізоляція осіб, взятих під варту, постійний нагляд за ними і роздільне тримання їх у порядку, передбаченому статтею 8 цього Закону.

Особи, щодо яких як запобіжний захід обрано взяття під варту або до яких застосовано тимчасовий чи екстрадиційний арешт, підлягають обшуку, медичному огляду, дактилоскопіюванню і фотографуванню; їх ознайомлюють з правами, обов'язками та вимогами режиму.

Речі, які є при них, а також передачі й посилки, що надходять на їхнє ім'я, підлягають огляду. Відомості, які стали відомі персоналу місць попереднього ув'язнення в результаті проведення таких заходів та не стосуються кримінальної справи, є таємною інформацією й не підлягають розголошенню.

Особам, щодо яких як запобіжний захід обрано взят-

тя під варту або до яких застосовано тимчасовий чи екстрадиційний арешт, забороняється мати при собі гроші та цінні речі, а також предмети, не дозволені для зберігання в місцях попереднього ув'язнення. Вилучені у них при доставлені в місця попереднього ув'язнення гроші зараховуються на їхні особові рахунки, а предмети, заборонені для зберігання і використання в місцях попереднього ув'язнення, вилучаються і здаються на зберігання адміністрації установи до звільнення, про що складається відповідний акт.

Обшук співробітника кадрового складу розвідувального органу України, взятого під варту, та огляд його речей здійснюються тільки у присутності офіційних представників цього органу.

Особи, які заходять на територію установи або виходять з неї, підлягають огляду у порядку, визначеному нормативно-правовими актами центрального органу виконавчої влади з питань виконання покарань»;

5) у статті 8:

- в частині першій слова «мотивованою постановою особи, установи, в провадженні яких знаходиться справа, чи начальника установи для попереднього ув'язнення, санкціонованою прокурором,» замінити словами «вмотивованим рішенням суду»;
- в абзаці п'ятому частини другої слова «яких вперше притягнуто до кримінальної відповідальності» замінити словами «які раніше не притягалися до кримінальної відповідальності»;
- доповнити новою частиною п'ятою такого змісту:

«Особи, хворі на туберкульоз, ВІЛ-інфекцію/СНІД чи інші вірусні та соціально небезпечні захворювання, з моменту їх виявлення негайно розміщуються окремо, ізольовано від інших осіб, які перебувають під вартою. Хворим невідкладно надається лікування відповідно до вимог, передбачених законодавством.»;

- у зв'язку з цим частину п'яту вважати відповідно частиною шостою;
- в частині шостій слова «центральним органом виконавчої влади з питань виконання покарань, Військовою службою правопорядку у Збройних Силах України, Міністерством охорони здоров'я України за погодженням з Генеральною прокуратурою України» замінити словами «Кабінетом Міністрів України»;

б) у статті 9:

- частину першу доповнити новими абзацами другим – четвертим такого змісту:

«на гуманне ставлення до себе і на повагу гідності, властивої людській особистості;

- на отримання медичної допомоги і лікування, в тому числі платних медичних послуг за рахунок особистих грошових коштів чи коштів рідних та близьких;
 - на вільний вибір і допуск не рідше одного разу на тиждень за наявності відповідного прохання особи (а у випадках гострого погіршення стану здоров'я, що загрожує смертю, – невідкладно) священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів;
 - подавати пропозиції, заяви і скарги в усній чи письмовій формі від свого імені;»;
- у зв'язку з цим абзаци другий – четвертий вважати відповідно п'ятим – сьомим;
 - абзаци шостий викласти в новій редакції такого змісту:

«одержувати інформацію і роз'яснення правил тримання під вартою, в тому числі у письмовому вигляді;»;
 - у першому реченні абзацу сьомого слова «одна година» замінити словами «не менше однієї години і не більше трьох годин»;
 - у другому реченні абзацу сьомого слова «двох годин» замінити словами «чотирьох годин з можливими перервами;»;
 - доповнити новим, восьмим, абзацем такого змісту:

«на об'єктивне, повне і своєчасне інформування про найважливіші соціально-політичні події в Україні та за її межами;»;
 - у зв'язку з цим абзаци п'ятий та шостий вважати відповідно абзацами дев'ятим та десятим і викласти їх в новій редакції такого змісту:

«одержувати передачі або посилки та грошові перекази і передачі без обмеження їх кількості;

купувати протягом місяця за безготівковим розрахунком продукти харчування, предмети першої необхідності, письмове приладдя, газети та книги без будь-яких обмежень через торговельну мережу на замовлення;»;
 - доповнити новим, одинадцятим, абзацем такого змісту:

«на забезпечення належних санітарно-гігієнічних умов,

в тому числі на прийняття душу (з гарячою водою) або відвідування бані не менше чотирьох разів на тиждень»

- у зв'язку з цим абзаци сьомий – десятий вважати відповідно абзацами дванадцятим – п'ятнадцятим;
 - доповнити новим, шістнадцятим, абзацем такого змісту:

«на допомогу з боку адміністрації місця попереднього ув'язнення у належному оформленні та складанні звернень, заяв та скарг.»;
 - доповнити новою, другою, частиною такого змісту:

«У разі виникнення небезпеки життю і здоров'ю особи, взятої під варту, вона має право звернутися із заявою до будь-якого працівника місця попереднього ув'язнення з проханням про забезпечення особистої безпеки. У цьому разі відповідний працівник зобов'язаний вжити невідкладних заходів щодо забезпечення особистої безпеки затриманого.»;
 - у зв'язку з цим частини другу – п'яту вважати відповідно частинами третьою – шостою;
 - у частині шостій слова «першої необхідності, які забороняється передавати особам,» замінити словами «які забороняється отримувати та зберігати особам,»;
- 7) статтю 11 доповнити частиною б такого змісту:
- «Особа, взята під варту, має право на вільний вибір і допуск лікаря для отримання медичної допомоги у слідчому ізоляторі за власні кошти, якщо це виправдано станом її здоров'я та після попереднього проведення медичного обстеження в межах слідчого ізолятора працівниками його медичного персоналу.»
- 8) у статті 12:
- частину першу викласти в новій редакції такого змісту:

«Побачення з родичами або іншими особами може надавати взятим під варту адміністрація місця попереднього ув'язнення лише з письмового дозволу слідчого або суду, які здійснюють кримінальне провадження, не менше трьох разів на місяць. Тривалість побачення встановлюється від однієї до чотирьох годин.»;
 - доповнити новою, другою, частиною такого змісту:

«Особи, взяті під варту, можуть в письмовій формі від-

мовитись від запропонованого побачення та на власний розсуд визначають черговість зустрічей з родичами або іншими особами, про що робиться відповідних запис у спеціальному журналі.»;

- у зв'язку з цим частини другу – п'яту вважати відповідно третьою – шостою;
 - у частині шостій слова «письмового дозволу» замінити словами «одночасним письмовим повідомленням»;
- 9) у статті 13:
- у першому реченні частини першої слово «громадянами» замінити словом «особами» та слова «з письмового дозволу особи або органу, в провадженні яких знаходиться справа» вилучити;
 - доповнити новою, третьою, частиною такого змісту:

«Відомості, які стали відомі персоналу місць попереднього ув'язнення в результаті проведення таких заходів й не стосуються кримінальної справи, є таємною інформацією й не підлягають розголошенню.»;
 - у зв'язку з цим частини третю – дев'яту вважати відповідно частинами четвертою – десятою;
- 10) у частині першій статті 14:
- доповнити новим, третім, абзацем такого змісту: «додаткове побачення»;
 - у зв'язку з цим абзаци третій – сьомий вважати відповідно четвертим – восьмим;
 - абзаци п'ятий – сьомий вилучити;
- 11) частину третю статті 15 викласти в новій редакції такого змісту:
- «Особи, взяті під варту, які злісно порушують вимоги режиму, за вмотивованим рішенням суду можуть бути поміщені до карцера на строк до десяти діб, а неповнолітні – на строк до п'яти діб. Поміщення до карцера не повинно поєднуватися з погіршенням встановлених норм харчування, санітарії та гігієни»;
- 12) в частині другій статті 17 слова «постановою начальника місця попереднього ув'язнення» замінити словами «вмотивованим рішенням суду»;
- 13) статтю 22 доповнити новою, третьою, частиною такого змісту:
- «Парламентський, відомчий та громадський контроль за додержанням законодавства в місцях попереднього ув'язнення здійснюється у порядку, встановленому Кримінально-виконавчим кодексом України».

Зауваження ГНЕУ до нього були такими:

Не зовсім виправданою видається пропозиція законопроекту щодо надання права низці осіб, що обіймають відповідальні та особливо відповідальні посади в органах державної влади та місцевого самоврядування (Президент України, Прем'єр-міністр України, Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим, голови місцевих державних адміністрацій, на території яких розташовані установи попереднього ув'язнення та інші) **без спеціального дозволу в будь-який час** відвідувати установи для попереднього ув'язнення та осіб, взятих під варту, які у них перебувають, або до яких застосовано тимчасовий і екстрадиційний арешт, а також установи виконання покарань (стаття 4-1 Закону України «Про попереднє ув'язнення», частина перша статті 24 КВК України у редакції проекту). На нашу думку, кількість таких посадових осіб має бути обмеженою, а їх професійна діяльність має стосуватися або питань додержання законності, або питань додержання прав людини. З огляду на це наведений у проекті перелік доцільно переглянути у бік його скорочення.

Що стосується пропозиції законопроекту надати зазначеним вище особам права відвідування установи виконання покарання *в будь-який час та безперешкодно* (пропонована редакція статті 24 КВК України), то це положення не узгоджується з вимогами чинної статті 102 КВК України. Адже найважливішою вимогою режиму виконання покарання у вигляді позбавлення волі є *ізоляція засуджених*. Серед перерахованих найбільш важливим елементом ізоляції при позбавленні волі є **істотні обмеження у спілкуванні засудженого з особами, що знаходяться на волі, за межами відповідної установи**. Без ізоляції засуджених і похідних від неї обмежень не може бути, власне, й позбавлення волі, як одного з виду кримінальних покарань.

Заперечення викликає також положення про можливість «супроводу» зазначених вище осіб «трьома медичним працівникам для здійснення медичного огляду» під час відвідування установи виконання покарання.

Вільний допуск будь-якого лікаря (за вибором засудженого) до установи виконання покарання... без встановлення певних обмежень і процедур його реалізації може призвести до повного нівелювання режиму відбування покарання тих видів, які передбачають обмеження або позбавлення волі.

Запропоновані проектом зміни до частини другої статті 25 КВК України (щодо надання засобам масової інформації права здійснювати громадський контроль за дотриманням прав засуджених при виконанні кримінального покарання нарівні з наглядовими комісіями), на наш погляд, є юридично необґрунтованими та недоцільними, оскільки чинне законодавство надає

право відвідування установ виконання покарань представниками засобів масової інформації **для висвітлювання усіх аспектів діяльності органів державної виконавчої влади, в тому числі й тих, які виконують кримінальні покарання.**

Неприйнятними є запропоновані частиною третьою статті 24 КВК України (у редакції законопроекту) повноваження представників ЗМІ та посадових осіб, зазначених у цій статті, ознайомлюватися зі звітністю, в тому числі й статистичною; проводити ревізії; здійснювати інспектування; перевіряти додержання законодавства; вимагати негайного припинення таких дій (бездіяльності) та притягнення до відповідальності винних осіб (з наступним вичерпним письмовим повідомленням відповідної особи про вжиті (не вжиті) заходи відповідальності протягом 10 днів з дня отримання відповідної вимоги); ознайомлюватися з особовими справами засуджених, іншими документами тощо. Фактично це означає, що «право на відвідання» установ виконання покарань перетворюється на право тотальної перевірки установ виконання покарань усіма зазначеними особами (включаючи й представників ЗМІ) у будь-який час і без будь-яких обмежень щодо кількості таких перевірок. Прийняття такої норми несе в собі загрозу повної дестабілізації роботи установ виконання покарань.

Цей законопроект не був включений до порядку денного сесії.

Проект Закону про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо підвищення рівня захисту прав засуджених осіб, реєстр. № 10398.

Ю. Прокопчук (автор законопроекту) у Пояснювальній записці до нього¹⁴⁵ зазначав: досвід зарубіжних країн з розвинутою демократією свідчить, що питання забезпечення основоположних прав засуджених в установах виконання покарань є одним з пріоритетів державної політики. Таку важливу роль діяльності держави з даного напрямку підтверджують взяті Україною перед Радою Європи зобов'язання щодо приведення національного законодавства з питань дотримання прав засуджених в установах виконання покарань у відповідність європейським стандартам.

Так, визначений статтею 154 Кримінально-виконавчого кодексу України порядок вибіркового, на розсуд адміністрації установ виконання покарань, направлення до суду подань щодо можливого застосування до засуджених умовно-дострокового звільнення та заміни покарання більш м'яким не відповідає вимогам ст. 10 Загальної декларації прав людини, прийнятої резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року та

¹⁴⁵ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=43264

зобов'язанням Ради Європи, оскільки не забезпечує рівності прав громадян на розгляд їх справ незалежним і безстороннім судом.

Експерти Ради Європи констатують, що вимог міжнародної організації дотримуються не у повній мірі. Рішеннями Європейського суду у справах «Мустафаєв проти України», «Меркулова проти України» у 2011 році визнано порушення Україною ст. 3 Європейської Конвенції з прав людини, а саме нелюдським та таким, що принижує гідність, поводження із засудженими, а також по справі «Третьяков проти України» у 2012 році європейською судовою інстанцією визнано порушення одразу ст.ст. 3, 5, 6 Конвенції.

Дані статистичних звітів Генеральної прокуратури України за 2011 рік свідчать, що через неналежні умови тримання, медичне та соціально-побутове забезпечення засуджених та ув'язнених зростає рівень смертності від хвороб, неналежне ставлення персоналу установ виконання покарань. Так, 325 кримінальних справ порушено щодо працівників установ, в тому числі і за несумлінне ставлення до службових обов'язків. За вчинення корупційних діянь притягнуто 66 службових осіб органів Державної пенітенціарної служби.

Законопроектом пропонувалося наступне:

Внести до Кримінально-виконавчого кодексу України такі зміни:

1. Частину першу статті 8 викласти в такій редакції:

«1. Засуджені мають право:

- на отримання інформації про свої права і обов'язки, порядок і умови виконання та відбування призначеного судом покарання;
- на гуманне ставлення до себе і на повагу гідності, властивої людській особистості; засуджені не повинні підлягати жорстокому, нелюдському або такому, що принижує їх гідність поводженню. Заходи впливу можуть застосовуватися до засуджених виключно на підставі закону;
- засуджені не можуть бути піддані медичним або іншим дослідженням незалежно від їхньої згоди;
- звертатися відповідно до законодавства з пропозиціями, заявами і скаргами до адміністрації органів і установ виконання покарань, їх вищестоящих органів, а також до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Європейського суду з прав людини, а також інших відповідних органів

міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій, суду, органів прокуратури, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань;

- засуджені, в тому числі й іноземні громадяни та особи без громадянства, мають право давати пояснення і вести листування, а також звертатися з пропозиціями, заявами і скаргами рідною мовою. Відповіді засудженим надаються мовою звернення. У разі відсутності можливості дати відповідь мовою звернення вона дається українською мовою з перекладом відповіді мовою звернення, який забезпечується органом або установою виконання покарань;

- на охорону здоров'я в обсязі, встановленому Основами законодавства України про охорону, за винятком обмежень, передбачених законом. Охорона здоров'я забезпечується системою медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних заходів, а також поєднанням безоплатних і платних форм медичної допомоги. Засудженому гарантується право на вільний вибір і допуск лікаря для отримання медичної допомоги, у тому числі за власні кошти. Засуджені, які мають розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи інших одурманюючих засобів, можуть за їх письмової згоди пройти курс лікування від вказаних захворювань;

- на соціальне забезпечення, у тому числі й на отримання пенсій, відповідно до законів України;

- сповідувати будь-яку релігію або висловлювати переконання, пов'язані зі ставленням до релігії, а також на вільний вибір та допуск священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів, за винятком обмежень, передбачених цим Кодексом».

2. У статті 100:

1) частину другу викласти в такій редакції:

«2. Зміна умов тримання в межах однієї колонії здійснюється за клопотанням начальника відділення соціально-психологічної служби постановою начальника колонії. У випадках, якщо така постанова передбачає

переведення засудженого у більш суворі умови тримання або збільшує обсяг встановлених правообмежень, вона обов'язково погоджується з наглядовою комісією»;

2) частину третю викласти в такій редакції:

«3. Зміна умов тримання засудженого шляхом переведення його до виправної колонії іншого рівня безпеки здійснюється центральним органом виконавчої влади з питань виконання покарань за поданням адміністрації виправної колонії, погодженим з начальником управління (відділу) центральним органом виконавчої влади з питань виконання покарань в Автономній Республіці Крим, області, місті Києві та Київській області. У випадках, якщо таке подання передбачає переведення засудженого у більш суворі умови тримання або збільшує обсяг встановлених правообмежень, воно обов'язково погоджується зі спостережною комісією».

3. У частині першій статті 118 слово «повинні» замінити словами «мають право».

4. У частині четвертій статті 122 слова «після звільнення їх від покарання» вилучити.

5. Частину першу статті 142 викласти в такій редакції:

«1. Засудженим жінкам, які сумлінно ставляться до праці і додержуються вимог режиму, за постановою начальника виправної колонії може бути дозволено проживання за межами виправної колонії на час звільнення від роботи у зв'язку з вагітністю і пологами, а також до досягнення дитиною трирічного віку».

6. Частину третю статті 154 викласти в такій редакції:

«3. Стосовно засудженого, щодо якого відповідно до статей 81, 82 Кримінального кодексу України може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, орган або установа виконання покарань надсилає подання до суду у порядку, встановленому кримінально-процесуальним законодавством. Адміністрація органу або установи виконання покарань після відбуття засудженим установленої Кримінальним кодексом України частини строку покарання зобов'я-

зана в місячний термін надіслати до суду за місцем відбуття покарання засудженим спільне поданням спостережної комісії або служби у справах дітей для вирішення питання щодо застосування стосовно нього умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким».

І знову зауваження ГНЕУ¹⁴⁶ стосувалися в тому числі й процедури допуску до засуджених лікарів, священнослужителів.

У Верховній Раді України сьомого скликання:

Проект Закону про внесення змін до статті 116 Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо забезпечення прав засуджених осіб на медичну допомогу), реєстр. № 1020.

Даний законопроект також мав на меті визначити право засудженої особи на медичне обслуговування.

Зокрема, пропонувалося внести такі зміни до статті 116 Кримінально-виконавчого кодексу України:

1) частину п'яту статті 116 викласти у новій редакції:

«5. Засуджена особа або її представник мають право звернутися із заявою до керівництва установи виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – УВП) з проханням надати їй лікаря-фахівця. Відшкодування витрат, пов'язаних із залученням обраного лікаря-фахівця, здійснюється за рахунок засудженої особи, якій надавалась медична допомога, або її родичів. Консультування, обстеження і лікування засудженої особи здійснюється в медичних частинах УВП у присутності персоналу медичної частини, а у разі неможливості проведення таких заходів – на території відповідного медичного закладу за призначенням лікаря – фахівця».

Серед зауважень ГНЕУ¹⁴⁷, яке в цілому підтримало законопроект, варто виокремити таке: з метою уникнення при реалізації даної норми зловживань та маніпуляцій засудженими наданим їм правом вважаємо за

146 http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=43264

147 http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44927

доцільне доповнити текст запропонованої частини п'ятої статті 116 КВК застереженням «за умови неможливості отримання належної медичної допомоги у місцях позбавлення волі».

На наш погляд, таке доповнення ризикувало би стати перешкодою на шляху забезпечення прав засуджених на медичну допомогу, оскільки містить оціночне поняття «належної» медичної допомоги у місцях позбавлення волі, і застосовувати його мали б представники їх адміністрації.

Законопроект не було включено до порядку денного сесії парламенту.

Проект Закону про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання, реєстр. № 1131.

Цей законопроект¹⁴⁸ було розроблено Міністерством юстиції України на виконання пункту 19 Орієнтовного плану законопроектних робіт на 2012 рік, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 року № 1345.

Проектом Закону передбачається внести зміни до Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – Кодекс), спрямовані на упорядкування умов відбування покарання засудженими до обмеження волі та позбавлення волі на певний строк, основні з яких полягають у такому.

Так, проектом Закону передбачається внести зміни до частини другої статті 46 Кодексу, якими виключити положення, що передбачають можливість подання кримінально-виконавчою інспекцією до суду матеріалів на засудженого до покарання у вигляді виправних робіт щодо заміни невідбутої частини покарання штрафом. Необхідність внесення зазначених змін обумовлена тим, що стаття 82 Кримінального кодексу України, яка визначає порядок заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, не передбачає можливості заміни покарання у вигляді виправних робіт штрафом.

З огляду на те, що засудженим до обмеження волі, а також засудженим до позбавлення волі, які тримаються в дільниці соціальної реабілітації, дозволено носити цивільний одяг, користуватися грошима без обмежень та цінними речами, проектом Закону пропонується дозволити таким засудженим мати при собі та користуватися мобільними телефонами та аксесуарами до них (зміни до статей 59 та 99 Кодексу).

Змінами до статті 59 передбачається також урегулювати порядок надання засудженим до обмеження волі тривалих побачень, зокрема надати право на позачергове тривале побачення для реєстрації шлюбу.

¹⁴⁸ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45216

Зміни до статей 92 та 150 Кодексу обумовлені необхідністю узгодження норм цих статей з положеннями статті 151¹ Кодексу, які передбачають можливість переведення засуджених до довічного позбавлення волі, які відбули двадцять років покарання у приміщеннях камерного типу, до звичайних житлових приміщень колонії максимального рівня безпеки і тримання їх серед інших засуджених.

З метою запобігання можливому поширенню захворювання серед засуджених, персоналу установи та інших осіб проектом Закону передбачається внести зміни до статті 95 Кодексу, відповідно до яких встановити обмеження щодо побачень (крім побачень з адвокатом) для засуджених під час їх тримання у дільниці карантину, діагностики і розподілу.

Зазначене зумовлене тим, що після прибуття до установи засуджені протягом чотирнадцяти днів тримаються у дільниці карантину, діагностики і розподілу ізольовано від інших засуджених, де піддаються повному медичному обстеженню для виявлення інфекційних, соматичних і психічних захворювань, а також первинному психолого-педагогічному обстеженню.

Відповідно до частини другої статті 7 Кодексу, засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених цим Кодексом, законами України і встановлених вироком суду. Відтак заборони щодо засуджених мають бути визначені саме законодавчим актом.

У зв'язку з цим проектом передбачається внести доповнення до частини четвертої статті 107 Кодексу, закріпивши у Кодексі вичерпний перелік заборон щодо засуджених, які на сьогодні визначені підзаконними нормативно-правовими актами.

Змінами до статті 111 Кодексу пропонується упорядкувати короткочасні виїзди за межі виправних і виховних колоній.

Так, виправні колонії мінімального рівня безпеки відповідно до статті 18 Кодексу поділяються на виправні колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та виправні колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання.

У виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання відбувають покарання чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за злочини невеликої та середньої тяжкості, а також жінки, засуджені за злочини невеликої та середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини. Засуджені, які відбувають покарання в зазначених установах, являють собою значну суспільну небезпеку, їх особистості належним чином не вивчені. У разі надання таким засудженим короткочасних виїздів існує значний ризик

неповернення їх після закінчення строку виїзду, а також вчинення ними нових злочинів.

З урахуванням викладеного необхідно дозволити короткочасні виїзди з виправних колоній мінімального рівня безпеки засудженим, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання.

Також проектом передбачені зміни до статті 134 Кодексу, відповідно до яких засудженим, які відбувають стягнення у вигляді поміщення у дисциплінарний ізолятор, карцер або переведення до приміщення камерного типу (одиначної камери), телефонні розмови надаватимуться з метою виховного впливу або у зв'язку з винятковими особистими обставинами (смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, стихійне лихо, що спричинило значну матеріальну шкоду засудженому або його сім'ї).

Внесення змін до статті 141 Кодексу обумовлено необхідністю підвищення правової захищеності матерів та дітей, які перебувають у будинках дитини при виправних колоніях.

Будинки дитини функціонують при виправних колоніях для засуджених жінок. Засуджені матері з дітьми перебувають на повному утриманні держави з моменту народження і до досягнення дитиною трьох років.

Внесення змін до частини першої діючої редакції статті обумовлено тим, що будинки дитини при виправних колоніях для засуджених жінок не мають статусу дитячих закладів. Внаслідок цього дітям, які утримуються в зазначених будинках дитини, не призначається і не виплачується державна допомога у порядку, визначеному законодавством про державну допомогу сім'ям з дітьми (перерахування коштів на відкритий в установі уповноваженого банку рахунок дитини).

Доповнення статті новою, п'ятою, частиною зумовлене необхідністю врегулювання питання можливості спілкування дитини, яка перебуває у будинку дитини при виправній колонії, з іншими родичами, що забезпечить дотримання статті 8 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини. Як визначається у рішеннях Європейського суду з прав людини, поміщення дитини у спеціалізовану установу не повинне остаточно припинити стосунки у межах біологічної сім'ї (справа «В. і W. проти Сполученого Королівства»), а держава має сприяти побаченням з метою гармонійного розвитку стосунків у сім'ї (справа «Еріксон проти Швеції»).

Частина шоста статті 141 Кодексу потребує вилучення норми, яка визначає можливість скасування перебування дитини в будинку дитини після досягнення нею трирічного віку, яке було продовжено у порядку, визначеному цією статтею, у разі злісного порушення матір'ю вимог режиму відбування покарання. Недотримання засудженою жінкою вимог режиму утримання не може бути підставою для розлучення її з дитиною, яка може утримуватися в будинку дитини при виправній колонії. Це є порушенням принципів, проголошених Конвенцією про права дитини, а саме статтею 9: «Держави-учасниці забезпечують те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи, згідно з судовим рішенням, відповідно до застосовуваного закону і процедур визначають, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини».

У рішенні у справі «Савіни проти України» від 18 грудня 2008 року Європейським судом з прав людини зазначається, що «право батьків і дітей бути поряд один з одним становить основоположну складову сімейного життя» і що «заходи національних органів, спрямовані перешкодити цьому, є втручанням у права, гарантовані статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод».

Внесення змін до статті 143 Кодексу пов'язане з необхідністю узгодження її положень з пунктом 60 розділу J «Розширення кола спілкування неповнолітніх» Правил ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі, згідно з яким кожен неповнолітній повинен мати право на регулярні і часті побачення, в принципі раз на тиждень і не менше разу на місяць, в умовах, що враховують потребу неповнолітнього в усамітненні, контактах і не обмеженому спілкуванні зі своєю сім'єю і захисником. У зв'язку з цим доцільно не обмежувати засуджених неповнолітніх у короткострокових побаченнях та надати можливість мати тривалі побачення один раз на місяць.

Серед зауважень ГНЕУ варто назвати такі:

- не можна погодитися з пропозицією законопроекту щодо надання засудженим до обмеження волі та позбавлення волі на певний строк можливості мати при собі та без обмежень користуватися мобільним телефоном (ч. 2 ст. 59, ч. 2 ст. 99 КВК – в редакції проекту). Адже найважливішою вимогою режиму виконання покарання у вигляді позбавлення (так само й обмеження) волі є ізоляція засуджених... Без ізоляції засуджених і похідних від неї обмежень не може бути, власне, й позбавлення (обмеження) волі як виду кримінального покарання. Крім того, законопроектом не передбачено здійснення контролю за розмовами по мобільному телефону, можливості блокування певних розмов, що може зашкодити інтересам правосуддя та боротьби зі

злочинністю... Надання необмеженого права користування такими засобами зв'язку сприятиме вчиненню нових злочинів, а також повністю нівелює інші обмеження, передбачені чинним КВК для засуджених до обмеження та позбавлення волі (обмеження побачення, листування тощо).

- Висловлені зауваження частково стосуються й пропозиції законопроекту щодо надання засудженим, які відбувають кримінальне покарання у виховних колоніях, **короткострокових побачень без обмежень** (ч. 1 ст. 143 КВК – в редакції проекту).

Харківський національний університет внутрішніх справ запропонував надати засудженим можливість «мати мобільні телефони та аксесуари до них, що зберігатимуться в окремій кімнаті виправного центру, де засуджені за власним бажанням можуть здійснювати дзвінки у присутності службових осіб адміністрації центру»¹⁴⁹.

Фахівці Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» зазначили, що наявність дітей є правом родини, а не їх обов'язком і не можна ставити процедуру отримання побачень у залежність від небажання його реалізації¹⁵⁰. Тут можна додати також, що може бути не лише небажання, але й неможливість реалізації цього права.

Загалом, висновок зазначеної науково-освітньої установи є доволі критичним: «прийняття законопроекту може потягти не лише погіршення правового становища засуджених, але й викликати численні випадки порушення їхніх прав». Так, найбільш суттєві зауваження стосуються положень проекту щодо:

- змін до статті 46 КВК стосовно позбавлення права засуджених на заміну виправних робіт штрафом у порядку заохочення;
- обмеження побачень із адвокатом під час перебування у дільниці карантину, діагностики і розподілу;
- заборони паління у дисциплінарних ізоляторах, карцерах, приміщеннях камерного типу (одиначних камерах);
- заборони вивішувати фотографії, репродукції, листівки, вирізки з газет та журналів на стінах, тумбочках, ліжках та робочих місцях; тримати тварин, займатися городництвом;
- позбавлення осіб, які відбувають покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки можливості отримати дозвіл на короткочасний виїзд за межі колонії у зв'язку з винятковими обставинами;
- надання засудженим, які відбувають покарання у вигляді поміщення

149 Справа законопроекту. Лист від 28.01.2013 р. №21/62.

150 Справа законопроекту. Лист від 31.01.2013 р. №121-01-160.

у дисциплінарний ізолятор, карцер або переведення до приміщення камерного типу (одиначної камери), телефонних розмов у винятковому порядку, лише з метою виховного впливу або у зв'язку з винятковим особистими обставинами.

Цей законопроект 16.05.2013 року було прийнято в першому читанні й на момент підготовки цього звіту відбувається його підготовка головним Комітетом до розгляду Верховною Радою України у другому читанні.

Проект Закону про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо забезпечення права засуджених осіб на користування мобільним зв'язком в установах виконання покарань), реєстр. № 2022.

Зазначений законопроект стосується виключно порядку користування засудженими мобільним зв'язком.

Зокрема, пропонується внести до Кримінально-виконавчого кодексу України такі зміни:

- 1) абзац сьомий частини першої статті 107 після слів «телефонні розмови» доповнити словами «у тому числі у мережах рухомого (мобільного) зв'язку».
- 2) частину п'яту статті 110 після слів «Засудженим надається право на телефонні розмови» доповнити словами «у тому числі у мережах рухомого (мобільного) зв'язку».

ГНЕУ висловило до нього аналогічні зауваження в цій частині – це нівелює поняття «ізоляція».

Головний Комітет пропонував проект відхилити, остаточне рішення парламентом на час підготовки цього звіту не ухвалене.

Проект Закону про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо посилення державного та громадського контролю за дотриманням прав засуджених осіб в установах виконання покарань), реєстр. № 2080.

Цей законопроект є аналогічним законопроекту реєстр. № 9708 того ж автора, який розглядався у парламенті попереднього скликання та був проаналізований раніше.

Проект Закону про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо примусового годування засуджених), реєстр. № 2199.

Автори законопроекту¹⁵¹ зазначили, що відповідно до статті 28 Конституції України, кожен громадянин має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам.

Всупереч цим конституційним нормам, серед нормативно-правових актів України існує Наказ Голови Державного департаменту України з питань виконання покарань від 12.06.2000 р. № 127 «Про затвердження Інструкції про умови тримання і порядок примусового годування в установах кримінально-виконавчої системи осіб, які відмовляються від уживання їжі», який виданий на виконання вимог частини 3 статті 116 Кримінально-виконавчого кодексу України.

У 2005 році у рішенні по справі «Невмержицький проти України» Європейський суд констатував, що зміст зазначеної Інструкції порушує права засудженого щодо умов тримання під вартою, позбавляє засуджених належного медичного лікування, а примусове годування засудженого визнане практикою катування.

Принагідно слід відзначити особливий, гідний сталінських та гітлерівських концтаборів цинізм зазначеного документу, що покладає функції катування на медичних працівників, змушуючи їх покривати себе та своїх колег страхливою ганьбою.

Детально розглядаючи зміст вказаної Інструкції, можна зазначити, що описана в ній методика примусового годування фактично узаконює здійснення щодо ув'язненого голодуючого психологічного тиску, та завдання йому одночасно тяжких моральних і фізичних страждань, нанесення свідомої та безпосередньої шкоди здоров'ю під виглядом надання медичної допомоги.

Завдання фізичних страждань, узаконене даною Інструкцією, бо зазначена в ній методика фактично є катуванням голодом.

Як зазначено в Інструкції, рішення про початок примусового годування приймає начальник установи або особа, що виконує його обов'язки, на підставі письмового висновку комісії лікарів про значне погіршення стану здоров'я голодуючого та виникнення загрози його смерті. Термін проведення комісією огляду визначає лікар, який здійснює нагляд за голодуючим. Періодичність примусового годування визначається лікарем в залежності від загального стану

¹⁵¹ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45662

здоров'я особи, яка відмовляється від уживання їжі. При поліпшенні стану здоров'я особи, що відмовляється від їжі, годування можна тимчасово припинити.

Звісно ані складу комісії, а ні регламенту її роботи, а ні критеріїв «значного погіршення стану здоров'я голодуючого та виникнення загрози його смерті», а ні «загального стану здоров'я», що визначає періодичність екекуції чи то «поліпшення стану здоров'я» у інструкції немає. І немає цих визначень саме тому, що інструкція створена задля повного свавілля тюремної адміністрації в процесі мордування протестуючого ув'язненого.

Слід зазначити, що згідно з Інструкцією, якщо особа буде чинити опір під час примусового годування, то до неї застосовують наручники, а молодші інспектори вживають заходів, щоб утримати її в позиції, яка необхідна для проведення цієї процедури. Ймовірність скалічити людину, яка опирається примусовому годуванню, при багаторазовому повторенні процедури, вказаній в Інструкції, прямує до ста відсотків. При цьому, жодного «добровільного вживання суміші для голодуючих» зазначена Інструкція не передбачає.

Окрім небезпеки травмування, зазначена в Інструкції суміш не лише не забезпечує енергетичних потреб організму людини при штучному виведенні з годування та фізичному стресі, а і є дефектною за складом харчових речовин, необхідних для підтримання нормального існування людини в таких умовах. Це легко встановити навіть зовсім некомпетентній в медичних питаннях людині, порівнявши додаток 2 цієї інструкції з текстом постанови Кабінету Міністрів від 16 червня 1992 р. N 336 «Про норми харчування осіб, які тримаються в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби, ізоляторах тимчасового тримання, приймальниках-розподільниках та інших приймальниках Міністерства внутрішніх справ» – різниця приблизно в 2 рази як за енергетичним вмістом, так і за переліком продуктів.

Відповідно, пропонувалося внести до Кримінально-виконавчого кодексу України такі зміни:

частину третю статті 116 викласти у такій редакції:

«Примусове годування засудженого, який заявив про відмову від прийняття їжі, та за висновками комісії лікарів не має психічного захворювання та усвідомлює свої дії, забороняється.».

ГНЕУ у своєму висновку до законопроекту зауважило, що пропозиція щодо встановлення заборони примусового годування засуджених, що відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, за умови їхньої свідомої відмови від прийняття їжі є дещо сумнівною та

недостатньо обґрунтованою. Адже стаття 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року встановлює обов'язок держави щодо захисту фізичного благополуччя осіб, які позбавлені свободи, наприклад, шляхом забезпечення їх необхідною медичною допомогою. У той же час заходи, що обумовлені терапевтичною необхідністю з точки зору загальноприйнятих основ медицини, в принципі не можуть розглядатися як нелюдяні або такі, що принижують гідність. Зокрема, про це зазначено у рішеннях Європейського суду з прав людини у справі «Херцегхалві проти Австрії» від 24 вересня 1992 року та «Геннадій Науменко проти України» від 9 листопада 2009 року. Це стосується також і примусового годування, метою якого є рятування життя конкретної особи, яка відбуває покарання у вигляді позбавлення волі та свідомо відмовляється приймати їжу.

Враховуючи викладене, ГНЕУ підкреслило, що запропонованими змінами до КВК порушуються загальноприйняті принципи медичної допомоги, а також зобов'язання, прийняті Україною перед її громадянами та міжнародною спільнотою. Загалом, на думку фахівців, проблема у даній сфері полягає не у прогалинах кримінально-виконавчого законодавства України, а в організації та методах, що застосовуються сьогодні при так званому примусовому годуванні засуджених. Саме в розробці інших методів примусового годування (що значно знижують ризик травмування засуджених осіб) та залученні кваліфікованих спеціалістів для даних процедур необхідно шукати шляхи вирішення проблеми, яка порушена у законопроекті.

Фахівці Національної академії внутрішніх справ¹⁵² (з урахуванням, зокрема, рішення ЄСПЛ по справі «Невмержицький проти України») вважають, що відміна від примусового годування засуджених в УВП України буде непередбачуваним та не прогнозованим щодо суспільно небезпечних наслідків кроком законодавця. Разом з тим, у висновку Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» з посиланням на те саме рішення ЄСПЛ вказано, що зміст відповідної Інструкції порушує права засудженого щодо умов тримання під вартою, позбавляє засуджених належного медичного лікування, а примусове годування засудженого визнане практикою катування¹⁵³.

Цікаво, але Міністерство юстиції України повідомило про відсутність зауважень до законопроекту та зазначило, що до особи, яка голодує (навіть за умови наявності у неї психічного захворювання) необхідно застосовувати лише заходи медичного характеру¹⁵⁴.

152 Справа законопроекту. Лист від 11.03.2013 р. №46/6-175.

153 Справа законопроекту. Лист від 14.03.2013 р. №121-01-888.

154 Справа законопроекту. Лист від 15.03.2013 р. №339-0-1-13/6,1

Генеральна прокуратура України (з посиланнями на справи «Невмержицький проти України» та «Прітті проти Сполученого Королівства») не підтримала законопроект¹⁵⁵.

Головним Комітетом законопроект було рекомендовано відхилити, остаточне рішення парламентом щодо нього на час підготовки звіту не ухвалене.

Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації законодавства про попереднє ув'язнення та забезпечення конституційних прав і свобод осіб, взятих під варту, осіб, засуджених до позбавлення волі, а також засуджених, які перебувають на лікуванні в закладах охорони здоров'я за межами установ виконання покарань), реєстр. № 2293.

Цей законопроект відтворює, по суті, законопроект реєстр. № 9216 шостого скликання, який було проаналізовано вище.

Станом на час підготовки цього звіту законопроект у головному Комітеті не розглядався.

Проект Закону про внесення змін до статті 9 Закону України «Про попереднє ув'язнення» (щодо права осіб, які утримуються у слідчих ізоляторах на короткочасні виїзди у зв'язку зі смертю або тяжкою хворобою близького родича, що загрожує життю хворого), реєстр. № 2039а.

Автором законопроекту необхідність його прийняття обґрунтована так¹⁵⁶: відповідно до статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, *кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.*

Позиція Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) полягає в тому, що відмова у задоволенні клопотання особи, яка тримається під вартою, на взяття участі у похороні родича становить втручання у право на повагу до сімейного життя.

Ця позиція ЄСПЛ відображена зокрема у рішеннях «Шемкампер проти Франції» (Schemkamper v. France), заява № 75833/01; «Санніно проти Італії» (Sannino v. Italy); «Плоський проти Польщі» (Ptoski v. Poland); «Ельсхольц проти Німеччини» (Elsholz v. Germany) [ВП], заява № 25735/94; «Лінд проти Росії» (Lind v. Russia); «Фельдман проти України» (№ 2) (Заява № 42921/09).

155 Справа законопроекту. Лист від 21.02.2013 р. №12/2-41вих-13.

156 http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46969

Права осіб, які утримуються в установах для попереднього ув'язнення регулюються Законом України «Про попереднє ув'язнення».

Вказаний Закон не надає особам, взятим під варту, права на короткочасні виїзди за межі установи для попереднього ув'язнення у зв'язку зі смертю або тяжкою хворобою близького родича, що загрожує життю хворого.

Відсутність такого права у особи, яка утримується в установі для попереднього ув'язнення є порушенням права людини на повагу до сімейного життя.

До речі, **засуджені**, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки, дільницях соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки та виховних колоніях, мають право на короткочасні виїзди за межі колонії у зв'язку зі смертю або тяжкою хворобою близького родича, що загрожує життю хворого (ст. 11 Кримінально-виконавчого кодексу України).

Законопроектом пропонується встановити для осіб, взятих під варту право на короткочасні виїзди за межі установи для попереднього ув'язнення у зв'язку зі смертю або тяжкою хворобою близького родича, що загрожує життю хворого.

На відміну від права на побачення з родичами або іншими особами, яке може надаватися взятим під варту адміністрацією місця попереднього ув'язнення лише з письмового дозволу слідчого або суду, які здійснюють кримінальне провадження, пропонується встановити право на короткочасні виїзди за межі установи для попереднього ув'язнення у зв'язку зі смертю або тяжкою хворобою близького родича, що загрожує життю хворого лише з дозволу начальника установи для попереднього ув'язнення.

Так, проектом пропонується внести до статті 9 Закону України «Про попереднє ув'язнення» такі зміни та доповнення:

1) частину першу доповнити абзацем дванадцятим такого змісту:

«на короткочасні виїзди за межі установи для попереднього ув'язнення на території України на строк не більше семи діб, не включаючи часу, необхідного для проїзду в обидва кінці (не більше трьох діб), у зв'язку зі смертю або тяжкою хворобою близького родича, що загрожує життю хворого.»

2) після частини п'ятої доповнити новою частиною такого змісту:

«Заява особи, взятої під варту, про терміновий виїзд у зв'язку зі смертю або тяжкою хворобою близького ро-

дича, що загрожує життю хворого має бути розглянута протягом доби. Дозвіл на короткочасний виїзд дається начальником установи для попереднього ув'язнення. Вартість проїзду особи, взятої під варту, оплачується ним особисто або його родичами. Порядок короткочасних виїздів осіб, взятих під варту визначається нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України”.

Генеральна прокуратура України зауважила, що таке поняття, як «тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого» є новим і його застосування призведе до труднощів на практиці. Також проблемною може бути ситуація, коли щодо особи, яка тимчасово відсутня, надійшли доручення щодо доставляння для проведення слідчих дій¹⁵⁷.

На думку МВС України, прийняття законопроекту може призвести до негативних наслідків, а саме до втечі осіб, які тримаються під вартою¹⁵⁸.

У свою чергу, вчені Київського національного університету імені Тараса Шевченка зазначили, що обмеження осіб, взятих під варту, які не можуть вважатися винними у вчиненні кримінального правопорушення, в праві на короткочасні виїзди за межі колонії у зв'язку зі смертю або тяжкою хворобою близького родича, що загрожує життю хворого, являє собою погіршення їх становища навіть порівняно з особами, що вже визнані винними у скоєнні кримінального правопорушення. Таке обмеження не може вважатися ані адекватним, ані справедливим втручанням в сімейне та приватне життя людини.

Європейський суд також встановив порушення ст. 8 Конвенції в зв'язку з тим, що відмова національних органів влади у наданні особі, що тримається під вартою, можливості бути присутньою на похованні родича тільки на тій підставі, що національне законодавство не передбачало такої можливості, становила необґрунтоване втручання в її право на повагу до сімейного життя¹⁵⁹.

У відгуку на законопроект Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого йдеться про те, що відмова у задоволенні клопотання особи, яка тримається під вартою, на взяття участі у похороні родича становить втручання у право на повагу до сімейного життя (рішення ЄСПЛ «Лінд проти Росії», «Фельдман проти України», «Шалімов проти України»).

Втім, у рішенні «Булуа проти Люксембургу» щодо права залишати територію в'язниці ЄСПЛ зауважив, що Конвенція та протоколи до неї

157 Справа законопроекту. Лист від 13.06.2013 р. №12/2-133вих-13.

158 Справа законопроекту. Лист від 13.06.2013 р. №9990/3 р.

159 Справа законопроекту. Лист від 21.06.2013 р. №01/454-08.

безпосередньо не передбачають права на в'язничну відпустку. До того ж, навіть серед держав-учасниць відсутній консенсус щодо статусу в'язничної відпустки та порядку її надання. З урахуванням норм КПК України (зокрема, ст. 177), вчені вважають необхідним підтримати законопроект частково: за умови створення державою системи гарантій від ризику можливої неправомірної поведінки особи, зокрема, її переховування від органів досудового розслідування та суду у ході короткочасного виїзду за межі установи для попереднього ув'язнення, тобто без створення гарантій правосуддя¹⁶⁰.

Проект Закону про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо забезпечення права засуджених на лікування за кордоном), реєстр. № 2453а.

Автор даного законопроекту (С. Міщенко) вважає, що за обставин, при яких настає загроза життю чи здоров'ю людини, питання покарання людини відходить на задній план не лише для засудженого але й для держави в цілому.

Відповідно, пропонується внести до **Кримінально-виконавчого кодексу України** такі зміни:

- 1) у частині 1 статті 8 після слів «Охорона здоров'я забезпечується системою медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних заходів, а також поєднанням безоплатних і платних форм медичної допомоги» доповнити словами «у тому числі за кордоном»;
- 2) доповнити статтю 8-1 в такій редакції:

«Стаття 8-1. Право засуджених на лікування за кордоном

1. Засуджені мають право на отримання медичної допомоги та лікування за кордоном у разі необхідності надання того чи іншого виду медичної допомоги хворому та неможливості її надання в закладах охорони здоров'я України. Медична допомога і лікування за кордоном здійснюється за рахунок особистих грошових коштів чи коштів рідних та близьких.

2. Питання направлення засуджених на лікування за кордон може бути порушено самими засудженими, їх близькими та рідними, іншими особами, які мають право представляти інтереси засудженого в установленому законом порядку.

¹⁶⁰ Справа законопроекту. Лист від 18.06.2013 р. №121-01-1836.

3. Рішення про доцільність лікування за кордоном приймається Комісією з питань направлення на лікування за кордон з урахуванням висновку головного спеціаліста відповідного профілю Міністерства охорони здоров'я, а також підтвердження лікувального закладу приймаючої сторони про можливість забезпечення лікуванням та підтвердження уряду приймаючої держави про забезпечення засуджених охороною.
 4. Переміщення засуджених під вартою та під наглядом лікаря до перетину державного кордону здійснюється за рахунок держави.
Переміщення засуджених під вартою та під наглядом лікаря після перетину державного кордону здійснюється за рахунок приймаючої держави.
 5. Утримання засуджених під час лікування здійснюється у відповідності до законодавства приймаючої держави.
 6. Після завершення лікування засуджені повертаються на Україну для продовження відбування покарання.
 7. Час перебування за кордоном для лікування зараховується до часу відбування покарання.
- 3) частину 5 статті 88 викласти в такій редакції:
«Переміщення засуджених під вартою в межах України здійснюється за рахунок держави».
- 4) частину 1 статті 107 після слів «отримувати медичну допомогу і лікування, в тому числі платні медичні послуги за рахунок особистих грошових коштів чи коштів рідних та близьких;» доповнити абзацем такого змісту:
«у випадку прийняття рішення Комісією з питань направлення на лікування за кордон про доцільність лікування за кордоном отримувати медичну допомогу і лікування за рахунок особистих грошових коштів чи коштів рідних та близьких;».
- 5) частину 5 статті 116 після слів «Засуджений має право звертатися за консультацією і лікуванням до установ, що надають платні медичні послуги» доповнити словами «у тому числі за кордоном».

Проект Закону про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо надання засудженим особам права на користування інтернетом), реєстр. № 3025.

Необхідність прийняття даного законопроекту обумовлюється, на думку авторів (А. Павловський та О. Бригинець), такими обставинами: метою кримінально-виконавчого законодавства України, відповідно до статті 1 Кримінально-виконавчого кодексу України, є, передусім, створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених. Однак виховання законслухняного громадянина та повноцінного члена суспільства в установах виконання покарань неможливе за умов, коли соціальні зв'язки засудженого обмежені. Адже особистість формується під впливом соціального оточення, і в умовах ізоляції ув'язнених в кримінальному оточенні можливе лише становлення кримінальної особистості, розвиток кримінальної спільноти. Надаючи можливість ув'язненим зберігати контакти із зовнішнім світом завдяки сучасним інформаційним технологіям, можна мотивувати їх до перевиховання, допомогти зрозуміти, що суспільство не відвернулося від них, що встановлена законом відповідальність за їх діяння та відбуття встановленого законом покарання не означає, що вони викреслені із соціального середовища та приречені нести клеймо злочинця все життя.

Світовий досвід демонструє ефективність використання комп'ютерів та засобів зв'язку для виховання осіб, які відбувають покарання. Використання інтернету, електронної пошти під наглядом допускається у 49 корекційних установах США та у п'ятох канадських провінціях. Виховання за допомогою комп'ютерів здійснюється у деяких тюрмах Австралії та Румунії, у Великій Британії засудженим дають ігрові консолі для розвитку пам'яті та логічного мислення. У Норвегії всі ув'язнені мають доступ до інтернету, навіть в камерах, у Азербайджані анонсовано урядовий законопроект про дозвіл на використання інтернету в тюрмах. Хоча в Україні ув'язненим зараз заборонено мати мобільні телефони, смартфони та комп'ютери, на практиці їм вдається користуватися такими пристроями у тюрмах, оскільки всім зрозуміло, що це невід'ємні атрибути сучасної цивілізації, тому архаїчні заборони на використання інформаційних технологій в установах виконання покарань стають не більш ніж фактором посилення корупції у пенітенціарній системі.

Україна не має стояти осторонь сучасних тенденцій розвитку засобів виховного впливу на осіб, що відбувають покарання у пенітенціарних установах. Окрім того, враховуючи дані резонансних журналістських розслідувань про нелюдські умови утримання засуджених в установах виконання покарань, забезпечення права засуджених осіб на

контакти із зовнішнім світом сприятиме розголосу подібних проблем і стимулюватиме їх вирішення.

Пропонується внести до Кримінально-виконавчого кодексу України такі зміни:

- 1) абзац другий частини другої статті 59 після слова «собі» доповнити словами «портативні персональні комп'ютери та аксесуари до них.»;
- 2) абзац п'ятий частини другої статті 99 після слова «собі» доповнити словами «портативні персональні комп'ютери та аксесуари до них.»;
- 3) абзац сьомий частини першої статті 107 викласти у такій редакції:

«здійснювати листування з особами, які знаходяться за межами колоній, вести з ними телефонні розмови, користуватися у глобальній мережі Інтернет.»;
- 4) частину п'яту статті 110 викласти у такій редакції:

«5. Засудженим надається право на телефонні розмови, без обмеження їх кількості під контролем адміністрації, а також користуватися глобальною мережею Інтернет. Телефонні розмови та користування у глобальній мережі Інтернет оплачуються з особистих коштів засуджених.».

Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо боротьби з поширенням туберкульозу в установах виконання покарань, реєстр. № 3029.

Т. Слюз, як автор законопроекту, вважає, що на сьогодні в Україні соціально-небезпечною інфекційною хворобою, яка поширюється повітряно-крапельним шляхом є туберкульоз. У квітні 1993 року Всесвітня організація охорони здоров'я проголосила туберкульоз «глобальною небезпекою», наразі наша держава посідає друге місце у Європі після Росії за пріоритетністю боротьби з туберкульозом.

Враховуючи гостроту і масштабність цієї проблеми, статтею 11 нової редакції Закону України «Про протидію захворюванню на туберкульоз» встановлено механізм примусової госпіталізації.

Законом України «Про виконання програм Глобального фонду для боротьби зі СНІДом, туберкульозом та малярією в Україні» визнано всебічну та повну підтримку боротьбі з цим захворюванням за рахунок державних та добровільних коштів.

Однак, відсутність законодавчого урегулювання примусового утримання осіб, хворих на туберкульоз, в окремих приміщеннях арештних домів, кримінально-виконавчих установ, спеціальних виховних установ сприяє

поширенню цієї хвороби як серед здорових осіб, які там перебувають, так і після звільнення. Оскільки початкові стадії згаданої хвороби перебігають латентним шляхом. Тобто особи, звільнені з місць позбавлення волі, які не знають про свою хворобу, під час контакту із здоровими особами можуть їх інфікувати.

Зазначена неврегульованість порушує цілу низку конституційних прав людини і громадянина та положень Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., не відповідає Європейським Пенітенціарним правилам від 11 січня 2006 р.

1. Відповідно, пропонується внести до Кримінально-виконавчого кодексу України такі зміни:

1) частину першу статті 21 доповнити новим абзацем такого змісту:

«Утримання осіб, хворих на туберкульоз проводиться в окремих приміщеннях від інших ув'язнених»;

2. Внести до Закону України «Про попереднє ув'язнення» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), – 1993, – № 35, – с. 360) такі зміни:

1) статтю 4 після частини першої, доповнити новою частиною такого змісту:

«Особи, хворі на туберкульоз, до яких як запобіжний захід обрано тримання під вартою або до яких застосовано тимчасовий чи екстрадиційний арешт, утримуються у окремих від інших попередньо ув'язнених осіб приміщеннях».

Висновки.

1. Суб'єкти права законодавчої ініціативи поки що «не помічають» інших (окрім місць затримання та ув'язнення) місць несвободи.
2. 3-поміж проаналізованих більш як 20 законопроектів законами не став жоден. Більшість були відхилені або зняті з розгляду. Лише один був прийнятий за основу. Близько десяти законопроектів ще перебувають на розгляді парламенту. Це свідчить про неналежний рівень підготовки даних законодавчих ініціатив та недостатню роботу із зацікавленими суб'єктами (громадськість, органи державної влади тощо).
3. Проблеми, які намагалися вирішити автори законопроектів:
 - допуск «нештатних» лікарів та священнослужителів до місць несвободи;
 - порядок утримання хворих на окремі види хвороб (наприклад, туберкульоз);
 - кількість та тривалість побачень;

- кількість передач або посилкок;
- забезпечення належних санітарно-гігієнічних умов, у тому числі на прийняття душу (з гарячою водою) або відвідування бані;
- умови тримання у карцері;
- тривалість та порядок адміністративного затримання (зокрема, на кордоні);
- тривалість перебування під вартою на стадії судового розгляду справи;
- порядок надання психіатричної допомоги особам, які тримаються під вартою;
- запровадження НПМ в Україні;
- деталізація прав засуджених та заарештованих;
- засудженим жінкам, які сумлінно ставляться до праці і дотримуються вимог режиму, за постановою начальника виправної колонії, надання права проживання за межами виправної колонії на час звільнення від роботи у зв'язку з вагітністю і пологами, а також до досягнення дитиною трирічного віку;
- права засуджених користуватися мобільним зв'язком;
- заборона примусового годування;
- право на короткочасні виїзди у зв'язку зі смертю або тяжкою хворобою близького родича, що загрожує життю хворого;
- можливість засудженого отримувати медичну допомогу за кордоном;
- порядок користування засудженими Інтернетом.

Основні зауваження (не враховуючи критики недоліків техніко-юридичного характеру) стосувалися необхідності дотримання балансу між забезпеченням прав засуджених та заарештованих й інтересами правосуддя.

Цікаво також, що з посиланнями на одне й те саме рішення ЄСПЛ інколи різні установи надають діаметрально протилежні висновки (наприклад рішення у справі «Невмержицький проти України» в контексті законопроекту про заборону примусового годування).

РОЗДІЛ IV. МІНІМАЛЬНІ СТАНДАРТИ НАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ ІЗ ОСОБАМИ, ЗАТРИМАНИМИ ЗА ПІДОЗРОЮ У ВЧИНЕННІ ЗЛОЧИНУ: АНАЛІЗ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ.

Юрій Белоусов¹⁶¹

У цьому розділі ми б хотіли проаналізувати чинне законодавство України, яке регламентує процедуру затримання осіб за підозрою у вчиненні злочину, забезпечення їх конституційних прав та свобод, з точки зору його відповідності сучасним мінімальним стандартам належного поведження із затриманими особами.

Говорячи про **мінімальні стандарти належного поведження** в найбільш широкому розумінні цього терміну, ми маємо на увазі ті **умови, які, відповідно до кращих міжнародних практик, закріплених у відповідних нормативно-правових документах та практиці Європейського суду з прав людини, можуть розглядатися як прийнятні, та такі, що не становлять собою катування, інше жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність поведження і покарання.**

У якості взірця відповідних мінімальних стандартів ми будемо розглядати стандарти Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню¹⁶², які фактично є узагальненням кращих світових практик у сфері забезпечення належного поведження із затриманими та взятими під варту особами.

Варто зазначити, що чинне законодавство України передбачає здійснення **затримання особи за підозрою у вчиненні адміністративного чи**

161 Белоусов Юрій Леонідович, Представник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, керівник Департаменту з питань реалізації національного превентивного механізму, кандидат соціологічних наук.

162 Стандарти Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню (CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2011).

кримінального правопорушення. У межах нашого розділу ми більш детально зупинимося на розгляді стандартів належного поведіння з особами, яких затримано за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення.

На думку експертів Європейського комітету проти катувань **основними гарантіями проти жорстокого поведіння із затриманими особами**, які мають застосовуватися від самого початку затримання, незалежно від того, як таке затримання визначається у відповідній правовій системі (затримання, арешт тощо) є три права особи: **право особи повідомити про факт свого затримання третю сторону за власним вибором** (члена родини, друга, консульство), **право на доступ до адвоката** і **право вимагати медичного обстеження лікарем за власним вибором** (додатково до медичного обстеження, яке здійснюється лікарем, що його запросили поліцейські органи).

Фактично, зазначені гарантії й можуть розглядатися в якості стандартів належного поведіння з особами, затриманими за підозрою у вчиненні кримінальних правопорушень. Серед інших стандартів ЄКПТ згадує також:

- негайне інформування особи про її права після затримання;
- ведення особової справи на кожну затриману особу;
- належну організацію та проведення допитів затриманої особи;
- добрі матеріальні умови тримання в поліцейських місцях тримання затриманих осіб;
- право кожної затриманої особи негайно постати перед суддею;
- інспектування поліцейських закладів незалежним повноважним органом.

Проаналізуємо, наскільки зазначені стандарти знайшли своє відображення в національному законодавстві та повсякденній практиці діяльності правоохоронних органів. Розглянемо кожен зі згаданих вище стандартів більш детально, починаючи з моменту фактичного затримання особи.

Негайне інформування особи про її права після затримання

Чинне законодавство України передбачає норми, які регламентують інформування затриманої особи про її права, починаючи з моменту її фактичного затримання. Так, зокрема в частині 4 статті 208 Кримінального процесуального кодексу зазначається, що **«уповноважена службова особа, що здійснила затримання особи, повинна негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання**

та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього, негайно повідомити інших осіб про його затримання і місце перебування відповідно до положень статті 213 цього Кодексу, вимагати перевірку обґрунтованості затримання та інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом»¹⁶³.

Варто зазначити, що з моменту прийняття нового Кримінального процесуального кодексу в експертному середовищі триває дискусія щодо визначення терміну «уповноважена особа», адже в самому кодексі таке визначення не наводиться. Як наслідок, деякі фахівці вважають, що «уповноваженою особою» є посадова особа, яка наділена правом процесуального оформлення факту затримання, тобто слідчий, отже саме слідчий має повідомляти затриманій особі про її права.

На нашу думку, таке тлумачення терміну «уповноважена особа» є хибним та створює підґрунтя для зловживань з боку працівників правоохоронних органів. Слідуючи подібній логіці, необхідно припустити, що працівник патрульної служби міліції, дільничний інспектор міліції або ж працівник оперативного підрозділу, здійснюючи фактичне затримання особи не зобов'язаний дотримуватися вимог кримінально-процесуального законодавства щодо негайного повідомлення затриманій особі про її права.

Варто додати, що в частині 2 статті 276 Кодексу законодавець фактично визначає, що **термін «уповноважена особа» є більш широким за змістом та охоплює собою терміни «слідчий», «прокурор», а також інших службових осіб, яким законом надано право здійснювати затримання.** В даному випадку йдеться не лише про кримінально-процесуальний закон, а й інші законодавчі акти. Так, наприклад, стаття 11 Закону України «Про міліцію» дає працівникам міліції право затримувати і тримати у спеціально відведених для цього приміщеннях осіб, підозрюваних у вчиненні злочину. Таким чином, **будь-який працівник міліції наділений правом здійснювати затримання особи та, відповідно, зобов'язаний дотримуватися при цьому вимог кримінально-процесуального законодавства.**

Повертаючись до стандарту негайного інформування затриманої особи про її права, зазначимо, що відповідна норма була закріплена й в уже згаданому вище Законі України «Про міліцію». Так, відповідно до частини 8 статті 5 Закону особам при затриманні або арешті (взятті під варту) працівниками міліції:

163 Голос України від 19.05.2012 — / № 90-91 /

повідомляються підстави та мотиви такого затримання або арешту (взяття під варту), роз'яснюється право оскаржувати їх у суді;

- надаються усно роз'яснення частини першої статті 63 Конституції України, права відмовитися від надання будь-яких пояснень або свідчень до прибуття захисника та одночасно в друкованому вигляді – роз'яснення статей 28, 29, 55, 56, 59, 62 і 63 Конституції України та прав осіб, затриманих або заарештованих (взятих під варту), встановлених законами, у тому числі права здійснювати захист своїх прав та інтересів особисто або за допомогою захисника з моменту затримання або арешту (взяття під варту) особи, права відмовитися від надання будь-яких пояснень або свідчень до прибуття захисника.
- Як можна побачити, у законодавстві досить ретельно виписано зобов'язання посадових осіб, що здійснюють затримання, негайно інформувати затриману особу про її права, а також наводиться перелік тих прав, про які власне треба інформувати. Однак, виникає питання, що саме розуміється під затриманням, та, відповідно, коли ж саме у посадової особи виникає такий обов'язок?

У старому кримінально-процесуальному законодавстві розрізнялося фізичне та процесуальне затримання особи. Особа вважалася затриманою лише після відповідного процесуального оформлення цього процесу, тобто після складання протоколу. Таким чином, лише після отримання певного процесуального статусу (підозрюваного або обвинуваченого) особа набувала й відповідні права. Як наслідок, фактично затримана особа позбувалася будь-якого захисту з часу її фізичного затримання й до складання протоколу про затримання, що, безумовно, створювало підґрунтя для численних зловживань з боку працівників правоохоронних органів.

Зазначена проблема була усунута у новому Кримінальному процесуальному кодексі, який чітко визначив, що необхідно розуміти під **моментом затримання**. Відповідно до статті 209 **особа є затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд з уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою**.

Отже, термін «негайно» в цьому контексті, має означати, на нашу думку, що **уповноважена особа, якій законом надано право здійснювати затримання, набуває обов'язку роз'яснити особі її права відразу після моменту, коли зазначена особа силою або через підкорення наказу була змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою**.

Кримінальний процесуальний кодекс передбачає низку інших положень

щодо інформування затриманої особи про її права на більш пізніших етапах. Так, зокрема:

- відповідно до частини 1 статті 212 у підрозділі органу досудового розслідування мають бути призначені одна або декілька службових осіб, відповідальних за перебування затриманих. До обов'язків зазначених осіб, визначених у частині 3 цієї ж статті належить й роз'яснення затриманій особі підстави її затримання, прав і обов'язків; відповідно до частини 2 статті 278 особі, яку затримано за підозрою у вчиненні злочину, не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту її затримання має бути обов'язково вручене письмове повідомлення про підозру. При цьому, слідчий, прокурор або інша уповноважена службова особа (особа, якій законом надано право здійснювати затримання) **зобов'язані невідкладно повідомити підозрюваному про його права**, передбачені статтею 42 Кодексу (ч. 2 ст. 276). Більш того, **після повідомлення про права слідчий, прокурор або інша уповноважена службова особа на прохання підозрюваного зобов'язані детально роз'яснити кожне із зазначених прав** (ч. 2 ст. 276).

На жаль, незважаючи на відповідне законодавче закріплення, стандарт негайного інформування затриманої особи про її права на практиці не дотримується. При здійсненні затримання працівники міліції не лише не повідомляють затриманій особі про її права, а, в багатьох випадках, навіть не пояснюють підстави для затримання. **Фактично, особа ознайомлюється зі своїми правами вже на більш пізніх етапах, після отримання працівниками правоохоронних органів від неї первинної інформації, в той час як вона мала б інформуватися про свої права до початку проведення з нею будь-яких процесуальних дій.**

Такій ситуації сприяють й певні прогалини у нормативно-правових актах. Так, наприклад, вищезазначені положення ст. 5 Закону України «Про міліцію» щодо інформування затриманої особи про її права були згодом деталізовані у відомчому наказі МВС України № 181 від 28.04.2009 року, яким затверджено Інструкцію з організації діяльності чергових частин органів і підрозділів внутрішніх справ України¹⁶⁴. У додатку № 18 до зазначеної Інструкції йде **Пам'ятка для затриманих осіб**, яка містить детальний опис прав затриманої особи та їх роз'яснення. **Проблема полягає в тому, що зазначена пам'ятка видається затриманій особі лише під час поміщення до кімнати для затриманих та доставлених.**

¹⁶⁴ Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 28.04.2009 № 181 «Про організацію діяльності чергових частин органів і підрозділів внутрішніх справ України, направленої на захист інтересів суспільства і держави від протиправних посягань» (Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 20 серпня 2009 р. за № 786/16802).

На практиці ж, далеко не кожна затримана особа попадає до цієї кімнати, а якщо й попадає – то вже після «спілкування» з правоохоронцями, які ведуть розслідування.

Право особи повідомити про факт свого затримання третю сторону за власним вибором

Зазначений стандарт також знайшов своє відображення у національному законодавстві. У новому Кримінальному процесуальному кодексі зазначене право згадується двічі. Як вже згадувалося вище, **уповноважена службова особа, що здійснила затримання особи, повинна негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою в тому числі й про право негайно повідомити інших осіб про його затримання і місце перебування** відповідно до положень статті 213 цього Кодексу (ч. 4 ст. 208).

В частині першій статті 213 зазначається, що **Уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана надати затриманій особі можливість негайно повідомити про своє затримання та місце перебування близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи.**

Якщо уповноважена службова особа, що здійснила затримання, має підстави для обґрунтованої підозри, що при повідомленні про затримання ця особа може зашкодити досудовому розслідуванню, вона може здійснити таке повідомлення самостійно, проте без порушення вимоги щодо його негайності.

У разі затримання неповнолітньої особи уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана негайно повідомити про це її батьків або усиновителів, опікунів, піклувальників, орган опіки та піклування (ч. 2 ст. 213).

Службова особа, відповідальна за перебування затриманих, зобов'язана перевірити дотримання вимог цієї статті, а в разі нездійснення повідомлення про затримання – здійснити передбачені цією статтею дії самостійно (ч. 5 ст. 213).

Відповідна норма була закріплена і в Законі України «Про міліцію» ще до набуття чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом. Так, в частині 5 статті 5 Закону зазначається, що міліція **негайно, але не пізніше як через дві години після затримання або арешту (взяття під варту) осіб повідомляє про їх місцеперебування родичам та у разі заявлення усної або письмової вимоги – захиснику, а також адміністрації за місцем роботи чи навчання.**

Фактично, чинна редакція Закону «Про міліцію» не в повній мірі відповідає положенням нового Кримінального процесуального кодексу, адже, на відміну від останнього, вона містить норму, що передбачає відтермінування повідомлення третіх осіб про факт затримання особи до двох годин, що, в свою чергу, також може використовуватися для різного роду зловживань.

Враховуючи той факт, що Кримінальний процесуальний кодекс має вищу юридичну силу ніж спеціальний закон, саме його нормами мають керуватися працівники правоохоронних органів у своїй професійній діяльності, що, звісно, не виключає необхідності приведення положень Закону «Про міліцію» у відповідність з нормами КПК.

Право на доступ до адвоката

Право на доступ до адвоката є достатньо врегульованим у чинному законодавстві України, яким чітко регламентовані підстави та умови для забезпечення особи, яку затримано за підозрою у вчиненні злочину, можливості отримати послуги адвоката на різних етапах кримінального провадження.

У межах нашого аналізу ми зосередимося на особливостях забезпечення цього права відразу після затримання особи за підозрою у вчиненні злочину, адже саме в цей період затримана особа є найбільш вразливою для неналежного поведіння з боку правоохоронців та, відповідно, потребує особливого захисту.

У частині третій статті 29 Конституції України зазначається, що **«кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника»**¹⁶⁵.

Варто зазначити, що стандарт забезпечення затриманій особі права на доступ до адвоката відразу після затримання набув в Україні значного розвитку у зв'язку з вступом в силу нового Кримінального процесуального кодексу та Закону України «Про безоплатну правову допомогу», який власне і є профільним законодавчим актом у цій сфері.

Після прийняття Закону України «Про безоплатну правову допомогу» в Україні почала формуватися система надання безоплатної правової допомоги, відповідальність за розвиток якої було покладено на Міністерство

165 Конституція України / Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 – 1996 – № 30.

юстиції¹⁶⁶. Безпосередньо ж за формування в Україні ефективної системи безоплатної правової допомоги, забезпечення її доступності та якості відповідає Координаційний центр з надання правової допомоги, що належить до сфери управління Міністерства юстиції¹⁶⁷.

Важливо зазначити, безоплатною цей вид правової допомоги є власне лише для суб'єкта її отримання. Фінансування ж самої системи надання безоплатної правової допомоги, включаючи оплату послуг задіяних адвокатів, здійснюється за рахунок видатків Державного бюджету України (ст. 29 Закону).

У контексті нашого аналізу особливий інтерес представляє частина Закону України «Про безоплатну правову допомогу», яка регламентує надання безоплатної вторинної правової допомоги. Відповідно до статті 13 Закону **безоплатна вторинна правова допомога** – вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя.

Безоплатна вторинна правова допомога включає такі види правових послуг:

- 1) захист від обвинувачення;
- 2) здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;
- 3) складення документів процесуального характеру.
- 4) Вторинна правова допомога надається спеціально створеними Міністерством юстиції **центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги** за допомогою залучених адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі за контрактом або ж на тимчасовій основі на підставі договору (ст. 15 Закону). При цьому варто уточнити, що як контракт, так і договір укладаються адвокатами не з клієнтом, а саме з центром, який і оплачує послуги адвоката з надання безоплатної вторинної правової допомоги клієнту.

Центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги утворюються за рішенням Міністерства юстиції як територіальні відділення Координаційного центру з надання правової допомоги з урахуванням потреб відповідної адміністративно-територіальної одиниці для забезпечення організації надання безоплатної вторинної правової допомоги відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу»¹⁶⁸.

166 Указ Президента України № 11/2012 «Про внесення змін до Положення про Міністерство юстиції України»

167 Положення про Координаційний центр з надання правової допомоги, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 06.06.2012 № 504.

168 Положення «Про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги», затверджене наказом Міністерства юстиції України від 02.07.2012 № 967/5.

Наказом Міністерства юстиції України від 02.07.2012 № 968/5 в Україні було створено 27 центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги, які почали діяти з 1 січня 2013 року при головних управліннях юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі.

Отже, яким саме чином має забезпечуватися право затриманої особи на адвоката завдяки новій системі безоплатної правової допомоги?

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 14 Закону ***особам, яких затримано за підозрою у вчиненні злочину центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги надається правова послуга під назвою «захист від обвинувачення».***

З метою належного забезпечення права затриманої особи на отримання зазначеної правової послуги Кабінетом Міністрів України було затверджено Порядок інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання осіб¹⁶⁹. Враховуючи надзвичайну важливість зазначеного документа, наведемо окремі витяги з нього в повній редакції.

Так, відповідно до пункту 1 Порядок встановлює загальні вимоги та механізм інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання осіб органами, уповноваженими здійснювати адміністративне затримання або затримання згідно з дорученнями правоохоронних органів, або затримання осіб органами досудового розслідування (суб'єкти подання інформації).

Пункт другий Порядку зазначає, що ***негайно після фактичного затримання особи уповноважена службова особа суб'єкта подання інформації, яка здійснила затримання, повідомляє за допомогою телефонного, факсимільного зв'язку, електронної пошти або через комплексну інформаційно-аналітичну систему забезпечення надання безоплатної правової допомоги відповідному центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги з урахуванням вимог частини п'ятої статті 5 Закону України «Про міліцію» та статті 19 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» такі відомості:***

- прізвище, ім'я, по батькові та дата народження затриманої особи (якщо вони відомі);
- час та підстави затримання особи;
- точна адреса місця для конфіденційного побачення адвоката із затриманою особою;

¹⁶⁹ Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 р. № 1363.

МІНІМАЛЬНІ СТАНДАРТИ НАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ:

- найменування суб'єкта подання інформації, його поштова адреса, номери телефону та адреса електронної пошти;
- прізвище, ім'я, по батькові та посада особи, що передала повідомлення.
- Службова особа суб'єкта подання інформації, відповідальна за перебування затриманих, зобов'язана перевірити дотримання вимог цього Порядку та у разі нездійснення повідомлення про затримання – здійснити його самостійно.

Номери телефонів та адреса електронної пошти, за якими передаються повідомлення про випадки затримання осіб, визначаються центром з надання допомоги та доводяться до відома суб'єктів подання інформації (пункт 3 Порядку).

Зазначена інформація також розміщується на веб-сайтах Мін'юсту, Координаційного центру з надання правової допомоги, головних управлінь юстиції у Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі й центру з надання допомоги.

Повідомлення про затримання осіб приймаються та обробляються уповноваженою службовою особою центру з надання допомоги цілодобово (пункт 4 Порядку).

Повідомлення суб'єктів подання інформації, які надходять до центру з надання допомоги, реєструється в системі та/або журналі реєстрації повідомлень в момент його надходження. Повідомленню присвоюється відповідний реєстраційний номер, який за допомогою телефонного, факсимільного зв'язку, електронної пошти або через систему повідомляється суб'єкту подання інформації (пункт 5 Порядку).

Протягом години з моменту реєстрації повідомлення про затримання особи уповноважена службова особа центру з надання допомоги в установленому порядку призначає адвоката та видає доручення для підтвердження його повноважень для надання такій особі безоплатної вторинної правової допомоги, копія якого із зазначенням реєстраційного номера повідомлення за допомогою факсимільного зв'язку, електронної пошти або через систему передається суб'єкту подання інформації та реєструється ним.

Уповноважена службова особа центру з надання допомоги негайно перед передачею копії доручення суб'єкту подання інформації повідомляє призначеному адвокату реквізити виданого доручення, на підставі якого таким адвокатом видається ордер, з яким він прибуває до затриманої особи.

Час прибуття адвоката до затриманої особи, а також час завершення надання ним безоплатної вторинної правової допомоги такій особі

фіксується службовою особою суб'єкта подання інформації, відповідальною за перебування затриманих, в системі та/або відповідному журналі реєстрації, а також на копії доручення (відривному корінці) центру з надання допомоги.

Призначений центром з надання допомоги адвокат повинен прийти протягом години з моменту видання йому доручення, а у виняткових випадках – не пізніше ніж протягом шести годин з моменту видання йому доручення до затриманої особи для надання безоплатної вторинної правової допомоги (пункт 8 Порядку).

У разі коли призначений адвокат на підставах, визначених законом, або з інших незалежних від нього причин не може надати безоплатну вторинну правову допомогу, він негайно повідомляє про це центру з надання допомоги, який протягом однієї години з моменту надходження повідомлення призначає іншого адвоката.

Якщо призначений центром з надання допомоги адвокат не прибув у встановлений цим Порядком строк за зазначеною адресою місця для конфіденційного побачення із затриманою особою, суб'єкт подання інформації негайно повідомляє про це зазначеному центру відповідно до пункту 2 цього Порядку.

Відмова затриманої особи від адвоката, призначеного центром з надання допомоги, повинна бути здійснена такою особою в присутності цього адвоката у формі письмової заяви, копія якої надсилається адвокатом до центру з надання допомоги (пункт 9 Порядку).

У пункті 10 Порядку зазначається, що суб'єкти подання інформації:

інформують під час затримання кожну особу про право та можливість отримання безоплатної вторинної правової допомоги відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу»;

- повідомляють центру з надання допомоги про факт затримання особи;
- забезпечують внесення відповідних відомостей до системи та/або відповідних журналів реєстрації;
- забезпечують вільний доступ призначеного центром з надання допомоги адвоката до затриманої особи, відведення необхідного часу та належного місця для конфіденційного побачення адвоката із затриманою особою до першого її допиту, створення можливості для ознайомлення адвоката з матеріалами справи, реалізацію інших, установлених Конституцією та законами України прав та гарантій діяльності адвокатів;

- у разі відсутності реагування центру з надання допомоги на повідомлення про затримання осіб або порушення встановлених цим Порядком строків прибуття адвоката негайно, але не пізніше ніж протягом 24-х годин, інформують про це Координаційний центр за телефоном або адресою електронної пошти, що оприлюднені на офіційному веб-сайті Мін'юсту, головних управлінь юстиції у Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, а також на власному веб-сайті;
- несуть у порядку, встановленому законом, відповідальність за несвоєчасне повідомлення про затримання особи та перешкоджання наданню адвокатом, призначеним центром з надання допомоги, такій особі безоплатної вторинної правової допомоги.

Я можна побачити, **стандарт забезпечення затриманій особі права на доступ до адвоката у повній мірі відображений у національному законодавстві**. Крім того, державою за рахунок державного бюджету було створено та підтримуються діяльність мережі центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги, які у цілодобовому режимі надають кваліфіковану правову допомогу затриманим особам завдяки залученню незалежних адвокатів, що діють на підставі контракту або договору.

В той же час, як свідчать результати моніторингових візитів до органів та підрозділів внутрішніх справ, що здійснюються працівниками Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, працівники міліції не завжди дотримуються вимог законодавства щодо негайного інформування центрів про факт затримання особи. Зокрема, **мають місце випадки:**

- неповідомлення або несвоєчасного інформування центрів про факт затримання особи;
- неінформування Координаційного центру у разі відсутності реагування центру з надання допомоги на повідомлення про затримання осіб або порушення встановлених строків прибуття адвоката;
- неналежного ведення журналів інформування центрів з надання безоплатної правової допомоги затриманим, що зберігаються у кожній черговій частині органів внутрішніх справ.

Ведення особової справи на кожну затриману особу

ЕКПТ вважає, що основні гарантії, які надаються затриманим поліцією особам, будуть значно підсилені (і це може значно полегшити роботу поліцейських службовців), якщо буде вестися єдине і повне досьє щодо кожної затриманої особи, де б фіксувалися всі аспекти, що пов'язані із затриманням особи, та мають бути відображені усі заходи, яких було вжито по відношенню до затриманої особи (час, коли особу було позбавлено

волі та мотив(и) цього заходу; час, коли особу було поінформовано про її права; фіксація ушкоджень, проявів душевних захворювань тощо; час, коли було сповіщено близьких/консула чи адвоката, а також час, коли вони відвідали затриману особу; час, коли було запропоновано їжу; час, коли проводився допит; час, коли особу було переведено до іншого закладу або звільнено тощо). Слід вимагати, щоб підпис зацікавленої особи був під різними пунктами (наприклад, тими, де йдеться про речі, які можуть бути в розпорядженні особи, або про факт повідомлення про якість із прав та про застосування або відмову у застосуванні якогось із прав), і, якщо це необхідно, було надане пояснення відсутності такого підпису. Окрім цього, адвокат затриманої особи повинен мати доступ до досьє тримання під вартою¹⁷⁰.

Аналіз чинного законодавства та повсякденної практики діяльності правоохоронних органів дозволяє стверджувати про неповну імплементацію зазначеного стандарту в Україні. Так, з одного боку, існують законодавчі вимоги чітко фіксувати всі дії, що вчиняються по відношенню до затриманої особи. Зокрема, частиною 3 статті 212 Кримінального процесуального кодексу зазначається, що службова особа, відповідальна за перебування затриманих, зобов'язана, поміж іншим, також **забезпечити запис усіх дій, що проводяться із залученням затриманого, у тому числі час їх початку та закінчення, а також осіб, які проводили такі дії або були присутні при проведенні таких дій.**

Однак, проблема полягає в саме у відсутності «єдиного досьє», яке б акумулювало всю цю інформацію з перших хвилин затримання особи. **Частина інформації відображається у протоколах, які складаються відразу після затримання особи** (наприклад, протокол про затримання особи, протокол особистого обшуку та огляду речей). Так, зокрема у протоколі затримання особи зазначається місце, дата і точний час (година і хвилини) затримання; підстави затримання; результати особистого обшуку; клопотання, заяви чи скарги затриманого, якщо такі надходили; повний перелік процесуальних прав та обов'язків затриманого. Протокол про затримання підписується особою, яка його склала, і затриманим. Копія протоколу негайно під розпис вручається затриманому, а також надсилається прокурору (ч. 5 ст. 208 КПК).

Решта ж дій знаходять своє відображення у численних журналах та книгах, які ведуться у черговій частині органу внутрішніх справ, таких як:

170 Стандарти Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2011), п. 40.

журнал обліку доставлених, відвідувачів та запрошених;

- журнал інформування центрів з надання безоплатної правової допомоги затриманим;
- журнал реєстрації надання медичної допомоги особам, які утримуються у черговій частині;
- книга обліку осіб, які поміщені до кімнати для затриманих та доставлених до чергової частини тощо.

Як наслідок – встановити, що саме відбувалося із особою в перші години після затримання, навіть за умови належної фіксації всіх проведених дій, не так вже й просто, адже необхідно збирати інформацію з великої кількості джерел.

Лише після поміщення особи до ізолятора тимчасового тримання, й обрання щодо неї запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, на цю особу заводиться **особова справа, яка фактично й є аналогом єдиного дос'є**.

Як зазначається у пункті 3.3.6. Інструкції про роботу ізоляторів тимчасового тримання органів внутрішніх справ України¹⁷¹ **на кожну взятую під варту особу заводиться особова справа**, до якої підшиваються такі документи: протокол затримання, протокол особистого обшуку та огляду речей, постанова про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту; Анкета арештованого, завірена копія повідомлення до Міністерства закордонних справ України про арешт іноземця з органу, який його заарештував, дактилоскопічна карта, пізнавальні фотокартки, інформація про відсутність чи наявність судимостей, інформація щодо наявних тілесних ушкоджень, видимих ознак інфекційних захворювань та необхідності надання невідкладної медичної допомоги.

Належна організація та проведення допитів затриманої особи

Стосовно самої процедури проведення допиту Комітет вважає, що повинні існувати чіткі правила та інструкції проведення поліцейського допиту. Вони, зокрема, повинні врегульовувати такі питання: інформування затриманої особи про персональні дані (прізвища та/або номери) осіб, які присутні під час проведення допиту; припустима тривалість допиту; час на відпочинок між допитами та час на перерви під час проведення допиту; місця, де може проводитися допит; можлива вимога до затриманої особи стояти під час відповіді на запитання; допит осіб, які знаходяться під впливом наркотиків, алкоголю тощо. Також слід вимагати, щоб постійно фіксувався час початку та закінчення допиту, так само як і висловлені під час допиту

171 Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 20.01.2005 № 60 ДСК.

будь-які прохання від затриманої особи, а також від осіб, що були присутні під час кожного допиту.

Комітет вважає за необхідне додати, що електронні записи поліцейських допитів є додатковою гарантією недопущення жорстокого поводження із затриманими особами (такі записи надають також значні переваги самій поліції)¹⁷².

Наведемо окремі витяги зі статті 224 Кримінального процесуального кодексу України, які мають безпосереднє відношення до зазначеного вище стандарту:

- допит не може продовжуватися без перерви понад дві години, а в цілому – понад вісім годин на день;
- перед допитом встановлюється особа, роз'яснюються її права, а також порядок проведення допиту. За необхідності, до участі в допиті залучається перекладач;
- у разі відмови підозрюваного відповідати на запитання, давати показання особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви;
- під час допиту може застосовуватися фотозйомка, аудіо- та/або відеозапис;
- особа має право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона у законі (таємниця сповіді, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника, таємниця нарадчої кімнати тощо) або які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею, близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення, а також щодо службових осіб, які виконують негласні слідчі (розшукові) дії, та осіб, які конфіденційно співпрацюють з органами досудового розслідування.

Стаття 226 Кодексу містить додаткові гарантії для малолітніх або неповнолітніх осіб. В ній, зокрема, зазначається, що **допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря**. Крім того, допит малолітньої або неповнолітньої особи **не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день**.

Хід проведення кожного допиту має фіксуватися у протоколі допиту, у вступній частині якого, відповідно до вимог ст. 104 Кодексу, необхідно зазначити:

¹⁷² Стандарти Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2011), п. 39.

- місце та час проведення допиту;
- особу, яка проводить допит (прізвище, ім'я, по батькові, посада);
- всіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання);
- інформацію про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються при проведенні процесуальної дії, умови та порядок їх використання.

Перед підписанням протоколу учасникам процесуальної дії надається можливість ознайомитися з текстом протоколу (ч. 4 ст. 104).

Варто зазначити, що з метою підвищення гарантій захисту осіб від неналежного поведіння під час проведення допитів Міністерством внутрішніх справ було прийнято низку відомчих нормативно-правових актів, зокрема:

- наказ МВС від 18 грудня 2003 р. № 1561 «Про затвердження Положення про кімнати для проведення слідчих та інших заходів в органах і підрозділах внутрішніх справ», яким було встановлено заборону на проведення слідчих дій та інших передбачених законодавством України заходів (опитування, побачення із захисником тощо), необхідних для повного, всебічного й об'єктивного дослідження обставин учинення злочинів за участю осіб, затриманих за підозрою у їх вчиненні, у будь-яких приміщеннях органів і підрозділів внутрішніх справ, крім слідчих кімнат;
- наказ МВС від 16 вересня 2009 р. № 404 «Про забезпечення прав людини в діяльності органів внутрішніх справ України», який зобов'язував начальників ГУМВС (УМВС) установити до кінця 2009 р. системи відеоспостереження на вході до міськрайлінівділів, у чергових частинах, коридорах, слідчих кімнатах з архівацією відеоінформації не менше одного місяця;
- розпорядження МВС від 31 березня 2011 р. № 329 «Про додаткові заходи щодо недопущення випадків катування та жорстокого поведіння в діяльності органів внутрішніх справ», яке зобов'язувало начальників ГУМВС (УМВС) проаналізувати стан встановлення в міськрайліноорганах систем відеоспостереження, вжити додаткових заходів щодо обладнання системами відеозапису з архівацією даних окремих приміщень для проведення допитів, інших слідчих дій і опитувань громадян оперативними працівниками, проводити слідчі дії та опитування громадян виключно в таких приміщеннях.

Отже, як можна побачити, зазначений стандарт фактично повністю був втілений у вітчизняне законодавство. Однак, результати моніторингу

працівниками Секретаріату Уповноваженого з прав людини діяльності органів внутрішніх справ, свідчать про систематичне порушення працівниками міліції вимог законодавства щодо організації та проведення допитів осіб, затриманих за підозрою у вчиненні злочину, а саме:

- у більшості відвіданих органів внутрішніх справ спеціальні слідчі кімнати або відсутні взагалі, або не відповідають встановленим стандартам, або ж просто не використовуються за призначенням;
- мають місце випадки застосування насильства та погроз по відношенню до затриманих осіб в ході проведення допитів. Особливо гострою ця проблема є в перші години після затримання особи, коли допити фактично проводяться оперативними працівниками без належного процесуального оформлення.

Задовільні матеріальні умови тримання в поліцейських місцях тримання затриманих осіб

У своїх рекомендаціях Європейський Комітет проти катувань зазначає, що *перебування під вартою у поліції триває (чи, принаймні, має тривати) доволі недовго. Утім, умови утримання у поліцейських камерах мають відповідати певним основним вимогам*¹⁷³:

- всі поліцейські камери повинні бути чистими і мати належний розмір¹⁷⁴ – з огляду на кількість осіб, які можуть там знаходитись – а також відповідне освітлення (достатнє для читання у час, що не відводиться для сну) і вентиляцію. Бажано, щоб камери мали природне освітлення. Окрім цього, камери мають бути обладнані засобами для відпочинку (наприклад, закріпленим стільцем або закріпленою лавкою); особи, які повинні провести ніч в місці тримання, мають бути забезпечені чистими матрацом та ковдрами;
- особам, яких тримають під вартою в поліції, слід дозволяти справляти природні потреби в час, коли вони того забажають, в чистих і пристойних умовах; їм також слід надавати відповідну можливість для умивання. Ці особи повинні бути забезпечені питною водою і, у відведений для цього час, харчуванням, включаючи, як мінімум один раз на день, повноцінне харчування (щось більш суттєве, ніж бутерброд). Особам, яких тримають під вартою 24 години або довше, треба, якщо це можливо, щодня пропонувати прогулянки на свіжому повітрі.
- Отже розглянемо, наскільки ці вимоги знайшли своє відображення у національному законодавстві України.

¹⁷³ Стандарти Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2011).

¹⁷⁴ Що стосується розмірів поліцейських камер, див. також пункт 43 Другої Загальної Доповіді (CPT/Inf (92) 3).

Тримання осіб, яких працівниками міліції затримано за підозрою у вчиненні злочину здійснюється **у кімнатах для затриманих і доставлених чергових частин органів внутрішніх справ (КЗД) та ізоляторах тимчасового тримання (ІТТ).**

Головна відмінність між КЗД та ІТТ полягає в тому, що ізолятори тимчасового тримання – це стаціонарні установи, спеціально пристосовані для більш тривалого тримання осіб. В той час як **тримання в КЗД особи, підозрюваної у вчиненні злочину, не може перевищувати 3 годин.** Після цього затримана особа має поміщатися до ІТТ. Лише **за умов, що у відповідному органі внутрішніх справ відсутній ізолятор тимчасового тримання та коли час перевезення затриманої особи припадає на темну пору доби, допускається тримання особи у кімнаті для затриманих та доставлених на строк до 24 годин.**

Кімнати для затриманих та доставлених

Кімнати для затриманих та доставлених – це спеціальні приміщення для тимчасового тримання затриманих та доставлених осіб, які облаштовуються у кожній черговій частині органів внутрішніх справ відповідно до вимог відомчих будівельних норм¹⁷⁵.

Порядок поміщення та тримання у кімнати для затриманих та доставлених детально прописаний у сьомому розділі «Тримання затриманих та доставлених осіб в кімнаті для затриманих та доставлених, нагляд за їх поведінкою» наказу МВС України № 181 від 28.04.2009 р., про який ми вже згадували вище. Розглянемо окремі положення зазначеного наказу, які стосуються власне умов тримання:

- у кожній черговій частині ОВС обладнується не менше трьох КЗД. Мета зазначеної норми полягає у забезпеченні можливості роздільного тримання різних категорій затриманих осіб. Зокрема, наказом передбачено окреме тримання:
- чоловіків від жінок;
- неповнолітніх від дорослих;
- осіб, які вперше притягуються до кримінальної відповідальності, від осіб, які притягувалися до кримінальної відповідальності раніше;
- осіб, які відбували покарання в місцях позбавлення волі, від осіб, які не перебували в зазначених місцях;
- осіб, обвинувачених або підозрюваних у вчиненні тяжких та особливо

175 ВБН В.2.2-1-2006 «Будинки і споруди. Відомча інструкція з проектування кімнат для затриманих і доставлених чергових частин органів внутрішніх справ. Загальні положення та типові проектні рішення».

тяжких злочинів, від інших осіб;

- осіб, обвинувачених або підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, від інших осіб;
- осіб, які раніше працювали у правоохоронних органах, від інших осіб;
- іноземців і осіб без громадянства від інших осіб; обвинувачуваних або підозрюваних по одному й тому самому кримінальному правопорушенню;
- хворих на інфекційні захворювання від здорових.
- затримані та доставлені особи повинні утримуватися в зазначених вище кімнатах із розрахунку не менше ніж 4 квадратних метри корисної площі на одну особу (без урахування площі, призначеної для умивальника та унітаза);
- КЗД повинні бути забезпечені природним та електричним освітленням, вентиляцією, а також виключати можливість проникнення туди вологи та сирості;
- КЗД обладнуються засобами охоронної сигналізації, відеонагляду, санітарно-гігієнічними приладами (чашами клозетними, умивальниками) та меблями. При цьому, кожна затримана особа, яка поміщається до КЗД, має бути поінформована про наявність у кімнаті системи відеоспостереження;
- у разі тимчасового нефункціонування санвузла черговий має забезпечити затриманим виведення за потребою (не рідше 1 разу на чотири години);
- особи, які утримуються в КЗД більше 3 годин, забезпечуються гарячим харчуванням (сніданок – з 07.00 до 08.00, обід – з 13.00 до 14.00, вечеря – з 19.00 до 20.00) за нормами добового забезпечення продуктами харчування, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 16.06.92 р. № 336 «Про норми харчування осіб, які тримаються в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби, ізоляторах тимчасового тримання, приймальниках-розподільниках та інших приймальниках Міністерства внутрішніх справ».

Ізолятори тимчасового тримання

Як вже зазначалося вище, ізолятори тимчасового тримання – це стаціонарні установи, спеціально пристосовані для більш тривалого тримання осіб, ніж кімнати для доставлених. Діяльність ізоляторів тимчасового тримання регламентується законами України «Про міліцію», «Про попереднє ув'язнення», Інструкцією про роботу ізоляторів тимчасового тримання органів внутрішніх справ України¹⁷⁶, Правилами внутрішнього

¹⁷⁶ Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 20.01.2005 р. № 60 ДСК.

розпорядку в ізоляторах тимчасового тримання органів внутрішніх справ України¹⁷⁷ та іншими нормативно-правовими актами МВС.

Відповідно до Правил внутрішнього розпорядку ізолятори тимчасового тримання – це **спеціальні установи міліції** для роздільного тримання:

- осіб, затриманих за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення;
- осіб, затриманих на підставі ухвали слідчого судді про дозвіл на затримання з метою приводу;
- осіб, стосовно яких застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою на строк до 3 діб (якщо доставляння ув'язнених до слідчого ізолятора у цей період неможливе через віддаленість або відсутність належних шляхів сполучення, вони можуть утримуватися в ІТТ не більше 10 діб);
- засуджених, які прибули із СІЗО та установ виконання покарань у зв'язку з розглядом справи в суді або проведенням з ними слідчих (розшукових) дій;
- адміністративно арештованих – за відсутності спеціального приймачника для утримання осіб, підданих адміністративному арешту.

Вимоги до матеріальних умов тримання осіб, які перебувають в ізоляторах тимчасового тримання та інших спеціальних установах органів внутрішніх справ були визначені відомчими будівельними нормами України «Будинки і споруди. Проектування об'єктів міліції (спеціальні установи міліції)»¹⁷⁸. Зазначені будівельні норми дуже ретельно описують як загальні вимоги для розміщення та будівництва всіх типів спеціальних установ, так і вимоги до облаштування кожного окремого приміщення, що входять до їх складу. Розглянемо окремі положення цього документу, які мають безпосереднє відношення саме до матеріальних умов тримання.

Загальні вимоги до ізоляторів тимчасового тримання міліції (витяги):

- будинки спеціальних установ міліції повинні бути обладнані системами: теплопостачання, опалення, вентиляції та кондиціонування повітря; водопостачання і каналізації; електропостачання, електрообладнання та електроосвітлення; зв'язку, радіомовлення та ефірного телебачення; технічними засобами охоронного призначення (п. 5.1.3.);
- будинки спеціальних установ міліції повинні бути обладнані системами господарсько-питного і протипожежного водопостачання, каналізації, гарячого водопостачання, внутрішніх водостоків (п. 5.3.1);

177 Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 02.12.2008 р. № 638.

178 ВБН В 2 2-49-2004, затверджені наказом МВС України від 12.07.2004 р. №775.

- загальна норма витрати води на одну людину, що утримується в спеціальній установі міліції, складає 130 літрів на добу найбільшого водоспоживання, в тому числі гарячої води – 40 літрів (п. 5.3.2);
- розміри, розміщення і обладнання санітарно-гігієнічних приміщень повинні задовольняти вимоги зручності користування, прибирання та дезінфекції, запобігати розповсюдженню неприємних запахів, надмірної вологості, паразитичної фауни і мікрофлори (п. 5.1.3.);
- на території ІТТ слід передбачати не менше 3-х прогулянкових двориків, які повинні мати окремий вхід з боку камерних приміщень. Один із прогулянкових двориків може обладнуватися як спортивний майданчик (п. 2.2.4.);
- площа прогулянкових дворів повинна визначатися із розрахунку одночасного знаходження на прогулянці 20-25% від кількості місць в ІТТ. Площа прогулянкового двора приймається з розрахунку 3 м² на одну особу і одночасного перебування на прогулянці затриманих та взятих під варту осіб, які знаходяться в камері найбільшої місткості. У прогулянкових двориках, на відстані не менше ніж 2 м від огорожі, допускається встановлювати міцно закріплені в землю лави. Для захисту від атмосферних опадів над прогулянковими двориками вздовж стін обладнується козирок полегшеної конструкції з винесенням до 1,2 м у середину дворика. З території двориків повинен бути забезпечений стік води (п. 2.2.5.);
- душові для осіб, що утримуються в ІТТ розміщуються в камерному блоці або, як виняток, поблизу камерного блоку. Душові для затриманих слід передбачати із розрахунку можливості одночасного миття контингенту найбільшої камери (п. 3.1.12.);
- карцери повинні розміщуватися в кінці блоку камерних приміщень. Розміри карцеру: довжина не менше 2,5 м, ширина — 1,8 м. Карцери повинні мати природне освітлення. Вікна в карцері виконуються «камерного типу». У карцері влаштовується відкидне ліжко, що прикріплюється до стіни. На час від підйому до відбою ліжко підіймається і закривається на замок. Карцер обладнується також столиком і табуретом, що прикріплюються до підлоги або до стіни (п. 3.1.13.).

Загальні вимоги до облаштування камерних приміщень у ІТТ:

- норма площі для осіб що утримуються в ІТТ приймається (без урахування санблоку та площі для розміщення предметів загального користування): в камерах і карцерах не менше 4 м² на 1 особу; в камерах для вагітних жінок і жінок, що мають при собі дітей, — не менше 7 м² на 1 особу; в медичних ізоляторах — 7 м² на 1 особу. Мінімальний розмір камери — 7 м² (п. 3.1.1, табл.3);
- камери повинні бути забезпечені природним освітленням та

вентиляцією, а також виключати можливість проникнення вологи та сирості. Розташування камерних приміщень у підвальних та цокольних поверхах забороняється (п. 3.1.3.);

- в камерних приміщеннях слід передбачати: припливну вентиляцію з механічним спонуканням, з підігріванням припливного повітря в холодний період року і розташуванням повітроводів у коридорах вздовж поздовжньої стіни з розміщенням припливних отворів в стінах камер; витяжну вентиляцію з природним спонуканням через окремі для кожної камери витяжні канали, розташовані в стіні (п. 5.2.9);
- відношення площі світлових прорізів до площі підлоги повинно бути не менше за 1:8 (п. 3.1.9);
- для загального освітлення камерних приміщень можуть використовуватися світильники з люмінесцентними лампами або лампами розжарювання, які встановлюються на стелі або стінах. Освітленість на рівні столу камерних приміщень повинна бути 100 лк в разі застосування світильників з люмінесцентними лампами та 50 лк – зі світильниками з лампами розжарювання (п. 5.4.10);
- підлоги в камерних приміщеннях повинні влаштовуватися дерев'яні з дощок або мозаїчні (керамічна плитка) з підігрівом (п. 4.6);

Камери ІТТ обладнуються (п. 3.1.4):

- 1) *санітарно-гігієнічними приладами*: чашами клозетними та умивальниками. Чаші клозетні та умивальники в камерах необхідно розміщувати в окремих кабінах з дверима, що відчиняються назовні. Кабіна повинна мати перегородки висотою не менше 1,5 м від підлоги санітарного вузла. Перегородки кабін санвузлів і місця біля умивальників облицьовуються плиткою по сітці (п. 3.1.14). В камерних приміщеннях встановлюються чаші клозетні із змивними напівавтоматичними кранами і раковини сталеві емальовані. Допускається встановлення унітазів за завданням на проектування (п. 5.3.3).

- 2) *меблями*:

а) двоярусними та одноярусними ліжками або тапчанами (габаритні розміри 1,9x0,7 м) з індивідуальними спальними місцями. Ліжка повинні бути не розбірними, без билець та інших оздоблювальних елементів, настил дерев'яний, товщиною не менше 0,04 м. Дошки (фанера) щільно підганяються по всьому периметру до металевого кутика, який потім обварюється металевим швелером. Встановлення ліжок за допомогою металевих швелерів, які надійно вмуровуються у перегородки камер наскрізь, поверх них кріпиться дерев'яний настил. На стінах з боку ліжок додатково встановлюється шпунтована дошка або фанера товщиною не менше 0,02 м та шириною 0,2 м;

б) столами для приймання їжі та лавами (табуретками) із розрахунку периметра столів і довжини лавок по 0,5 пог. м на одну особу;

в) настінними шафами і приліжковими тумбочками (одна на 2 особи) для зберігання продуктів харчування і предметів особистої гігієни;

3) *засобами зв'язку*: радіодинаміками та антенами ефірного телебачення.

- все обладнання камер міцно кріпиться до підлоги або стін. Гострі кути і виступи закруглюються;
- камери для осіб з неадекватною поведінкою обладнуються чашою клозетною, стіни та підлога обшиваються м'яким матеріалом (вата, поролон і т.п.) та захисним матеріалом (дермантин, шкірозамінник і т.п.).

Отже, як можна побачити з вищенаведеного аналізу, чинне законодавство України дуже детально описує вимоги до облаштування місць утримання осіб, затриманих за підозрою у вчиненні злочину, які, на нашу думку, відповідають сучасним світовим стандартам у цій сфері. Варто визначити й той факт, що результати моніторингу стану дотримання прав людини в діяльності ОВС свідчать про суттєве покращення, починаючи з 2006 року, умов тримання затриманих та взятих під варту осіб у спеціальних установах міліції та кімнатах для затриманих, що, у свою чергу, було значною мірою пов'язано із запровадженням мобільних груп з моніторингу дотримання прав людини в діяльності ОВС, до складу яких увійшли представники громадських організацій¹⁷⁹.

Однак, попри, безумовно, позитивні зміни в напрямку забезпечення належних умов тримання в установах органів внутрішніх справ, існують і певні проблеми. Так, за результатами реалізації національного превентивного механізму в Україні у 2012 році, серед **типових порушень прав та свобод затриманих осіб, пов'язаних з умовами тримання, які можуть кваліфікуватися як жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність поводження** можна зазначити такі¹⁸⁰:

- несвоєчасне й неякісне харчування осіб, які тримаються в спецустановах і кімнатах для затриманих та доставлених чергових частин;
- тримання осіб, хворих на туберкульоз, у тому числі з відкритою формою, у одній камері зі здоровими людьми;

179 Мобільні групи з моніторингу забезпечення прав і свобод людини і громадянина в діяльності органів внутрішніх справ: наук.-метод. посібник. / [Ю.Л. Белоусов, Д.О. Кобзін, К.Б. Левченко, О.А. Мартиненко, А.М. Черноусов]; Харків. ін-т соц. дослідж. – К.: Студія Колаж, 2009 р. – 546 с.

180 Моніторинг місць несвободи в Україні: стан реалізації національного превентивного механізму: звіт за 2012 рік / Уповноважений Верховної Ради з прав людини. – К., 2013. – с. 40-49.

- невиконання рекомендацій лікарів щодо необхідності додаткових обстежень у лікувальних закладах осіб, яким надавалася медична допомога, що створює загрозу життю та здоров'ю утримуваних осіб;
- несвоєчасне виведення на прогулянки утримуваних осіб;
- незабезпеченість постійного вільного доступу до проточної та питної, а також до гарячої води;
- надмірна вологість і ураженість грибком стін деяких камер ІТТ;
- окремі камери, кімнати та палати установ не обладнані санвузлами, наявність яких передбачена національними та міжнародними стандартами, або
- облаштування наявних санвузлів не відповідає відомчим будівельним нормам і вимогам міжнародних норм щодо гігієни, зручності користування, запобігання поширенню неприємних запахів, або ж їх розміщення є таким, що користування ними знижує гідність особи, оскільки заходи щодо дотримання особистої гігієни, справляння природних потреб відбуваються у полі зору інших осіб (відсутні перегородки та двері), або камер відеоспостереження;
- у камерах, кімнатах і палатах установ відсутня або неналежно функціонує припливна вентиляція з механічним спонуканням та не передбачено підігріву припливного повітря у холодну пору року;
- вікна камер і кімнат не обладнані кватирками для вентиляції, чим унеможливлений доступ свіжого повітря тощо.

Право кожної затриманої особи негайно постати перед суддею

Зазначений стандарт знайшов своє відображення у двох статтях нового Кримінального процесуального кодексу України. Так, у частині другій статті 12 Кодексу зазначається, що *«кожен, кого затримано через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення або інакше позбавлено свободи, повинен бути в **найкоротший строк** доставлений до слідчого судді для вирішення питання про законність та обґрунтованість його затримання, іншого позбавлення свободи та подальшого тримання. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом **сімдесяти двох годин** з моменту затримання їй не вручено вмотивованого судового рішення про тримання під вартою.*

У частині першій статті 211 Кодексу також зазначається, що *«**строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати сімдесяти двох годин з моменту затримання, який визначається згідно з вимогами статті 209 Кодексу.**».*

При цьому, в частині другій статті 211 фактично розкривається поняття *«**найкоротший термін**»,* про який йдеться у статті 12 Кодексу, зокрема

зазначається, що затримана без ухвали слідчого судді, суду особа **не пізніше шістдесяти годин з моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до суду** для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу.

Таким чином, закон фактично надає працівникам правоохоронних органів право тримати протягом 60 годин особу, затриману за підозрою у вчиненні злочину, без судового рішення, що, зрозуміло, жодним чином не означає, що таке тримання може здійснюватися за відсутності інших передбачених законодавством підстав. Крім того, варто нагадати, що відповідно до вимог частини 5 статті 208 КПК **копія протоколу про затримання негайно після його складання надсилається прокурору**.

Отже, як можна побачити стандарт в повному обсязі імплементований у чинне законодавство України. Однак, проблема полягає лише в тому, що зазначена гарантія захисту від неналежного поведіння в повній мірі діє лише у випадку належної реєстрації затриманої особи, коли власне й починають спливати вищезазначені терміни.

Інспектування поліцейських закладів незалежним повноважним органом

Європейський Комітет проти катувань також вважає, що важливу роль у запобіганні жорсткому поведінню поліції із затриманими особами і, в цілому, у забезпеченні задовільних умов утримання під вартою може зіграти **інспектування поліцейських закладів незалежним повноважним органом**. Ефективність здійснюваних таким органом інспекцій суттєво зростає, якщо вони будуть як регулярними, так і несподіваними, а представники інспекційного органу матимуть змогу розпитувати затриманих віч-на-віч. Більш того, інспекційний орган має досліджувати всі аспекти утримання під вартою: протоколювання фактів затримання, надання затриманим інформації про їхні права, фактичне здійснення цих прав (і, насамперед, трьох прав, викладених у пп. 40 – 43), дотримання правил щодо проведення допитів осіб, підозрюваних у вчиненні кримінальних злочинів, і матеріальні умови утримання.

Висновки зазначеного вище інспекційного органу мають передаватися не тільки поліції, але й іншим владним структурам, які є незалежними від поліції¹⁸¹.

181 Стандарти Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінню чи покаранню (CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2011), п. 50.

На сьогоднішній день в Україні існує два незалежних від органів внутрішніх справ механізми, які, в тій чи іншій мірі, відповідають стандарту ЄКПТ. Зокрема, йдеться про Генеральну прокуратуру України та її територіальні органи та про Національний превентивний механізм, який було запроваджено в Україні у 2012 році відповідно до вимог Факультативного протоколу до Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання.

Розглянемо кожний з цих механізмів більш детально.

Відповідно до статті 5 Закону України «Про прокуратуру» до функцій органів прокуратури поміж інших належать й **нагляд за дотриманням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство**, а також **нагляд за дотриманням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян**.

Однією із задач нагляду за дотриманням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство є **сприяння охороні прав і законних інтересів осіб при здійсненні кримінального провадження** (ст. 29 Закону).

Предметом нагляду за дотриманням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян є **дотримання законності під час перебування осіб у місцях тримання затриманих, попереднього ув'язнення, в установах виконання покарань, інших установах, що виконують покарання або заходи примусового характеру, які призначаються судом, дотримання встановленого кримінально-виконавчим законодавством порядку та умов тримання або відбування** покарання особами у цих установах, їх прав і виконання ними своїх обов'язків.

Прокурор, який здійснює нагляд, **має право**:

- 1) у будь який час відвідувати місця тримання затриманих, попереднього ув'язнення, установи, в яких засуджені відбувають покарання, установи для примусового лікування і перевиховання, опитувати осіб, що там перебувають, знайомитися з документами, на підставі яких ці особи затримані, заарештовані, засуджені або до них застосовано заходи примусового характеру;
- 2) перевіряти законність наказів, розпоряджень і постанов адміністрації цих установ та, в разі їх невідповідності законодавству, зупиняти

виконання таких актів або скасовувати їх, вимагати від посадових чи службових осіб усунення порушень або надання пояснень з приводу допущених порушень;

- 3) прокурор зобов'язаний негайно звільнити особу, яка незаконно перебуває в місцях тримання затриманих, попереднього ув'язнення, обмеження чи позбавлення волі або в установі для виконання заходів примусового характеру (ст. 44 Закону).

Варто зазначити, що відповідно до вимог статті 45 Закону постанови і вказівки прокурора щодо дотримання встановлених законодавством порядку і умов тримання затриманих, заарештованих, засуджених до позбавлення волі та виконання інших покарань, а також осіб, до яких застосовано заходи примусового характеру, є обов'язковими і підлягають негайному виконанню.

З метою удосконалення організації роботи та підвищення ефективності наглядової діяльності органів прокуратури України за дотриманням вимог Конституції України, кримінально-виконавчого законодавства, міжнародних норм і стандартів поведіння з ув'язненими та засудженими, ратифікованих Україною, дотримання їх прав Генеральним прокурором України було прийнято наказ ГПУ від 12 квітня 2013 року № 7гн «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян».

Пунктом 10 Наказу визначається регулярність здійснення перевірок органами прокуратури ізоляторів тимчасового тримання, кімнат для затриманих та доставлених чергових у частинах, спеціальних приймальниках для тримання осіб, підданих адміністративному арешту, органів внутрішніх справ, у спеціально відведених місцях для тимчасового тримання (ізоляторах тимчасового тримання) Служби безпеки України – **щодокадно**.

Крім того, **один раз на півріччя** мають проводитися комплексні перевірки у спеціальних установах Міністерства внутрішніх справ України за обов'язкової участі працівників апаратів прокуратур обласного рівня та прокурорів міст, районів, районів у містах, міжрайонних прокурорів із залученням відповідних спеціалістів.

Як можна побачити, органи прокуратури наділені значними повноваженнями щодо моніторингу дотримання прав та свобод осіб, затриманих за підозрою у вчиненні злочину. Однак, на нашу думку, прокуратура не у повній мірі відповідає зазначеному стандарту ЄКПТ. Прокуратура є дійсно незалежною у своїй діяльності від органів внутрішніх

справ, проте вона не є незалежною від системи кримінальної юстиції. Так, зокрема до головних функцій прокуратури належить підтримування державного обвинувачення в суді – **процесуальна діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.**

Відповідно, існує певний конфлікт інтересів, коли прокуратура повинна, з одного боку, здійснювати процесуальне керівництво розслідуванням кримінальної справи та доводити в суді винність підозрюваної особи у вчиненні злочину, а з другого – здійснювати ефективний розгляд скарг цієї особи на неналежне поведіння з боку правоохоронців, що може значно затягнути терміни розслідування кримінальної справи. Як наслідок – розслідування за такими заявами не завжди проводиться належним чином, що було визнано і Європейським судом з прав людини («Каверзін проти України» та ін.).

Іншим механізмом, який, на нашу думку, позбавлений вищезазначеного недоліку є Національний превентивний механізм, який було запроваджено в Україні відповідно до вимог Факультативного протоколу до Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведіння і покарання.

У **статті 4** Протоколу зазначається, що:

1. Кожна держава-учасниця дозволяє відвідування згідно з цим протоколом, механізмами, про які йдеться в статтях 2 і 3, будь-якого місця, що знаходиться під її юрисдикцією та контролем, де утримуються чи можуть утримуватися особи, позбавлені волі, за розпорядженням державного органу чи за його вказівкою, або з його відома чи мовчазної згоди. Ці відвідування здійснюються з метою посилення, за необхідності, захисту таких осіб від катувань катування та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведіння та покарання.

2. Для цілей цього Протоколу позбавлення волі означає будь-яку форму утримання під вартою чи тюремного ув'язнення або поміщення особи в державне чи приватне місце утримання під вартою, яке ця особа не має права залишити за власним бажанням, за наказом будь-якого судового, адміністративного чи іншого органу.

Для того, щоб Підкомітет з недопущення міг виконувати свій мандат, держави-учасниці цього Протоколу зобов'язуються надавати йому (ч. 1 ст. 14):

а) необмежений доступ до будь-якої інформації про кількість позбавлених волі осіб у місцях утримання під вартою, визначених у статті

4, а також про кількість таких місць та їхнє місцезнаходження;

b) необмежений доступ до будь-якої інформації, що стосується поведження з цими особами, а також умов утримання їх під вартою;

c) відповідно до пункту 2 нижче – необмежений доступ до всіх місць утримання під вартою, їхніх споруд та об'єктів;

d) можливість проводити приватні бесіди з позбавленими волі особами без свідків, особисто або, за необхідності, через перекладача, також з будь-якою іншою особою, яка, на думку Підкомітету з недопущення, може надати відповідну інформацію;

e) право безперешкодно вибирати місця, які він бажає відвідати, та осіб, з якими він бажає поспілкуватися.

Національним превентивним механізмам надаються, як мінімум, такі повноваження (стаття 19):

a) регулярно розглядати питання про поведження з позбавленими волі особами в місцях утримання під вартою, визначених у статті 4, з метою посилення, за необхідності, їхнього захисту від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання;

b) надавати рекомендації відповідним органам з метою поліпшення поведження з позбавленими волі особами та умов їхнього утримання і не допускати катування та інші жорстокі, нелюдські або такі, що принижують гідність, види поведження та покарання з урахуванням відповідних норм Організації Об'єднаних Націй;

c) надавати пропозиції та зауваження, що стосуються чинного законодавства або законопроектів.

За результатами роботи робочої групи з експертної оцінки можливих моделей НПМ, до складу якої увійшли експерти Ради Європи, Міністерства юстиції та Адміністрації Президента було прийнято рішення, що найбільш адекватною українським реаліям є модель національного превентивного механізму, відома під назвою «Омбудсмен+». Експерти робочої групи також підготували пропозиції щодо внесення відповідних змін до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини», які у вигляді законопроекту були подані до Адміністрації Президента України для подальшого внесення до Верховної Ради.

2 жовтня 2012 року Верховною Радою України було прийнято Закон України про внесення змін до Закону України «Про Уповноваженого

Верховної Ради України з прав людини» щодо національного превентивного механізму, яким функції національного превентивного механізму були покладені на Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. Зазначені зміни були відображені у двох статтях Закону. У статті 13 був доданий п. 8, який містить перелік установ, які має право відвідувати Уповноважений, здійснюючи функції національного превентивного механізму. Зокрема, зазначається, що Уповноважений має право відвідувати такі місця:

- місця, в яких особи примусово тримаються за судовим рішенням або рішенням адміністративного органу відповідно до закону, в тому числі ізолятори тимчасового тримання, кімнати для затриманих та доставлених чергових частин органів внутрішніх справ, пункти тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні, кімнати для перебування тимчасово затриманих військовослужбовців, слідчі ізолятори, арештні доми, кримінально-виконавчі установи, приймальники-розподільники для дітей, загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації, центри медико-соціальної реабілітації дітей, спеціальні виховні установи, військові частини, гауптвахти, дисциплінарні батальйони, спеціальні приймальники для тримання осіб, підданих адміністративному арешту, міські, районні управління та відділи, лінійні управління, відділи, відділення, пункти органів внутрішніх справ, спеціалізовані автомобілі (у тому числі спеціалізовані автомобілі з конвоєм), приміщення (кімнати) для тримання підсудних (засуджених) у судах, заклади примусового лікування;
- психіатричні заклади;
- пункти тимчасового розміщення біженців;
- приміщення для транзитних пасажирів у пунктах пропуску через державний кордон;
- будинки дитини, дитячі будинки-інтернати, притулки для дітей, дитячі будинки, загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, центри соціальної реабілітації дітей-інвалідів, центри соціально-психологічної реабілітації дітей;
- психоневрологічні інтернати;
- геріатричні пансіонати, будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів;
- пансіонати для ветеранів війни і праці;
- соціально-реабілітаційні центри.

Інші повноваження національного превентивного механізму були відображені у статті 19¹ Закону, а саме право:

- 1) здійснювати регулярні відвідування місць, зазначених у пункті 8 статті 13 цього Закону, без попереднього повідомлення про час і

- мету відвідувань та без обмеження їх кількості;
- 2) проводити опитування осіб, які перебувають у місцях, зазначених у пункті 8 статті 13 цього Закону, з метою отримання інформації стосовно поводження з цими особами та умов їх тримання, а також опитування інших осіб, які можуть надати таку інформацію;
 - 3) вносити органам державної влади, державним органам, підприємствам, установам, організаціям незалежно від форми власності, у тому числі зазначеним у пункті 8 статті 13 цього Закону, пропозиції щодо попередження катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання;
 - 4) залучати на договірних засадах (на платній або безоплатній основі) до регулярних відвідувань місць, зазначених у пункті 8 статті 13 цього Закону, представників громадських організацій, експертів, учених та фахівців, у тому числі іноземних;
 - 5) реалізовувати інші повноваження, передбачені цим Законом.

Опитування осіб, зазначене у пункті 2 частини другої цієї статті, здійснюється Уповноваженим за відсутності третіх осіб та за умов, що виключають можливість прослуховування чи підслуховування. На вимогу Уповноваженого, в разі потреби, таке опитування може здійснюватися у присутності перекладача, лікаря, працівників установ, зазначених у пункті 8 статті 13 цього Закону, а у разі опитування неповнолітньої особи – її законного представника, педагога або психолога.

Представники громадських організацій, експерти, учені та фахівці, залучені Уповноваженим на договірних засадах до виконання функцій національного превентивного механізму, відвідують на підставі окремого письмового доручення Уповноваженого місця, зазначені у пункті 8 статті 13 цього Закону, та з дотриманням вимог частини третьої цієї статті можуть опитувати осіб, які перебувають у таких місцях, з метою отримання інформації стосовно поводження з цими особами та щодо умов їх тримання.

Інформація з обмеженим доступом, у тому числі конфіденційна, одержана Уповноваженим, представниками громадських організацій, експертами, ученими та фахівцями, залученими Уповноваженим до виконання функцій національного превентивного механізму, під час опитування осіб, які перебувають у місцях, зазначених у пункті 8 статті 13 цього Закону, використовується з дотриманням законодавства України про інформацію.

За запитом Уповноваженого органи державної влади, державні органи, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності повинні надавати інформацію про чисельність осіб, які перебувають у місцях, зазначених у пункті 8 статті 13 цього Закону, про кількість таких місць та їх місцезнаходження, а також будь-яку іншу інформацію стосовно

поводження з особами та умов їх тримання.

Уповноважений щороку готує спеціальну доповідь про стан справ щодо недопущення в Україні катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання. Така доповідь оприлюднюється в засобах масової інформації та надсилається Президентові України, Верховній Раді України і Кабінету Міністрів України з дотриманням законодавства України про інформацію.

Під час виконання функцій національного превентивного механізму Уповноважений взаємодіє з Підкомітетом з недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання Комітету проти катувань, утвореним відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання, а також з міжнародними організаціями і відповідними органами іноземних держав, діяльність яких пов'язана з цією сферою.

Видатки на фінансування національного превентивного механізму передбачаються у Державному бюджеті України.

Після обговорення у експертному середовищі формату реалізації моделі НПМ «Омбудсман+» було прийнято рішення, що до її складу мають увійти такі елементи:

- центральний офіс Омбудсмена;
- Експертна рада з питань реалізації національного превентивного механізму;
- неурядові правозахисні організації, відібрані Омбудсменом для здійснення окремих функцій НПМ;
- монітори (індивіди, які братимуть безпосередню участь у моніторингових візитах від громадськості)
- Три останні елементи (Експертна рада, неурядові організації та монітори) й утворюють так званий «+» як невід'ємну складову моделі національного превентивного механізму, запровадження якої в Україні було розпочато у поточному році.

Центральний офіс Омбудсмена

Омбудсмен – надання доручення конкретним особам (моніторам) на право здійснення моніторингових візитів до місць несвободи. Таке доручення видається терміном до одного року з можливістю продовження терміну дії.

Департамент НПМ – здійснення спільно з представниками

громадськості моніторингових візитів до місць несвободи, участь у розробці методології моніторингу, аналізі та узагальненні моніторингових звітів, підготовка рекомендацій органам державної влади щодо усунення виявлених порушень прав і свобод людини у місцях несвободи, контроль за виконанням зазначених рекомендацій, надання організаційної та консультативної допомоги з питань запобігання катуванням та жорсткому поводженню, виконання інших функцій, передбачених Положенням про Департамент.

Експертна рада з питань реалізації НПМ

Положення про Експертну раду та її персональний склад затверджуються Омбудсменом. До основних напрямів діяльності Експертної ради у сфері запобігання катуванням та жорсткому поводженню належать:

- виявлення, систематизація й аналіз фактів жорсткого поводження і покарання у діяльності державних органів, а особливо тих, які мають у своєму підпорядкуванні місця несвободи;
- підготовка рекомендацій до змісту щорічних і спеціальних доповідей Уповноваженого з прав людини про стан попередження жорсткого поводження та покарання;
- сприяння реалізації громадських ініціатив щодо запобігання жорсткому поводженню та покаранню;
- участь у здійсненні експертизи законопроектів і підзаконних нормативно-правових актів, що стосуються недопущення жорсткого поводження та покарання;
- аналіз заходів і документів, які готуються органами влади та безпосередньо або опосередковано стосуються питань, пов'язаних із запобіганням жорсткому поводженню та покаранню;
- організація і проведення досліджень проблеми жорсткого поводження та покарання;
- підготовка пропозицій щодо вдосконалення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- аналіз та систематизація міжнародного досвіду у сфері запобігання жорсткому поводженню та покаранню;
- сприяння формуванню правової культури та правової поінформованості населення;
- забезпечення належної координації Департаменту НПМ з інститутами громадянського суспільства, залученими до процесу реалізації національного превентивного механізму.

Неурядові правозахисні організації, відібрані Омбудсменом для здійснення окремих функцій НПМ

Функції попереднього відбору, навчання та сертифікації потенційних моніторів місць несвободи від громадськості, а також сприяння в аналізі та узагальненні звітів за результатами моніторингу здійснюватимуться неурядовими правозахисними організаціями, які будуть відібрані Омбудсменом за критеріями, встановленими Експертною радою з питань реалізації НПМ. Після відбору Омбудсмен і відповідна неурядова організація (організація) укладатимуть договір, у якому мають бути чітко визначені їхні взаємні права та обов'язки.

Монітори (особи, які беруть безпосередню участь у моніторингових візитах від громадськості)

Як монітори місць несвободи залучаються особи, які висловили бажання брати участь у моніторингових візитах й пройшли відповідний відбір. Процедура відбору передбачає кілька етапів.

Попередній відбір та навчання. Цей етап здійснюватиметься відібраною неурядовою організацією (НУО) на підставі договору з Омбудсменом. Кандидати, які успішно пройшли навчання, рекомендуватимуться Експертній раді для попереднього затвердження.

Розгляд кандидатур Експертною радою. Резюме кандидатів, які успішно пройшли навчання, розглядаються Експертною радою. За необхідності, з потенційними кандидатами можливе проведення співбесіди. За результатами розгляду Експертна рада рекомендує Омбудсменові кандидатури моніторів від громадськості для остаточного затвердження.

Затвердження кандидатур Омбудсменом. Омбудсмен приймає остаточне рішення щодо затвердження кандидатур, поданих Експертною радою та, у разі позитивного рішення, надає персональні доручення на право здійснення моніторингових візитів до місць несвободи терміном на один рік з можливістю продовження терміну його дії. Під час здійснення моніторингового візиту монітор наділяється всіма правами, передбаченими Законом «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» в частині, що стосується діяльності національного превентивного механізму. Монітор зобов'язаний дотримуватися етичних принципів, розроблених та затверджених Експертною радою. У разі їх порушення Експертна рада може рекомендувати Уповноваженому з прав людини достроково припинити доручення.

Організація та проведення моніторингових візитів до місць несвободи

Усі візити до місць несвободи здійснюються спільно працівниками Департаменту НПМ Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради з прав людини та громадськими моніторами, які пройшли відповідний відбір та отримали персональне доручення від Уповноваженого.

Існують два види візитів: планові та позапланові. Планові візити здійснюються відповідно до квартального плану. Позапланові – за потреби, наприклад, у зв'язку із надходженням до Секретаріату інформації про системні порушення прав та свобод людини у діяльності тієї чи іншої установи. Зазначена інформація надходить від правозахисних організацій або у скаргах, що надходять до Секретаріату Уповноваженого з прав людини. Крім того, важливим джерелом інформації є ЗМІ.

Для кожного типу установ, що підлягають моніторингу, розроблений окремий алгоритм (анкета), в якому чітко й послідовно викладені питання, що мають бути вивчені в ході візиту.

Основна увага під час відвідування місць несвободи звертається на відповідність національним і міжнародним стандартам умов утримання та поведіння з особами, що перебувають у місцях несвободи.

Усі моніторингові візити Департаменту здійснюються без попередження адміністрації відповідної установи про час, місце та дату візиту.

За результатами аналізу зібраної інформації готується звіт, який містить аналіз виявлених порушень прав і свобод людини в діяльності тієї чи іншої установи, та рекомендації щодо їх усунення. Моніторинговий звіт готується упродовж семи днів, починаючи з дати закінчення візиту, та надсилається керівництву відповідного міністерства чи відомства з вимогою поінформувати Уповноваженого з прав людини протягом місячного терміну про заходи, вжиті на виконання наданих рекомендацій.

За результатами діяльності протягом року готується річний звіт у вигляді Спеціальної доповіді Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, який розміщується на сайті Уповноваженого¹⁸², сайтах партнерських організацій, а також поширюється у друкованому вигляді серед органів державної влади, неурядових та міжнародних організацій¹⁸³. Крім того, існує також практика підготовки спеціальних доповідей НПМ за результатами вивчення якоїсь конкретної проблеми. Так, наприклад, у 2012 році було

182 http://www.ombudsman.gov.ua/images/stories/26062013/Dopovid_NPM.pdf.

183 Моніторинг місць несвободи в Україні: стан реалізації національного превентивного механізму: звіт за 2012 рік / Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. – К., 2013. – 193 с.

презентовано Спеціальну доповідь за результатами реалізації національного превентивного механізму «Права дитини в закладах соціальної реабілітації в Україні»¹⁸⁴. Крім того, наразі готується до видання друга спеціальна доповідь під назвою «Стан медичного забезпечення слідчих ізоляторів в Україні».

Отже, за результатами проведеного аналізу можна стверджувати, що запровадження в Україні у 2012 році Національного превентивного механізму відповідно до вимог Факультативного протоколу до Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання дозволило в повній мірі імплементувати в чинне законодавство та правозастосовну практику стандарт ЄКПТ щодо Інспектування поліцейських закладів незалежним повноважним органом. Адже, по-перше, **цей механізм є абсолютно незалежним як від правоохоронних органів, так й від системи кримінального судочинства в цілому**. По-друге, **НПМ наділений необхідними повноваженнями, закріпленими Законом, для здійснення повноцінного моніторингу стану дотримання прав та свобод людини в діяльності будь-якого органу державної влади, який має у своєму підпорядкуванні місця несвобод**. По-третє, залучає до моніторингу активістів громадянського суспільства, що значно підсилює ефективність та прозорість його діяльності.

Загальні висновки

В якості загального висновку хотілося б відмітити, що проведений нами аналіз дозволяє стверджувати про фактичну імплементацію у чинне законодавство України переважної більшості з вищенаведених стандартів Європейського комітету проти катувань.

В якості системних позитивних змін у цій сфері варто відмітити прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України, запровадження системи надання безоплатної вторинної правової допомоги відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» та національного превентивного механізму відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання.

Варто відмітити той факт, що згідно з результатами реалізації національного превентивного механізму у 2012 році відбувається поступове покращення матеріальних умов тримання у спеціальних установах та

¹⁸⁴ Права дитини в закладах соціальної реабілітації в Україні: Спеціальна доповідь з питань реалізації національного превентивного механізму / Уповноважений Верховної Ради України з прав людини : Офіційне видання. – К., 2013. – 110 с.

кімнатах для доставлених та затриманих органів внутрішніх справ, їх приведення у відповідність з національними та міжнародними стандартами у сфері належного поведження.

Стандартом, який не в повній мірі знайшов своє відображення у законодавстві, є стандарт, пов'язаний з веденням особової справи на кожному затриману особу. Адже ЄКПТ зазначає необхідність заведення такої справи (досьє) відразу після затримання особи, в той час, як національна нормативно-правова база передбачає формування особової справи на затриману особу лише після обрання щодо неї запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, що, на нашу думку, значно звужує гарантії захисту особи від неналежного поведження з боку правоохоронців.

Наступним кроком після законодавчого закріплення стандартів має бути належне застосування вищезазначених стандартів у повсякденній діяльності правоохоронних органів, адже саме у сфері практичного застосування стандартів захисту від неналежного поведження існує ціла низка проблем, починаючи від порушень на етапі фактичного затримання особи й закінчуючи застосуванням незаконних методів ведення слідства на етапі досудового розслідування.

Підписано до друку 01.11.2013 р. Формат 64х90/16. Папір офс.
Друк – офс. Ум.др. арк. – 5,31. Об'єм 9,54. Наклад 300. Зам. 467.

Надруковано: ТОВ «Компанія ВАІТЕ»

01042, м Київ, вул. Саперне поле, 26, к.27, тел.: 0445311432

Видавництво ТОВ «Компанія ВАІТЕ»

01042, м Київ, вул. Саперне поле, 26, к. 27

Свідоцтво про внесення до державного реєстру суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 2570 від 27.07.2006 р.